

TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANA BİLİM DALI

BANKACILIK RİSKLERİ VE TÜRK BANKALARI'NIN TÜREV
ENSTRÜMAN KULLANIMI

UFUK SONBUL

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. BİLGE HACİHASANOĞLU

ANKARA, 2005
(FOTOKOPİ İLE ÇOĞALTILAMAZ)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ufuk SONBUL'a ait, 'Bankacılık Riskleri ve Türk Bankaları'nın Türev Enstrüman Kullanımı' adlı çalışma, jürimiz tarafından işletme Anabilim Dalında YÜKSEK LISANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Üye.....

TEŐEKKÜR

Bu çalışmada değerli fikirlerinden istifade ettirerek bana yeni ufuklar kazandıran, başta tez danıőmanım Prof. Dr. Bilge HACIHASANOğLU olmak üzere, çok değerli hocalarım, Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ'e, Prof. Dr. Ertuğrul ÇETİNER'e ve Yrd. Doç.Dr. Mehmet ARSLAN'a teőekkürü borç bilirim. Burada adını sayamadığım diğer bütün değerli hocalarıma da bütün kalbimle teőekkürlerimi sunarım.

Desteklerini esirgemeyen Sn. M.Zeki YAKUT, Sn. Ayőe EROğLU, Sn. F.Tülin UYSAL ve Ankara Kurumsal Bankacılık őubesi Pazarlama Bölümü başta olmak üzere őubemin tüm personeline teőekkürü borç bilirim....

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

İKİNCİ BÖLÜM

2. FİNANSAL SİSTEM VE BANKA KAVRAMI

2.1. FİNANSAL SİSTEM.....	7
2.2. PARA PİYASALARI-SERMAYE PİYASALARI AYRIMI ...	9
2.3. BANKA VE FİNANSAL SİSTEM İÇERİSİNDE ÖNEML..	10
2.4. BANKACILIK SİSTEMLERİNİN KIRILGANLIĞI...	13
2.5. BANKACILIĞIN ÖZGÜN HUKUKİ YAPISI!	16
2.5.1. BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN PİYASA YAPISI.....	17
2.5.2. TÜRKİYE'DE BANKALARA KURULMA İZİNİ VERİLMESL.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BANKACILIK RİSKLERİ

3.1. BELİRSİZLİK VE RİSK; KAVRAMSAL TEMELLER.....	20
3.2. BANKACILIK RİSKLERİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	22
3.3. PİYASA RİSKLER.....	25
3.3.1. LİKİDİTE RİSKİ.....	28
3.3.2. FAİZ ORANI RİSKİ.....	32
3.3.3. KUR RİSKİ	35
3.3.4. MENKUL KIYMET RİSKİ... ..	40
3.4. KREDİ RİSKİ	41
3.5. OPERASYON RİSKİ.....	44
3.6. YASAL DÜZENLEME VE POLİTİK RİSK.. ..	45
3.7. BİLANÇO DIŞI İŞLEMLER RİSKİ.....	47
3.8. SUİSTİMAL .RİSKİ.....	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜREV ARAÇLAR VE TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE KULLANIMI

4.1. TÜREV ARAÇ KAVRAMI.....	50
4.1.1. SWAP	53
4.1.2. FORWARD	55
4.1.3. FUTURE	56
4.1.4. OPSİYON.....	57
4.2. DÜNYADA TÜREV ARAÇLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GENEL GÖRÜNÜM.....'	59
4.3. TÜRKİYE'DE TÜREV ARAÇLAR VE İLGİLİ MEVZUATIN GELİŞİMİ	61
4.4. İŞLEM MİKTARLARININ GELİŞİMİ.....	64
4.5. TÜREV ARAÇLARIN BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI.....	
4.6. TÜREV ARAÇLARIN İŞLEM TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI, VADE YAPISI VE KARLILIĞI,.....	

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRK BANKALARI'NIN TÜREV ARAÇLARI KULLANIM AMAÇLARI

5.1. RİSKTEN KORUNMA İŞLEMİ-SPEKÜLASYON İŞLEMİ... ..	83
5.2. BANKALARIN ARACI KONUMUNDA İŞLEM YAPMALARI	87
5.3. BANKALARIN SON KULLANICI KONUMUNDA İŞLEM YAPMALARI,.....	89
5.4. BANKALARIN MEVZUATI DOLANMAK AMACIYLA TÜREV ARAÇLAR KULLANMASI... ..	89
5.4.1. BANKALARI MEVZUATI DOLANMAYA İTEN SEBEPLER... ..	90
5.4.1.1. KAMU KESİMİ İÇ BORÇLANMASININ YAPISI.....	90
5.4.1.2. İÇ BORÇLANMA-BANKACILIK SEKTÖRÜ İLİŞKİSİ.....	93
5.4.1.3. İÇ BORÇLANMA-DIŞ SERMAYE HAREKETLERİ BANKACILIK SEKTÖRÜ AÇIK POZİSYONU İLİŞKİSİ... ..	96
5.4.1.4. AÇIK POZİSYONLARA GETİRİLEN YASAL.....	100

KISALTMALAR.....	
5.4.2.BANKALARIN MEVZUATI DOLANMAK İÇİN TÜREV	
ARAÇLARI KULLANMASI.....	105
5.4.3. ŞUBAT 2001 KRİZİ VE ETKİLERİ.....	112
5.5.4. HAZİRAN 2001 BORÇ TAKASI.....	115

ALTINCI BÖLÜM

6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	120
----------------------------------	------------

TABLULAR

4.1. İŞLEM HACİMLERİNDEKİ GELİŞİM.....	68
4.2. İŞLEMLERİN BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI.....	71
4.3. ÖZEL SERMAYELİ TİCARET BANKALARININ İŞLEM HACİMLERİ.....	72
4.4. YABANCI BANKALARIN İŞLEM HACİMLERİ.....	73
4.5. İŞLEM TÜRLERİNİN GELİŞİMİ.....	81
4.6. İŞLEM TÜRLERİNİN GELİŞİMİ (%).....	82
5.1. İÇ BORÇLANMA VE BÜTÇE İLE İLGİLİ BÜYÜKLÜKLERİN GSMH'YE ORANI.....	92
5.2. BANKACILIK SEKTÖRÜ VERİLEN KREDİLER/DİBS PORFÖYÜ.....	94
5.3. BANKACILIK SEKTÖRÜ NET KAMBIYO GELİRLERİ.....	113
5.4. ÖZEL BANKALAR (TMSF HARİÇ) POZİSYON TUTARLARI.....	117

GRAFİKLER

4.1. DÜNYADA TÜREV ARAÇLARIN İŞLEM BÜYÜKLÜKLERİ.....	60
4.2. BANKA VE ARACI KURUM VARLIKLAR-TÜREV ARAÇLAR.....	61
4.3. TÜREV ARAÇLARIN YILLARA GÖRE İŞLEM BÜYÜKLÜKLERİ.....	65
4.4. BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIM-2003.....	74
4.5. BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIM-2002... ..	74
4.6. BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIM-2001... ..	75
4.7.2003 YILINDA YAPILAN İŞLEM TÜRLERİ.....	78
4.8.2002 YILINDA YAPILAN İŞLEM TÜRLERİ.....	78
4.9.2001 YILINDAYAPILAN İŞLEM TÜRLERİ.....	79
4.10. 2000 YILINDA YAPILAN İŞLEM TÜRLERİ.....	79
4.11. 1999 YILINDA YAPILAN İŞLEM TÜRLERİ.....	80
4.12.1998 YILINDA YAPILAN İŞLEM TÜRLERİ.	80
5.1. EKONOMİDEKİ TOPLAM MENKUL KIYMET STOKU... ..	94
5.2. BANKACILIK KESİMİ DIŞ KREDİLERİ.....	97
5.3. BANKALARIN TL-YP YÜKÜMLÜLÜKLERİ... ..	98
5.4. İÇ BORÇ STOĞU-AÇIK POZİSYON BÜYÜKLÜĞÜ.....	100
5.5. VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİNİN GELİŞİMİ... ..	107
5.6. BİLANÇO İÇİ AÇIK POZİSYONLAR (DEK HARIÇ)... ..	108
5.7. VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ.....	108
5.8. BİLANÇO İÇİ AÇIK POZİSYON-DEK POZİSYONU-NET GENEL POZİSYON.....	109
5.9. TÜREV ARAÇLAR İÇERİSİNDE VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ.....	119

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
BDDK:	Bankacılık Dzenleme ve Denetleme Kurumu
BIS:	Bank for International Settlements Uluslararası Odemeler Bankası
DİBS:	Devlet İç Borçlanma Senedi
DEK:	Dövize Endeksli Krediler
DYB:	Devlet Yatırım Bankası
GATT:	General Agreement on Tariffs and Trade Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSMH:	Gayrisafi Milli Hasıla
İMKB:	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
SPK:	Sermaye Piyasası Kurulu
TCMB:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TBB:	Türkiye Bankalar Birliği
TMSF:	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
YP:	Yabancı Para

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

21. yüzyıl, finansman ve yatırım kararlarının ulusal boyuttan çıkıp, uluslararası boyuta taşındığı bir yüzyıldır. Yirminci yüzyılda gerçekleşen İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda, önce GATT Raundları ve daha sonra Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile mal, hizmet ve sermaye hareketlerini serbestleştirme çabaları, yirmibirinci yüzyılı küresel bir dünyada yaşamamıza yolaçmıştır. Bu yüzyılda, uluslararası işletme faaliyetleri daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlaşmış, finansal serbestleşme sonucu birbirleriyle ilişkileri artan finansal piyasalar bütünleşmeye doğru yönelmişlerdir.

Finansal piyasalarda yapısal değişim hızında görülen artış ile bilgi işleme ve iletişimi teknolojilerindeki gelişmeler, küresel pazarlardaki ürün çeşitliliğinin ve rekabetin artması sonucunu doğurmuştur.

Türkiye'de de son birkaç yıldır yabancı bankaların parkende ticari bankacılık alanında faaliyet göstermelerine tanık olunmaktadır. Kuşkusuz yabancı bankalar daha önce de Türkiye'de faaliyet göstermekteydiler; ancak artık yurt içinde yaygın şube ağına sahip bankaları da satın almaktalar. Bundan böyle Türk Bankaları, köklü bankacılık geleneklerine ve güçlü uluslararası sermayeye sahip bu bankalarla da rekabet edecek, zaman zaman ortaklıklar kuracak ve dünyaya açılacaklar. Sağlam mali bünyeleri ve bilgi teknolojileri konusundaki güçlü alt yapıları ile yurt içindeki bankacılık sektörü yabancı sermayeyi cezbetmektedir.

Bununla birlikte bankacılık sektörünün bugünkü yapısına kolaylıkla ulaşmadığı ve iki finansal kriz ertesinde toparlanmasının bedelinin tüm ülke olarak beraberce ödendiği yadsınamıyacak bir gerçektir. Bundan böyle bankacılık sektörünün, finansal krizler karşısında kırılganlığının azaltılması ve bankacılık risklerine karşı sağlam bir duruş ortaya koyabilmesi, kuşkusuz bu risklere karşı korunmak ve önlem almak ile mümkün olacaktır.

Bu çalışmanın konusu, tüm dünyada bankalar tarafından bankacılık risklerine karşı yaygın olarak kullanılan “Türev Araçların”, geçmişte Türk Bankacılık Sektörü tarafından kullanım amaçları ile ilgilidir. Kuşkusuz dünyada türev araçlar, sadece bankacılık risklerinden korunmak amacıyla kullanılmamaktadır. Hızlı ve ucuz bir şekilde spekülatif risk olarak, ileriki vadelerde bankaların beklentileri yönündeki fiyat ve oran değişimlerinden kar elde etmelerine olanak sağlayan bu enstrümanlar, aynı zamanda müşterileriyle yaptıkları işlemlerden bankalara yüklü komisyon gelirleri kazandırmaktadırlar. Ancak yapılan işlemlerde bilanço içi pozisyonların da gözetilmesi aynı zamanda bankacılık risklerinin de dengelenmesine olanak sağlamaktadır. İşte bu çalışmada, “Geçmişte Türk Bankacılık Sektörü, türev araçları hangi amaçlarla kullanmıştır?” hipotezinden yola çıkarak, elde edilen veriler dahilinde bankaların bu araçları kullanım amaçları araştırılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle bankaların finansal sistem içerisindeki yeri ve fonksiyonlarından kaynaklanan önemi anlatılmaya çalışılmış, daha sonra bankacılık riskleri ve türev enstrümanlar tanıtılmıştır. Bunun için ilgili literatür geniş bir şekilde taranmış, konuyla ilgili yazılmış çok sayıda kitaba atıflarda bulunulmuştur. Araştırma esnasında sadece ekonomi-politika konusunda haber üreten “Dünya”, “Referans” vb. gazeteler ile diğer büyük günlük haber gazetelerinin ekonomi sayfalarındaki makaleler geçmişe yönelik olarak da takip edilerek, konuyla ilgili veri toplanmaya çalışılmıştır. Söz konusu gazeteler ve “Active”, “Active Line”, “İşletme ve Finans”, “Finans-Politik&Ekonomik Yorumlar” (Eski adı: “Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar”), “Capital” vb. bankacılık, finans ve ekonomi dergilerinin takip edilmesi, konunun yorumlanması esnasında yararlar sağlamıştır.

İstatistiksel olarak yıllar itibariyle bankacılık sektörünün türev araç kullanım miktarları, Türkiye Bankalar Birliği tarafından yıllık olarak yayımlanan Bankalarımız Kitabından saptanmaya çalışılmıştır. Söz konusu kitabın yayımlanmaya başladığı 1999 yılı baskısından, münferit olarak bankalar, banka grupları ve sektörün konsolide nazım hesapları taranarak 1992-1999 yılları arasındaki verileri derlenmiş, 2000, 2002 ve 2003 baskılarından da diğer yıllara ait veriler derlenmiştir. Kitabın yayımlanmadığı 2001 yılına ait veriler ise 2002 yılının karşılaştırmalı nazım hesaplarından elde edilmiştir.

Elde edilen veriler, banka, banka grubu ve konsolide olarak tüm sektör bazında işlenmiş, yıllar itibariyle değişimleri, banka aktiflerine göre nisbi büyüklükleri yüzdesel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çeşitli grafiklerden de faydalanılmıştır.

Aynı konuda iki ayrı yönde gerçekleştirilen sözleşmeler gözardı edilirse, “Bankanın döviz ve faiz haddi ile ilgili işlemleri, bilançosunun aktif büyüklüğünün belirli bir yüzdesini geçiyorsa, sadece bankacılık risklerinden korunmak için yapılmamıştır” düşüncesinden yola çıkarak, türev enstrümanların, banka aktif büyüklükleri ile oransal ilişkisinin gösterilmesine özel önem verilmiştir.

Diğer taraftan, söz konusu verilerin bankaların yıl sonu mali tablolarından elde edilmesi, bu verilerin, bankaların bir yıl boyunca yaptıkları işlem miktarlarının stok büyüklüğünü değil, sadece ilgili yılın 31 Aralık itibariyle açık olan (yürürlükte olan) sözleşme büyüklüklerini içerdiğini göstermektedir. Banka aktif büyüklüğü ile kıyaslanması esnasında herhangi bir anlam ifade etmeyen bu durum, sadece bankanın yıl boyunca yaptığı toplam işlem miktarını göstermek açısından önemlidir. Ancak işlemlerin doğası gereği spot gerçekleştirilmedikleri ve belirli bir vadeyi içerdikleri gözönüne alındığında yılsonları itibariyle mer’i olan sözleşmelerin büyüklükleri konunun değerlendirilmesi açısından yeterli bulunmuştur. Aslında Türkiye’de vadeli işlemlerin büyük bir kısmının organize olmayan piyasalarda tezgah üstü yapıldığı dikkate alındığında, söz konusu veriler sadece banka mizanlarından elde edilebilir ki, bunun imkanının olmadığı ortadadır.

Konuyla ilgili birincil kaynak sayılabilecek, Bankalarımız yayınından derlenen bankaların kamuya açık mali tabloları, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Kütüphanesi’nden elde edilmiştir. Daha önce aynı konuda başkalarının ortaya koyduğu eserleri ifade eden ikincil kaynaklar ise yine Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Kütüphanesi, Sermaye Piyasası Kurulu Kütüphanesi ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Kütüphanesi’nden elde edilmiştir.

Bankaların yaptıkları işin gereği olan gizlilik ilkesi ve işletmenin finansal kararlarını açığa vurmamak düşüncesi nedeniyle, incelenen konu hakkında bankacılarla mülakat imkanının bulunamaması, karşılaşılan diğer bir zorluğu oluşturmuştur. Ancak

banka ayrımı gözetmeksizin piyasa geneli hakkında, banka fon yönetimleri ile ilgili kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Söz konusu görüşler konunun yorumlanması esnasında fayda sağlamıştır.

Beşinci ve altıncı bölümlerde değerlendirilenlerin iyi anlaşılabilmesi için, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde bankacılığın kendine özgü yapısı, bankacılık riskleri ve türev araçlarla ilgili kavramsal temellerin ayrıntılı olarak tanıtılmasına çalışılmıştır.

İzlenen bu çalışma yöntemleri doğrultusunda, İkinci Bölüm, "Finansal Sistem ve Banka Kavramı" adını taşımaktadır. Konuyla ilgili alt başlıklarda, finansal sistemin tanıtılması ile finansal sistemi oluşturan piyasaların ve kurumların tanıtılması, bu kurumların sistem içerisindeki payı, banka kavramının tarihsel gelişimi ve finansal sistem içerisindeki önemi, bankacılık sistemlerinin krize yatkın yapıları ile bankacılığın yasayla korunması anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde konuyla ilgili pek çok çalışmaya atıfta bulunulmuştur.

Üçüncü bölüm "Bankacılık Riskleri" adını taşımaktadır. Bu bölümde, belirsizlik ve risk kavramları, bankalar açısından risklerin önemi ve söz konusu risklerin sınıflandırılması ile her bir risk bazında tanıtılması amaçlanmıştır.

Dördüncü bölümde öncelikle türev araçlar tanıtılmıştır. Bu konuda yapılmış çalışmaların çokluğu nedeniyle bu kısım sadece tanımları ve genel kavramları anlatacak şekilde kısa tutulmuştur.

Dördüncü bölümün diğer kısmı, Türk Bankacılık Sisteminde türev araçların kullanımı ile ilgilidir. Bu bölümde türev araçların tarihsel gelişimi, dünyadaki banka ve aracı kurumların işlem büyüklükleri, yurtiçinde ilgili mevzuatın gelişimi, Türkiye'de bankacılık sisteminde yıllar itibarıyla işlem hacimlerinin gelişimi, işlemlerin banka gruplarına göre dağılımı, vade yapısı ve karlılığı anlatılmış, kullanım amaçlarının öngörülmesi amacıyla işlem türlerinin yıllara göre gelişimi belirlenmeye çalışılmıştır.

Altıncı bölüm "Türk Bankalarının Türev Araçları Kullanım Amaçları" adını taşımaktadır. Bu bölümde riskten korunma işlemi-spekülasyon işlemi ayrımı, bankaların

kavramsal olarak ve Türkiye örneğinde, aracı konumunda-son kullanıcı konumunda işlem yapmaları anlatılmıştır. Bu bölümde bankaların mevzuatı dolanmak amacıyla türev araçları kullanmaları konusu ayrıntılı olarak değerlendirilmiş, “Bankaları Türev Araçları Kullanarak Mevzuatı Dolanmaya İten Sebepler” başlığı altında, kamu sektörünün finansman açıkları ve iç borçlanma, kamu iç borçlarının bankacılık sektörü bilanço yapısına olan etkileri özetlenmiş; iç borçlanma-kısa vadeli sermaye hareketleri-banka açık pozisyonları ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan banka açık pozisyonlarının gelişiminden yararlanılarak, açık pozisyonlara getirilen yasal sınırlamalar ile türev araç kullanımının gelişimi anlatılmaya çalışılmış ve 2001 Krizinin banka kambiyo zararlarına olan etkileriyle, bankaların türev işlemlerinin bir kısmının fiktifliği tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgular ve varılan sonuçlar sıralanmış, konuyla ilgili öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

FİNANSAL SİSTEM VE BANKA KAVRAMI

2.1. Finansal Sistem:

Finansal sistem, faaliyette bulunduğu ülke ekonomisinin genel yapısına bağlı olarak, kendisine yüklenen görevleri yerine getirmek ve işlevlerini icra etmek amacıyla, finansal piyasalar ve bu piyasalarda faaliyet gösteren finansal kurumlardan oluşmuştur. Söz konusu kurumların sundukları ürün ve hizmetleri temsil eden finansal araçlar ise, sistemin üçüncü bileşenini oluşturmaktadırlar. Aslında, finansal piyasaların ve kurumların sınıflandırılmalarında (para piyasası-sermaye piyasası) kullandıkları finansal araçların vadelerinin esas teşkil ettiği dikkate alındığında, söz konusu üçüncü bileşenin önemi daha net olarak görülmektedir.

Bütün sistemlerde olduğu gibi, finansal sistem içerisinde de, sistemin temel fonksiyonlarını yerine getirirken, sistemde rol alan aktörler arasında doğrudan veya dolaylı ilişkiler ve birbirlerini etkileyen unsurlar söz konusudur. 1970'li yıllardan itibaren başlayan ve özellikle 1980'li yıllardan itibaren tüm dünya da kendini gösteren finansal piyasaların gelişimi, yeni finansal araçlarla genişlik ve derinlik kazanması sürecinde yaşanan finansal serbestleşme/ deregülasyon, piyasalararası karşılıklı etkileşimi ve ilişkileri de son derece artırmıştır.

Yukarıda değinilen piyasalar arasında karşılıklı etkileşimler sonucu ortaya çıkan karmaşık ilişkiler ağında, finansal sistemler çok çeşitli görevler ve işlevler yüklenmektedir. Bir görüşe göre, finansal sistemin temelinde, "mevcut geliri gelecekteki gelire, üzerinde mutabakata varılan bir getiri karşılığında değiştirme ve tasarrufu yatırıma dönüştürme güdüsü" bulunmaktadır¹. Gerçekten de finansal piyasalar, tasarrufların toplanmasını, paylara bölünerek, gerektiği zamanda (zamansal aktarım) gerekli yerlere aktarılmasını

¹ Mikail Altan, " Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık", 1. baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 2001, s. 1

(mekansal aktarım) sağlayarak, “bölünemez ve büyük ölçekli girişimlerin”, nisbi olarak daha küçük tasarruf ve kaynaklarla finanse edilmesini sağlarlar. Ancak, yerine getirdikleri bu işlevin yanında, “hizmetlerin ve varlıkların değişimini kolaylaştırmak için ödemelerin takas ve yerine getirilmesi”, “ekonominin değişik sektörlerinde desantralize edilmiş karar alma mekanizmalarının koordine edilmesine yardımcı olacak fiyat bilgisinin sağlanması” ve “finansal sözleşme yapmayı güçleştiren ve maliyetli hale getiren dürtü sorunlarının giderilmesi”² gibi pek çok diğer işlevleri de yerine getirmektedirler.

Genel bir tanım içerisinde, “Bir finansal sistemin fon kaynağının, yurt içi tasarruflar ile ülkeye aktarılan yurt dışı tasarruflardan (dış borçlardan) oluştuğu, sisteme giren fonların, yine bireyler, şirketler ve kamuya sunulduğu; dolayısı ile sistemde rol alanların, fon arzedenler (tasarrufçu) ile fon talep edenler (kredi alanlar) olarak iki grupta halinde ortaya çıktığı”³ söylenebilir. Ancak, sistemde fon arzedenlerle fon talep edenler arasında “dolaysız bir finansman” söz konusu değildir. Yukarıda değinilen, finansal sistemin işlevlerini yerine getirmesini sağlayan, söz konusu fonları paylara bölerek, miktar ve vade ayarlamalarını yapan, riski azaltıcı danışmanlık hizmetleri kapsamında gerekli bilgileri sağlayan finansal araçlar söz konusudur. Buradan hareketle, finansal piyasalarda “ödünç vericiler” fonları, finansal araçlar aracılığıyla “ödünç alıcılara” aktarmaktadırlar. İşte bu aktarımı sağlayan finansal araçları ve bunların faaliyet gösterdikleri finansal piyasaları tanımak, finansal sistemi anlamak açısından yerinde olacaktır.

2.2. Para Piyasaları-Sermaye Piyasaları Ayrımı:

Finansal sistem içerisindeki piyasaların sınıflandırılmasında, sistemde faaliyet gösteren kurumların sundukları ürün ve hizmetlerin, yani finansal araçların vadeleri esas alınmaktadır. Vadeleri genellikle bir yıldan az olan işlemlerin yapıldığı piyasalara “Para Piyasaları”, vadeleri bir yıldan fazla olan işlemlerin yapıldığı piyasalara ise “Sermaye Piyasaları” adı verilmektedir. Finansal kurumlar açısından bakıldığında, Para Piyasalarında Merkez Bankası ve diğer banka türlerinden oluşan bankacılık kesimi ile leasing, factoring, forfaiting ve sigorta şirketlerinden oluşan bankacılık dışı mali kesim söz

² Ali İhsan Karacan, “ Bankacılık ve Kriz”, 3. baskı, Ankara: Creative Yayıncılık, 2000, s. 15

³ Tezer Öçal, Ömer Faruk Çolak, Selahattin Togay, Kadir Eser, “Para Banka Teori ve Politika”, 1. baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997, s. 19

konusudur. Sermaye Piyasalarında ise, aracı kurumlar, yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, genel finans ortaklıkları, yatırım danışmanlığı ve portföy yönetim şirketleri faaliyet göstermektedir. Söz konusu finansal araçların sistem içerisindeki payı/aktif büyüklüğü, faaliyet gösterilen ülkelere göre değişmekle birlikte, gelişmiş ülkelerde bankacılık kesimi ile birlikte çok güçlü bir sigortacılık kesiminin olduğu görülmektedir. İngiltere gibi sigortacılığın köklü geçmişe sahip olduğu ülkelerde, Türkiye'deki durumun tersine sigorta şirketleri banka iştirak ve bağlı ortaklıklarına sahiptirler. Gelişmiş ülkelerdeki yüksek işlem hacimlerine sahip güçlü borsa ve aracı kurumlar ise ekonomiye kaynak tahsisini sermaye piyasaları aracılığıyla sağlamaktadırlar.

Türkiye'de ise finansal sistemin en büyük kısmını bankacılık kesimi oluşturmaktadır. Finansal yapıyla ilgili olarak ekonomik kriz öncesinde yapılmış olan bir çalışmaya göre, finansal sektörün yaklaşık %80'nini bankacılık kesimi oluşturmaktadır. (TCMB ve yatırım bankaları haricindeki bankalar finansal sistemin %50'sini oluşturmaktadırlar.) Kalkınma ve yatırım bankaları ile sosyal güvenlik fonlarının her birinin payı %5'er dolaylarında ve sektörün öteki öğeleri durumundaki sermaye piyasası, sigorta şirketleri ile tefeci piyasasının toplam payları de %3'ün altındadır.⁴

2.3. Banka ve Finansal Sistem İçerisinde Önemi:

Tarihsel gelişim içerisinde paranın, değişim aracı olarak kullanılmaya başlanmasından itibaren, kendisinin de ticaret konusu olduğu bilinmekle birlikte, "banka" teriminin İtalyanca "banco" kelimesinden geldiği ve bankacılığın, 15. yy. sonlarından itibaren İtalyan kentlerinde geliştiği kabul edilmektedir.

Bu çağlarda bankalar ve bankerler, önceleri para emanet edilen kişi ve kurumlar olarak faaliyet göstermişler, zaman içerisinde, kendilerine emanet edilen paranın tamamının aynı anda çekilmediğini, bir miktar paranın sürekli emanette kaldığını

⁴ Ali Sait Yüksel, Aslı Yüksel, Ülkü Yüksel, " Banka Yönetimi El Kitabı", 1. baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 18

farkederek kendilerine ait olmayan paranın ticaretini yapmaya başlamışlardır. Çağdaş anlamda mevduat kabulü ve kredi verilmesi bu noktadan itibaren ekonomilere girmiştir.⁵

Kurumsal olarak bankacılık etkinliğini gösteren ilk banka Amsterdamsche Bank'dır. (Amsterdam Bankası) Böylelikle 17.yy.'ın başlarından itibaren bugünkü anlamda bankacılığın başladığı kabul edilmektedir.⁶

Yurtiçinde ise bankacılığın, Galata Bankerleri ile başlayıp, 1847 yılında Banque de Constantinople (İstanbul Bankası), 1863 yılında Bank-ı Osmanii Şahane (Osmanlı Bankası), 1907 yılında Ziraat Bankası ve Cumhuriyetin ilk yıllarında İş Bankası ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası silsilesi ile devam eden bir gelişimi söz konusudur.

Dünyada ve ülkemizde tarihsel gelişimi genel hatlarıyla bu şekilde özetlenebilecek bankacılık, günümüzde ekonomik hayatın en önemli unsuru olarak yerini almıştır. Ticari hayatın bu vazgeçilmez ögesi, tüm ekonomi içerisinde pek çok önemli görev ve işlevler yüklenmiştir. Genel bir tanım olarak ülkemizde bankalar, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak, mali piyasalarda güven ve istikrarı ve ekonomik kalkınmanın gereklerini de dikkate alarak kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere kuruluş, yönetim, çalışma, devir, birleşme, tasviye ve denetlemeye ilişkin esasları düzenlemeyi amaçlayan 18.06.1999 tarih ve (4491, 4672 ve 5020 sayılı Kanunlar ile değişik) 4389 sayılı Bankalar Kanunu'na tabi işletmelerdir.

Avrupa Birliği banka hukuklarının koordinasyonu tüzüğü'nün verdiği banka tanımı: "Banka; faaliyeti, halkın mevduat ya da başkaca geri ödenmesi gerekli paralarını kabul etme ve kendi hesabına krediler açmadan oluşan bir işletmedir."⁷

Kanunla düzenlenmiş her iki tanımda olduğu gibi, ekonomi yazınında da, temel olarak bankaların tasarruflar sonucu elde edilen atıl fonları kredi olarak plase ederek yatırımlara kaynak yarattıkları belirtilmektedir.

⁵ Hakan Şakar, "Genel Bankacılık Bilgileri", 1. baskı, İstanbul: Strata Yayıncılık, 2000, s. 13

⁶ Mehmet Takan, "Bankacılık Teori Uygulama ve Yönetim", 1. baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2001, s. 5

⁷ Yüksel, " Banka Yön...", s. 1

Buradan yola çıkarak bankaların temel görevlerinin kredi ticareti yapmak olduğu söylenebilir. Ancak, bu düşüncesinin yanında, bankaları yaptıkları çeşitli işlemlerden biri ya da diğerini ön plana alarak, başka türlü tanımlayanlar da vardır. Bazı anglo-sakson yazarlar, bankaları çeke tabi mevduat kabul eden bir işletme şeklinde tanımlamaktadırlar.⁸

Bir ödeme aracı olarak “çeki” örnek göstererek, bankaların takas ve ödemelerin sağlanmasında oynadıkları rolü gösteren bu tanım, bankaların ekonomik hayat içerisinde yüklendikleri diğer bir önemli görevi de işaret etmektedir: Bankalar, finansal sistem içerisinde kaydi para yaratabilen tek kurumdurlar. Gerek vadesiz mevduat üzerine müşterilerine çek keşide etme imkanını sağlamaları, gerekse de varlıklarını tekrar parasallaştırmaları kaydi para yaratmakta, böylelikle Para Politikaları konusunda hükümetlere ve Merkez Bankalarına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte literatürde, bankaların esas olarak üç temel görevleri bulunduğu söylenmektedir.⁹

1. Dönüştürme: Bankalar firmalar tarafından ihraç edilen, likid olmayan birincil menkul kıymetleri, tüketiciler tarafından istenen ikincil likid menkul kıymetlere dönüştürmektedirler.

2. Delege edilmiş eleme (screening) ve gözetim (monitoring): Bankalar mevduat sahiplerinin adına potansiyel borçluları elerken, mevcut borçluların gözetimini yapmaktadırlar.

3. Ödemeler: Bankalar ödeme sistemlerini sağlayarak tüketiciler arasında ödemeleri kolaylaştırmaktadırlar.

Bankaların ekonomi içerisindeki görevlerini daha ayrıntılı olarak gösteren diğer bir sınıflama, bankaların sekiz ayrı fonksiyonu olduğundan bahseder:¹⁰

1. Finansal aracılık fonksiyonu,

⁸ Öçal, “Para Ba..., s. 34-35

⁹ Karacan, “Banka..., s. 15

¹⁰ Öztin Akgüç, “Yüz Soruda Türkiye’de Bankacılık”, 1. baskı, Ankara: Gerçek Yayınevi, 1987, s. 5-7

2. Dış ticareti fonlama ve ihracatı teşvik fonksiyonu,
3. Uluslararası mali piyasalarda risk yönetimi fonksiyonu,
4. Kaynakların etkin kullanımını sağlama fonksiyonu,
5. Gelir ve servet dağılımını etkileme fonksiyonu,
6. Kaydi para yaratma fonksiyonu,
7. Para ve maliye politikalarının yürütülmesine yardımcı olma fonksiyonu,
8. Ekonomiyi yönlendirme, enflasyonu kontrol altında tutma ve tam istihdam sağlanmasına yardımcı olma fonksiyonudur.

Burada görüleceği üzere, bankaların finansal piyasalar içerisindeki aracılık faaliyetlerinden, dış ticaretin finansmanına kadar pek çok rolüne değinilmiş, aynı zamanda, tam istihdam ve gelir dağılımı gibi pek çok makro ekonomik hedefin sağlanması da, bankaların mevcut görevleri içerisinde dahil edilmiştir.

2.4. Bankacılık Sistemlerinin Kırılganlığı :

Ekonomi içerisinde bu kadar çok görevi yerine getiren bankacılık sistemleri, yapıları ve yaptıkları işin gereği; bir takım düzenlemeler ve sınırlamalara uyulmadığında mali krizlere açık bir bünyeye sahiptirler. Bunun yanında finansal sistem içerisinde birbirleriyle ilişkileri bu derece yoğun olan başka bir finansal kurum daha bulunmamaktadır. Söz konusu yoğun ilişkiler, herhangi bir bankada çıkabilecek sorunun, mali bünyesi sağlam olan diğer bankalara ve sistemin tümüne sirayet etmesine sebep olabilmektedir. Tezgah üstü veya organize piyasalarda (para piyasalarında, tahvil/bono piyasalarında, türev piyasalarda) birbirlerine karşı yükümlülükleri ve ödeme ilişkileri nedeniyle ya da kredi, kefalet, aval, banka kontrgarantisi vb. bir ilişkiden veyahut da halk arasında çıkabilecek bir "banka paniğinden" dolayı tek bir bankada ortaya çıkan sorun sistemsel bir sorun haline gelebilmektedir. Bir kere bankacılık sistemi krize girdi mi de, bunu birbirinin ardı sıra tüm finansal sistemin krize girmesi ve ekonominin bütün sektörlerinin krize girmesi izlenmektedir.

Peki krize girmiş bir bankacılık sisteminin faaliyet gösterdiği ülkeye maliyeti nedir? Herhangi bir bankanın, başlangıçta diğer bankaları etkilemeksizin aktif kalitesinin bozulduğu ve yükümlülüklerini yerine getiremeyerek mali krize girdiği varsayımı düşünülecek olursa;

1. Banka para ticareti yapan, yani “başkasının parasıyla iş yapan” bir kurum olduğundan, en azından tasarruf mevduatı sahiplerinin zararlarının bir kısmının veya geçmişte yurtiçinde olduğu gibi tümünün, birikmiş fonlarla tazmini gerekecektir. Bunun kuşkusuz ekonomiye bir maliyeti vardır.
2. Sistemin tümünün sıhhati açısından, mali bünyesi sorunlu banka ya da bankaların aktif kalitesini düzeltebilmek için, örneğin yine Türkiye’de olduğu gibi aktif içerisine enjeksiyon veya diğer yöntemlerle kaynak aktarımı söz konusu olabilecektir. Kuşkusuz bunun da bir maliyeti vardır.
3. Bir de sorunlu banka ya da bankaların, içinde buldukları durum gereği veya iflasları sonucu ekonomi içerisindeki işlevlerini yerine getirememeleri söz konusudur ki, bunun maliyeti ise ekonomik krizdir.

Bankalar, kendilerini diğer finansal kurumlardan ayıran ve risklere karşı duyarlı yapan bir takım özelliklere sahiptirler. Bankaların yükümlülüklerinin yüksek, varlıklarının ise düşük bir likiditeye sahip olduğunu, söz konusu aktif-pasif yapısının banka bünyelerinde bir istikrarsızlık unsuruna yolaçtığı savunulan bir görüşe göre, bankaların diğer mali Kurumlardan farklı olmalarının nedenleri şöyle sıranabilir:¹¹

1. Bankalar finansal sistem içerisinde ödeme araçları niteliğine sahip olan, borç ya da yükümlülük ihraç etmektedirler. Bu araçların (örneğin çekli mevduat gibi) dolanım hızı diğer varlıkların dolanım hızından çok yüksektir.
2. Bankalar sahip oldukları varlıkların nitelikleri açısından da diğer mali kurumlardan farklıdırlar. Banka varlıklarının büyük bir kısmı, menkul kıymet özelliğini taşımaz;

¹¹ Karacan, “Banka...”, 2000, s. 16

yani menkul kıymetler pazarında alınıp satılmazlar. Bir varlığın menkul kıymet sayılması, kuşkusuz onun likit olmasını ve tedavül kabiliyeti bulunduğunu gösterir. Banka varlıklarının ise böyle bir özelliği bulunmadığından, diğer mali kurumların varlıklarına göre daha az likittirler.

Gerçektende “üzerine çek keşide edilebilen vadesiz mevduat hesapları, bankanın fazlasıyla likit pasif kalemlerine güzel bir örnek oluşturmaktadır”.¹² İstenildiği anda nakde dönüştürülebilen bu hesapların çekin doğasında olan ödeme emri niteliğini taşıdıkları söylenebilir.

Diğer taraftan firmaların finansal vade uyumsuzluklarını gidermek için geliştirilmiş spot ya da rotatif gibi, kısa vadeli plase edilen krediler haricindeki ticari krediler ve bunlara kıyasla nisbeten seyyal bir özellik taşısa da, herhangi bir finansal istikrarsızlık karşısında Tüketiciyi Koruma Kanunu uyarınca asla geri çağrılmayan bireysel krediler likit olmaktan çok uzaktırlar. Gerçi konut edindirme amacıyla kullanılan uzun vadeli kredilerin bir çok gelişmiş ülkelerde sermaye piyasası kurumları ile işbirliği yapılarak menkul kıymetleştirildiği görülmektedir; ancak konuyla ilgili ihtisaslaşmış bankalar dışındaki büyük çoğunluğun aktif yapısı, kredi portföylerindeki diğer kredi varlıklarından oluşmaktadır. Türkiye’de ise bankaların aktif yapısının kamu finansman açıklarının etkisiyle hazine bonusu ve devlet tahvillerinden oluştuğu dikkate alınarak likit olduğu iddia edilebilir; ancak bunlar da ileriki bölümlerde incelenecek olan faiz oranı ve kambiyo riski gibi diğer bir takım riskler gerçekleştiğinde değer kaybına uğramakta ve likit olma özelliklerini kaybetmektedirler.

2.5. Bankacılığın Özgün Hukuki Yapısı :

Bankaların finansal sistem içindeki fonksiyonları, bunun yanında finansal krizlere yatkın bünyeleri ve krizlerin ertesinde mevduat sahipleriyle ilgili sosyal etkilerin de giderilmesini kapsayan maliyetleri, onların ve faaliyet gösterdikleri piyasaların yoğun kamu müdahale ve düzenlemelerine açık olmalarına yol açmıştır.

¹² İlker Parasız, “Modern Bankacılık Teori ve Uygulama”, 1. baskı, İstanbul: Kuşak Ofset, 2000, s. 182

Ekonomi literatüründe de bankaların, diğer kar maksimizasyonunu veya işletmenin piyasa değerini maksimize etmeyi amaçlayarak faaliyet gösteren ve bu amaçlarla daha yüksek kazanç elde edebilmek için yüksek risk alabilen özel kurum ve kuruluşlardan farklı olduğuna değinilmiştir. “Bankaların ve bankacılık sisteminin bir “kamusal mal” (public good) olduğu ve bu maldan sadece banka hissedarlarının değil, bütün ülkenin fayda sağladığı belirtilmiştir”.¹³

2.5.1. Bankacılık Sektörünün Piyasa Yapısı :

Bilindiği üzere bir piyasanın tam rekabet piyasası sayılabilmesi için bazı özellikleri taşıması gerekmektedir. Bunlar:

1. Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının bulunması,
2. Malın homojen olması,
3. Alıcı ve satıcıların piyasaya ilişkin tam bilgiye sahip olmaları,
4. Piyasaya giriş ve çıkışın serbest olmasıdır.¹⁴

Aslında gerçek hayatta tarım ve benzeri birkaç sektör dışında tam rekabete benzeyen piyasalara pek fazla rastlanmamakla birlikte, kamu otoritesi mümkün olduğunca rekabeti sakatlayan, başka bir deyişle aksak rekabete yol açan etkenlere karşı önlemler almaktadır. Ancak bankalar adeta bir ‘kamusal mal’ niteliğinde olduğuna ve bundan tüm ülke fayda sağladığına göre, bankaların faaliyet gösterdiği piyasalar da, tam rekabet benzeri piyasalar mı olmalıdır?

Genel olarak rekabet olgusu tüketiciyi koruyan en büyük etken olduğuna göre, ilk bakışta banka mudilerinin tam rekabete benzeyen bir banka sisteminde daha iyi korunacakları düşünülebilir. Yani öncelikle piyasaya giriş ve çıkışın serbest olduğu, piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının bulunduğu bir piyasanın tüketicilere fayda

¹³ Karacan, “ Banka..., s. 17

¹⁴ Tümay Ertek, “ Mikroekonomiye Giriş”, 1. baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2003, s. 219

sağlayacağı ilk akla gelendir. Günümüzde bankaların sunduğu kredi ve benzeri finansal hizmetler, borç ödeme kabiliyetine sahip tüm firma ve tüketicilere hitap ettiğine göre finansal ürün piyasasında çok sayıda alıcıdan söz edilebilir. Ancak satıcılar, yani bankalar söz konusu olduğunda, hiç bir ülkede her sıradan kişinin bankacılık yapmasına izin verilmemektedir. Yani diğer mal ve hizmet piyasalarında olduğu gibi piyasaya giriş ve çıkışların serbest olduğu bir bankacılık sistemi, tüketicilerin korunmasını değil, aksine banka mudilerinin ve hatta tüm ülke ekonomisinin zarar görmesine yolaçacaktır. Bankacılık, yukarıda değinilen paranın kendisini ticaret konusu yapan bu haliyle, istismara ve diğer risklere karşı duyarlı yapısından ve adeta bir kamusal mal olmasından dolayı dünyanın her yerinde sadece bankacılık yapma izni verilen, imtiyaz sahibi kişiler tarafından yapılmaktadır.

2.5.2. Türkiye’de Bankalara Kurulma İzni Verilmesi :

Türkiye’de de 18.06.1999 tarih ve muhtelif sayılı Kanunlar ile değişik 4389 sayılı Bankalar Kanunu’na göre, Türkiye’de bir bankanın kurulması ve kuruluş izni alan bankanın ayrıca mevduat kabulü ve bankacılık işlemlerini yapması, BDDK’nın ayrı ayrı izinlerine tabidir. 4389 sayılı Kanunu’nun yürürlükten kaldırdığı 3182 sayılı Bankalar Kanunu zamanında, kuruluş izni Hazine Müsteşarlığına yapılan başvuru sonrasında, yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucu, Hazine’nin bağlı olduğu Bakan’ın öneri götürmesi ile Bakanlar Kurulu tarafından verilmekteydi. 4389 sayılı Bankalar Kanunu’nda 4491 sayılı yasayla yapılan değişiklik ile Kuruluş izni verilmesinde sadece BDDK’nın yetki sahibi olması sağlanmış ve kuruluş izni konusunda siyasi mekanizmalar dahi, geçerli kuralların herkese objektif olarak uygulanabilmesi için yetkilerini devretmişlerdir.

Yine Bankalar Kanunumuza göre, kurucuların müflis ve konkordato ilan etmemiş olmamaları, tasviyeye tabi tutulmuş bankalar, sigorta şirketleri, para ve sermaye piyasalarında faaliyet gösteren kurumlarda ve Fona devredilen bankalarda doğrudan veya dolaylı olarak yüzde on ve daha fazla bir oranda paya sahibi olmamaları gerekmektedir. Yani başarı kadar tersinin de doğal olduğu ve sıkça rastlandığı ekonomik hayat içerisinde, geçmişte başarısızlığa uğramış herhangi bir finansal kurumun ortaklarına dahi, bankacılık izni verilmemektedir. Söz konusu düzenlemeler hakkındaki hükümet gerekçesinde, “3182

sayılı Bankalar Kanunu'nun 5. maddesi hükmü, banka kurucularında aranan şartlar, günün koşullarına göre gözden geçirilmek suretiyle yeniden düzenlenmiştir. Böylelikle, mali piyasaların güvenli ve istikrarlı çalışmasını teminen, banka sahipliğinin daha etkin bir şekilde izlenmesini sağlamak üzere sisteme girişte bir takım ilave tedbirlerde dahil edilmiş ve bu hususlarda düzenleme yapma ve karar alma yetkisi Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurulu'na devredilmiştir"¹⁵ denilmektedir.

Diğer taraftan kuruluş iznini alan bankanın mevduat kabul edebilmesi için ayrı izin alması öngörülmüştür. Burada "mevduatın kendine özgü bir müessese olduğu, müşterinin bankaya mevduat yatırırken gelir elde etmenin yanısıra, parasının muhafaza edilmesini de amaçladığı gözönüne alınmıştır".¹⁶

Bütün bu anlatılanlarda değinildiği üzere, Yasa'da, bir bankanın kuruluşundan, banka sahipliğine ve banka yönetiminde bulunacak kimselere kadar pek çok özel şart getirilmiş, bazı görevler için banka yöneticilerinin sahip olmaları gereken öğrenim durumu ve branşları bile kanunla düzenlenmiştir. Böylelikle bir "güven müessesesi" olan bankaların ve faaliyet gösterdikleri piyasaların güven ve istikrarı korunup gözetilmeye çalışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANKACILIK RİSKLERİ

3.1. Belirsizlik ve Risk; Kavramsal Temeller :

İnsanoğlu, geleceği görme yetisine sahip değildir. Yaşadığı hayatta tek karar alıcı ve hayatı üzerinde mutlak insiyatif sahibi de değildir. Kendisinin dışında gelişen doğa olayları, az veya çok ilişkide bulunduğu yeryüzünde yaşayan milyarlarca insan, bunların arzu ve istekleri ile bunlara uygun kararları söz konusudur. İnsan, sınırlı bilgisiyle çoğu

¹⁵ Seza Reisoğlu, " 4491 Sayılı Yasa ile değişik Bankalar Kanunu Şerhi", 1. baskı, Ankara: Doğu Matbaacılık, 2000, s. 95

¹⁶ Reisoğlu, " 4491 Say...., s. 114

zaman kullandığı eşyanın tabiyatına dahi hakim olamamakta, örneğin inşa ettiği evlerde yangınlar çıkmakta, kurduğu trafik düzeninde kazalar olmaktadır. Bunlarla birlikte başka sakındığı ve istemediği diğer sonuçlar da, hiç ummadığı anda karşısına çıkabilmektedir. Aslında bütün bunlar, insanın yaşadığı hayat içerisinde belirsizlikle karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Hayatın her alanında olduğu gibi, ekonomik hayatta ve finansla ilgili konularda da belirsizlik söz konusudur. Bireyler ve firmalar verdikleri finansal kararların muhtemel sonuçlarını ve çeşitli etkenlere göre olasılıklarını hesaplayabilmekte; ancak söz konusu muhtemel sonuçlardan hangisinin gerçekleşeceğini bilememektedir. Bu durumda gerçekleşme olasılığı en yüksek olan ve herkes tarafından beklenen sonuca uygun kararlar alınabilmekte ya da tercihe göre, umduğu, fakat gerçekleşme olasılığı daha düşük olan sonuca yönelik kararlar verilebilmektedir. Bunun yanında çok muhtemel sonuçlu, yani olası sonuçlarının dağılımı geniş olan kararlar alınabilmekte veya sonuçları daha belirgin olan, yani muhtemel sonuçlarının dağılımı daha dar olan kararlar da alınabilmektedir.

Söz konusu kararlarla ilgili olarak, Mikro Ekonomi ve Finans Teorisi, “Bireylerin riskten sakınan bir davranış tarzına sahip olduğunu” söylemektedir. Aslında bireylerin sakındıkları risk değil belirsizliktir. Bireyler muhtemel sonuçlarının dağılımı geniş olan yatırımları kabul etmek için belli bir prim talep edilmektedirler.¹⁷ Eğer belirsizlik kavramı olmasaydı, bireylerin tümü finansal yatırım seçenekleri içinde, en rasyonel olanını, yani “tek doğru yolu” seçecekleri için prim de söz konusu olmayacaktı. Ancak belirsizlik ve risk, farklı tercihlere göre prim ve daha yüksek getiri kavramlarını ortaya çıkarmaktadır.

En temel tanımıyla belirsizlik, elde edilecek muhtemel sonuçların dağılımıdır. Dağılım ne kadar geniş ise belirsizlik de o kadar fazladır. Riskin tanımı ise beklenen, yani tercih edilen en muhtemel sonuç ile gerçekleşen yani fiili sonuç arasındaki sapmadır. Finans kuramı açısından ise risk, finansal işlemlerden sağlanacak getiri ile bu işlemlerin ilgili nakit akışlarının beklenen bugünkü değeri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır.¹⁸

¹⁷ K. Evren Bolgün, M. Barış Akçay, “Risk Yönetimi”, 1. baskı, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2003, s. 111

¹⁸ Bolgün, “Risk Yö...”, s. 111

Diğer bir anlatıma göre ise risk, bir olayın ya da olaylar setinin ortaya çıkma olasılığıdır. Risk kelimesi çoğunlukla negatif ya da istenmeyen bir olayı ifade etmektedir.

19

Teoride üç farklı risk davranışı söz konusudur. Bunlardan ilki riski minimize etmeye çalışan riskten kaçınma karakteri/davranışıdır. İkinci davranış biçimi riski nötr etmeye çalışmaktadır. Burada karar alıcı, beklenen getiri ve getiri riskini dağıtmaya önem vermektedir. Riski seven ya da riski arayan davranış biçiminde spekülasyon, bir tercih olarak görülür; yani risk tercih edilir.²⁰

İşletme açısından ele alındığında ise risk, gelecekteki bir belirsizlik nedeniyle;

1. İşletmenin şimdiki zamanda yapmış olduğu işlemler ya da bağittanmış olduğu sözleşmelerden, gelecekte değişen koşullar nedeniyle zarar etme tehlikesi,
2. Nakit akımlarında ortaya çıkabilecek düzensizlik ve bu düzensizliğe bağlı olarak ödeme güçlüğü ya da umulandan daha yüksek oranlarda borçlanmak zorunda kalma tehlikesi,
3. Yukarıdaki nedenlerden biri veya ikisinin aynı anda oluşması sonucu ortaya çıkan taahhütlerini yerine getirememekten kaynaklanan tasviyeye uğrama tehlikesi olarak tanımlanmaktadır.²¹

3.2. Bankacılık Risklerinin Sınıflandırılması:

“Risk kelimesi bankalar açısından ele alındığında başarılı olmak yerine başarısız olmayı ifade eden bir kavramdır”.²² “Yani bankacılık açısından risk, bankanın zarara uğrama olasılığıdır”.²³

¹⁹ Karacan, “Banka...”, s. 19

²⁰ Öçal, “Finansal Sis...”, s. 212

²¹ Şakar, “Risk Yön...”, s. 8

Bankanın zarara uğramasını ve başarısız olmasını önlemek için, bankacılık risklerine karşı alınacak önlemleri belirlemede, öncelikle söz konusu risklerin tesbiti ve sistematik olarak sınıflandırılması yerinde olacaktır. Bankacılık risklerinin tasnifinde, gerek konuyla ilgili kamu otoriteleri, uluslararası komiteler veya bilimsel araştırmalarda pek çok sınıflama ortaya konulmuştur. Söz konusu sınıflamalarda tanımlanan risk türleri arasında genel olarak çok büyük farklılıklar olmamakla birlikte, riskin kaynakları açısından bir takım özellemelere gidilmiştir.

1974 yılında kurulan, halen ABD, Almanya, Japonya, Fransa, İngiltere, İtalya, Kanada, Hollanda, Belçika, İsveç, İsviçre ve Lüksemburg'un üye oldukları Basel Komitesi (BIS), Haziran 1999 önerisi ve takip eden kararları ile devam eden Basel-2 sürecinde temel olarak üç tür riski esas almıştır:

1. Piyasa Riski,
2. Kredi Riski,
3. Operasyonel Riskler.

Burada yapılacak sınıflamada da, bu üç risk türü esas alınacak, ancak söz konusu risklerin açıklayamadığı bazı durumlar da ayrı olarak kategorize edilecektir. Esasen anlatılacak risk türlerinin arasında yüksek korelasyonlar bulunduğu ve bir çoğunun diğerleriyle nedensellik ilişkileri bulunduğu söylenebilir; ancak risk kalemlerinin bazı karakteristik özellikleri ve riskin gerçekleşmesinde etkili olan farklı öğeler, bunların daha iyi anlaşılması bakımından herbirinin ayrı olarak gösterilmesi zorunluluğunu doğurmuştur.

Piyasa ile ilgili riskleri, 1. Likidite Riski, 2. Faiz Oranı Riski ve 3. Döviz Kuru Riski olarak üç kaleme toplamak mümkündür.

Genel olarak bankaların menkul kıymet işlemleri sonucu oluşan risk de, faiz oranı riski gibi piyasa faiz oranı ile ilgilidir ve piyasa riskleri içerisinde gösterilebilir. Ancak, açığa satış vb. gibi menkul kıymet pazarlarına özgü operasyonel işlemler ve ülkemizde

²² Karacan, "Banka...", s. 19

²³ Bolgün, "Risk Yön... s. 141

yaşanmış bir “Demir Bank” tecrübesi, bankaların menkul kıymet varlıklarından kaynaklanan riskleri ayrı olarak göstermenin doğru olacağına işaret etmektedir.

Piyasa Riskleri içerisinde yer almayıp, Kredi Riski ve Operasyonel Risk ile de açıklanamayacak, Kamu Otoritesinin ve Kanun Yapıcıların yaptıkları düzenlemeler ve mali piyasalar üzerindeki insiyatiflerinden doğan riskleri de, Politik Risk ve Yasal Düzenleme Riski olarak birarada göstermek doğru olacaktır.

Diğer taraftan, son yıllarda ülkemizde sıkça yaşanmış ve özellikle banka sahiplerinden kaynaklanan ahlaki riskleri de, Suistimal Riski içerisinde göstermek gerekir.

Bankaların akreditif ve banka garantileri gibi geleneksel gayri nakdi taahhütleri ile, son yıllarda gelişen ve bu çalışmanın da konusu içerisinde yer alan türev araçlardan oluşan Bilanço Dışı İşlemler Riski de, önemli bir diğer risk kalemi olarak kendini göstermektedir.

Bütün bu anlatılanlar sonucunda bankacılık riskleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Piyasa Riskleri:
 1. Likidite Riski
 2. Faiz Oranı Riski
 3. Döviz Kuru Riski
 4. Menkul Kıymet Riski
2. Kredi Riski,
3. Operasyonel Riskler,
4. Yasal Düzenleme ve Politik Risk,
5. Bilanço Dışı İşlemler Riski,

6. Suistimal Riski.

3.3. Piyasa Riskleri:

Piyasa riskleri, piyasa fiyatı veya piyasa oranındaki bir değişikliğin banka bilançolarındaki varlık veya kaynak kalemlerinin piyasa değerleri üzerinde yol açabileceği olumsuz etkiler ve bunların olası büyüklükleri ile ilgilidir.

Piyasada oluşan fiyat veya oranın gelecekteki değerleriyle ilgili beklentiler, banka bilançolarındaki varlık ve kaynak kompozisyonu kararlarının verilmesinde önemli rol oynamaktadır. Söz konusu fiyat veya oranlar doğal olarak arz ve talep miktarlarına göre, piyasanın kendi dinamikleri içerisinde oluşacaktır. Gelecekte oluşacak fiyata ilişkin beklentiler ise ters seçim yapma olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Beklentilere göre tasarlanmış varlık ve kaynak kompozisyonu, ters seçim, yani beklentilerin aksinin gerçekleşmesi durumunda karla değil, zararla sonuçlanmaktadır. İşte piyasada gelecekte oluşacak fiyat veya oranın, beklentilerin aksi yönde oluşması durumunda karşılaşılabilecek zararın olası büyüklüğü, bankanın maruz kalacağı piyasa riskinin büyüklüğünü göstermektedir.

Finansal piyasalarda pek çok oran ve fiyat söz konusudur. Örneğin piyasa faiz oranları denildiğinde, ülkemizde kamu finansmanına ayrılan fonların görece büyüklüğünden dolayı, Hazinesinin referans bono ihalelerinde oluşan faiz oranı anlaşılmaktadır.

Merkez Bankası faiz oranları ise, Merkez Bankası'nın pratikte daha çok Açık Piyasa İşlemleri (APİ) yoluyla gerçekleştirdiği borç alma ve borç verme işlemlerine konu olan faiz oranlarıdır. Ülkemizde son yıllarda yaşanan konjonktür içerisinde, piyasa faiz oranları, Merkez Bankası faiz oranının birkaç puan yukarısında seyretmekte ve düşen enflasyonla ilgili beklentiler çerçevesinde aradaki marj daralmaya başladığında, piyasalar Merkez Bankası'nı faiz indirimine zorlamaktadır.

Bankaların mevduat ve kredi faiz oranlarıyla, uygulamada özellikle yüksek miktarlardaki kamu tevdiatı ile kısa vadeli özel sektör fonlarını ilgilendiren repo işlemlerine

ilişkin faiz oranları, yukarıda anlatılan faiz oranları ve piyasayla ilgili beklentilere uyumlu olarak, bankalar tarafından serbestçe belirlenmektedir. Bankaların söz konusu faiz oranlarını belirlemede dikkate aldıkları diğer bir husus ise, kaynak maliyetlerinin içerisinde yer alan ve Merkez Bankası nezdinde bulundurmaya zorunda oldukları mevduat munzam karşılığı ile kendi kasalarında bulundurmaya zorunda oldukları disponibil değerlerdir.

Diğer taraftan piyasada bulunan likidite miktarı ise, Piyasa faizlerinin düşüklüğü veya yüksekliği, Kamu finansman programına göre Hazine ihalesi veya itfasının olması, döviz kurlarının seyri, Merkez Bankası'nın, kendi para politikası dahilinde gerçekleştirdiği Açık Piyasa İşlemleri ve yine piyasaların geleceğe ilişkin beklentileri dahilinde gerçekleşmektedir.

Döviz kurlarının nasıl oluştuğu Döviz Kuru Riskinde ayrıntılı olarak anlatılacaktır, ancak döviz kurlarının değişiminde piyasa faiz oranları ve likidite miktarının da etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ülkemizde bankaların menkul kıymet işlemlerinin büyük çoğunluğunu, kamu finansman gereklerinden dolayı Devlet İç Borçlanma Senetleri yani, devlet tahvili ve hazine bonoları oluşturmaktadır. Öyle ki 1980'li yıllardan itibaren söz konusu Hazine Bonosu ve Devlet Tahvillerinin banka aktifleri içerisindeki ağırlığı artmış, bazı yıllar % 70'li oranlara dahi yükselmiştir. Bu durum bankalarımızın maruz kaldıkları menkul kıymet risklerinin önemini işaret etmektedir.

Diğer taraftan ilgili mevzuat gereği bankalarımız hisse senetleri işlemlerine aracılık edememekte, ancak kendi aktifleri içerisinde, alım-satım karı elde etmek veya yatırım amacıyla hisse senedi bulundurabilmektedirler. Özellikle ülkemizde olduğu gibi dalgalı bir seyir izleyen ve derinliği fazla olmayan menkul kıymet pazarlarında işlem gören hisse senetleri, bankaların maruz kaldıkları menkul kıymet riskini artırmaktadırlar.

Bankaların müşterilerine sundukları yatırım fonları, tiplerine göre değişik oranlarda çeşitli menkul kıymetleri ve diğer finansal yatırım araçlarını içermekte, kendileri de menkul kıymet özelliği taşımaktadırlar. Söz konusu yatırım fonları, iyi çeşitlendirilmiş bir portföy özelliği taşımaları ve sağladıkları likit kalma olanaklarından dolayı son yıllarda

rağbet görmektedir. Bu fonlar tiplerine göre değişik piyasa dinamiklerinden farklı şekillerde etkilenmekte ve bankanın aktifindeki serbest nominal miktarının büyüklüğüne bağlı olarak menkul kıymet riskine konu olmaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere, finansal piyasalarda bir çok değişik kurumun işlemlerine konu olan ve birbiriyle bağlantılı piyasa dinamiklerinin belirlediği fiyat ve oranlar mevcuttur. Söz konusu fiyat ve oranlardaki değişikliğin bankalara olan etkileri ve yükledikleri risk türleri ise aşağıda anlatılacaktır.

3.3.1. Likidite Riski :

Bir işletmenin finans yönetiminin ilgilendiği hiç kuşkusuz en önemli konulardan biri, para ve para benzerlerinden oluşan likit varlıklarının, varlık toplamı içerisinde nasıl bir ağırlığa sahip olacağı ve bunları nasıl yöneteceği.

Firma yatırım veya kaynak kullanım kararı verirken, "yatırılan her Liranın alternatif maliyeti (fırsat maliyeti) olduğunu göz önünde tutarak, firmanın piyasa değerini en yüksek düzeye çıkaracak şekilde, karlılıkla üstlenilen riski bağdaştırmayı amaçlamaktadır".²⁴

Firmanın borçlarını zamanında ve tam olarak ödeyebilmesi, üstlenilen risklerden biridir. Bu amaçla işletme içerisinde gereğinden fazla likit varlık bulundurmamak ise bu varlıkların olası getirilerinden vazgeçmeyi gerektireceğinden, alternatif maliyeti olan bir durumdur.

Bir işletmede, para giriş ve çıkışları eş anlı olsa ve kesin doğrulukla tahmin edilebilseydi, firmaların para mevcudu bulundurmalarına gerek kalmaz, para yönetimi gibi bir sorunları olmazdı. Ancak ekonomik yaşamda genellikle böyle bir durum söz

²⁴ Öztin AKGÜÇ "Finansal Yönetim", 7. baskı, İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 1998, s. 11

konusu olmadığından, para mevcudu ve yönetimine ilişkin çeşitli kararların alınması söz konusu olacaktır.²⁵

Bu kararların ise alternatif maliyetlerle riskleri bağdaştıran bir özelliğe sahip olması beklenmektedir.

Bankalar açısından bakıldığında ise, bankaların ticaretine konu olan şey paradır. Yani bankanın vereceği en önemli yatırım kararı, kaynaklarıyla finanse ettiği varlıklarının vade yapıları ile ilgilidir. Bununla birlikte taahhütlerini azaltacak işlemleri için hazır olarak nakit para ya da likit varlıklar bulundurması gerekmektedir. Ancak bu varlıklar tercih edildiğinde, dönemsel getirisi daha yüksek olan bir takım likit olmayan varlıklardan vazgeçilmiş olacaktır. Bu seçim, her işletme için olduğu gibi bankalar için de alternatif maliyeti olan bir durumdur. Diğer taraftan yüksek kar elde etmek amacıyla bilanço kompozisyonu içerisinde uzun vadeli ya da likit olmayan varlıkların tercih edilmesi de, bankaları mevduat çekilişleri anında zor durumda bırakacaktır. Bu durum ise likidite riskinin en önemli sebebini oluşturmaktadır.

Likidite riski, bankanın yükümlülüklerindeki azalmayı iyi düzenleyememesi ya da aktiflerindeki artışı karşılayacak şekilde yeterli kaynak bulunduramaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Likidite sıkıntısı çeken bir banka, kısa sürede yükümlülüklerini artırarak ya da aktiflerini makul fiyatlarla nakde çevirerek ihtiyacı olan fonu sağlayamayabilmektedir. Olağandışı hallerde likidite yetersizliği bankanın yükümlülüklerini yerine getirememesine yol açmaktadır.²⁶

Genel olarak ticari bir bankanın bilançosu vade yapısına göre incelendiğinde, iki önemli özellik göze çarpmaktadır:

1. Bankaların borçları ve yükümlülükleri genellikle vadesiz veya kısa vadeli. Bankaların uzun vadeli yükümlülüklerini oluşturan uzun vadeli mevduatlar da, vadesinden önce çekilmek istendiğinde, bankacılık hizmetlerinin doğası gereği bu talep karşılanmak durumundadır. Bu durumda banka borçlarının ve yükümlülüklerinin likit olduğu söylenebilir.

²⁵ Akgüç, "Finans...", s. 229

²⁶ Bolgün, "Risk Yön...", s. 145

2. Normal ekonomik koşullar altında banka bilançoları içerisinde en önemli varlık kalemi, bankaların kullandırmış olduğu kredilerdir. Söz konusu krediler genellikle uzun vadeli dirler. Krediyi kullanan açısından incelendiğinde; bireysel krediler Tüketiciyi Koruma Kanunu gereği vadesinden önce geri çağrılmazlar. Ticari kredilerde böyle bir yasal düzenleme yoktur. Ancak ticari bir kredinin vadesinden önce geri çağrılması, krediyi kullanan firmayı çok zor durumda bırakacaktır. Böyle bir durumda firmanın ödeme kabiliyeti olsa bile, bankanın itibarının büyük ölçüde zarar göreceği açıktır. Bu nedenle ticari kredilerin vadesinden önce geri çağrılması, sadece olağanüstü ekonomik krizler vb. durumlarda, çok ender rastlanılan bir durumdur. Bunun sonucunda, bankanın kullandırmış olduğu krediyi vadesinden önce paraya çevirme imkanı bulunmamaktadır. Sadece bazı ülkelerde konut edindirme amacıyla çok uzun vadeli kullandırılmış bazı krediler menkul kıymetleştirilerek vadesinden önce tahsil edilebilmektedirler. Bütün bunlardan banka varlıklarının büyük bir kısmının menkul kıymet özelliği taşımadığı anlaşılmaktadır.

Bu bilanço yapısı, bankaların uzun vadeli varlıklarını, kısa vadeli kaynaklarla finanse etmesi gereğini göstermektedir. Bu ise banka kaynaklarında azalmaya yol açacak öngörülmemiş bir mevduat çekilişi durumunda, söz konusu mevduat çekilişini karşılayabilmek için bankanın normal maliyetlerden daha fazla bir maliyetle fonlanması veya aktifindeki likit olmayan varlıkları piyasa değerinin altında elden çıkarmasına yol açmaktadır. Bu durumda ise olağanüstü zararlarla karşı karşıya kalmaktadır.

“Diğer taraftan eğer vade çakıştırmaları (maturity matching) söz konusu olsaydı, tüm mevduatlar aynı vadeli aktiflere yatırıldığı için likidite garantisi edilecek ve fonlama riski ortadan kalkacaktı”²⁷. Ancak aktif transformasyonu, yani vade ve faiz farklılaştırmasını esas alan finansal aracılığın, banka karının temelini oluşturduğu göz önüne alındığında, böyle bir politikanın bankalar tarafından kabul edilemeyeceği de açıktır.

Likidite riskinin en önemli nedeni, aktif ile pasif arasındaki vade uyumsuzluğu olmakla birlikte, aktif kalitesindeki bir bozulma, yani aktif kalemlerinin seyyalliğinin ortadan

²⁷ Parasız, “Modern Banka...”, s. 184

kalkarak, özellikle donuk alacakların artması da, bankaları likidite yetersizliği ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Aslında likidite riskinin, bankaların yüklendikleri herhangi bir risk unsurunun gerçekleşmesi durumunda, karşı karşıya kaldıkları ikinci durum olduğu söylenebilir.

Örneğin faiz tahsilatlarının ve karlılığın düşmesi de likidite riskine yol açabilir. Faiz devreleri konusunda uzun vadelerin seçilmesi veya devre vadeleri kısa olsa bile tahsilatların zamanında yapılamaması, "faiz gelirleri ve nakit girişini geciktirecek, buna karşın faiz giderleri ve nakit çıkışları ertelemeyeceğinden, nakit hareketleri olumsuz yönde etkilenip likidite riskine yol açabilecektir."²⁸

Bunun yanında finansal bir kriz durumu, ekonomide rol alan aktörlerin nakit talebini artırmakta ve fonların maliyetlerini yükseltmektedir. Olağanüstü durumlar nedeniyle vadesi gelen mevduat veya açılan kredi limitleri beklenenden çok daha hızlı bir şekilde çekilmeye başlamakta ve banka bu çekilişleri ödemekte güçlük çekebilmektedir. "Bu güçlüğü duyan diğer müşterilerde korku ve panikle vadesi gelmeyen paralarını talep ettikleri gibi banka daha önce kolaylıkla yararlanabildiği kredi olanaklarını da kullanamaz hale gelmektedir."²⁹

Kriz ortamında, bankalararası para piyasasındaki bir taahhütün yerine getirilmesinin aksatılması, ödemeler sistemini tehlikeye sokmakta ve birbirini etkileyen domino taşları gibi bankaları likidite yetersizliği ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Esas olarak bu risk, "ülke ekonomisinin yönetimine olan güvensizliğin arttığı dönemlerde sorun yaratmaktadır".³⁰

Bankacılığın temel istikrarsızlık unsurlarından olan likidite riskinin yönetimine, gerek bankalar gerekse de kamu otoritesi tarafından özel önem verilmiştir. Söz konusu riskin yönetimi aktif-pasif yönetiminin de en çok yoğunlaştığı alanlardan birisi olmuştur. Riskin giderilebilmesi için bilanço grupları içinde uygun vade eşleştirmeleri yapılmakta

²⁸ Şakar, "Risk Yön...", s. 210

²⁹ Kaval "Banka...", s. 312

³⁰ Şakar, "Risk Yön...", s. 210

veya türev araçlar kullanılarak doğru yön ve uygun büyüklükte kontratlar yapılabilmektedir. Ancak söz konusu riskin giderilmesi için kullanılan türev araçlar, faiz riski gibi diğer bazı bankacılık risklerinin doğmasına neden olabilmektedir. Ayrıca mevduat munzam karşılığı, umumi dispoziblete uygulaması ve plasman ile likidite oranları gibi konuyla ilgili yasal mevzuata uyulması, riskin azaltılmasını sağlamaktadır. Aslında bankaların yatırım ve finansman gereklerini likidite olgusunu göz önünde bulundurarak yapmaları ve aktiflerinde uygun bir denge kurmaları, yapısal olarak likidite riskinin çözülmesini sağlayacaktır.

3.3.2. Faiz Oranı Riski :

Faiz riski de, likidite riski gibi bankaların varlık ve kaynak kalemlerinin farklı vade ve likidite özelliklerine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bankaların varlık ve yükümlülükleri arasındaki uyumsuzluklar faiz oranlarında beklenmedik değişimler olduğunda, bankaların sabit faizli varlık ve yükümlülükleri, daha düşük ya da daha yüksek faiz oranları ile iskonto etmesine yolaçmaktadır. Bu da varlık ve yükümlülüklerinin şimdiki değerlerinin değişmesine yolaçmaktadır.

“Bankaların, varlık ve yükümlülükleri arasındaki müddet (duration) ne kadar büyükse faiz oranındaki bir değişikliğin banka sermayesi üzerindeki etkisi de o ölçüde büyük olmaktadır”.³¹

Teknik olarak faiz riski, bankaların, belirli bir bilanço yapısı oluşturmak üzere almış oldukları kaynak ve plasman faizleri kararlarından sonra, faiz oranlarındaki değişiklikler nedeniyle maruz kalabilecekleri gelir kaybı, özvarlığın piyasa değeri kaybı, piyasa fiyatlarından özvarlık/aktif büyüklüğü oranı (ekonomik özvarlık oranı) kaybı, nakit akımlarının zamanlamasında ortaya çıkabilecek olumsuz değişiklikler, gelecekte elde edilecek net nakit girişlerinin bugünkü değerinde oluşabilecek düşüşler veya bunların birinden ya da bir kaçından kaynaklanabilecek taahhütlerini karşılayamama tehlikesidir.³²

Başka bir deyişle, belli bir vade yapısı ve belli bir faiz oranından yapılan kaynak finansmanına göre hesaplanmış kaynak maliyetleri ve piyasa koşullarına göre plasman

³¹ Karacan, “ Banka..., s. 23

³² Şakar, “Risk Yön..., s. 37

faizleri öngörülmekte iken, piyasa faizlerinde ortaya çıkabilecek değişiklikler nedeniyle bankanın zarara girme olasılığı, faiz riskini tanımlamaktadır.

Kısaca faiz riski, faize duyarlı aktiflerin, pasiflerin ve bilanço dışı kalemlerin hem hacim hem de vade olarak faiz oranlarının yanlış eşleşmesi durumunda söz konusudur. Faiz oranlarındaki beklenmeyen bir hareket, bankanın karlılığını ve bu nedenle hissedarlarının katma değerini etkilemektedir. Bir bankanın aktif yükümlülüğü yönetiminin geleneksel odak noktası faiz oranı riski yönetimi olarak gerçekleştirilmektedir.³³

Faiz riski genel olarak iki biçimde ortaya çıkabilir. Bunlardan ilki bankanın pasiflerinin ortalama vadesinin, aktif vadesine kıyasla görece kısa olmasından kaynaklanan yeniden finansman (refinancing) riski olup, bankanın bu durumda uzun vadeli olarak bulundurduğu varlıklarını finanse etmek için yeniden borçlanmak ya da borçlarını uzatmak isterse karşılaşılabileceği maliyet riskini ifade etmektedir. İkincisi ise bankanın yükümlülüklerine kıyasla daha kısa vadeli varlıklar tutmasından kaynaklanan yeniden yatırma (reinvesting) riski olup yeniden yatırılan fonların getirisinin fonların maliyetinin altına düşmesi olasılığını ifade etmektedir.³⁴ Başka bir anlatımla banka, ya aktif duyarlı ya da pasif duyarlı olabilir. Bankanın faize duyarlı aktiflere sahip olması demek, aktiflerin pasiflerinden daha hızlı bir şekilde yeniden fiyatlanması demektir. Faize duyarlı pasiflerde ise, kuşkusuz bunun tersi gerçekleşecek, pasiflerin aktiflere kıyasla daha hızlı bir şekilde yeniden fiyatlanması gerekecektir. "Bu durum şöyle açıklanabilir: Eğer banka faiz duyarlı aktiflere sahipse, faiz oranlarındaki bir düşüş bankanın aktiflerinin getirisine göre fon maliyetini artırdığı için net faiz gelirini azaltacaktır. Eğer banka pasif duyarlıysa, bu defa faiz oranlarındaki bir artış net gelirini azaltacaktır."³⁵

Bankanın varlıklarının ve yükümlülüklerinin sabit ya da değişken faizli olması da vade uyumu kadar önemli olmaktadır. Bankalar sabit ya da değişken faizle borç alıp verebilmektedirler. Değişken faiz oranı belirli bir merkezi baza bağlanabilmekte yani referans olarak merkezi bir endeks ya da genel kabul görmüş bir piyasada önceden kararlaştırılmış tarihlerde ortaya çıkan faiz oranları kabul edilebilmektedir. Bunun sonucunda ise bankanın varlık ve yükümlülükleri sabit ve değişken faiz oranları arasındaki uyumsuzluk gibi bazı yanlış faiz eşleştirmeleriyle karşı karşıya kalabilmektedir.

³³ Parasız, "Modern Banka...", s. 184

³⁴ Karacan, "Banka...", s. 23

³⁵ Parasız, "Modern Banka...", s. 184

Banka çok miktarda sabit faiz oranlı aktiflere sahipse, faiz oranlarının yükselmesi karşısında savunmasızdır. Tersine banka eğer aşırı sabit faiz oranlı pasiflere sahipse, faiz oranlarının düşmesi durumunda savunmasız kalacaktır.

Faiz oranı riskinin giderilmesi için, varlık ve yükümlülük vadelerinin düzenlenmesi veya varlık ve yükümlülüklerle ilişkin çeşitli sabit ve değişken faiz oranlarının uyumlu hale getirilmesi, alınacak tedbirlerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bankanın taşıdığı faiz riski temel olarak, GAP (Vade uyumsuzluğu ve açık vade pozisyonu analizi) ve Faiz Esnekliği Analizi gibi değişik yöntemlerle belirlenebilmektedir. Riskin giderilmesindeki yaygın uygulama, bilanço dışı türev ürünlerin kullanılmasıdır. Değişik yönlerde pek çok kontrat yapılabilmesi ve yapılan kontratlardan bir kısmının vadeden önce iptal edilebilmesi, türev ürünlerin faiz riski kontrolünde tercih edilmesini sağlamaktadır.

3.3.3. Kur Riski :

Kur Riski, 1970'li yıllardan itibaren sabit kurlar sisteminin terkedilmesi ve mali piyasalardaki globalleşmeye bağlı olarak banka bilançolarındaki değişik yabancı para cinslerinden, farklı miktarlardaki varlık ve taahhütlerinin artması, başka bir deyişle bankaların bilançolarında yabancı para cinsinden pozisyon tutmaları ile önemli hale gelmiştir.

Genel olarak kur riski, ülke parasının yabancı paralar karşısında değer yitirmesi veya bankanın döviz pozisyonunda mevcut yabancı paraların birbirleri arasındaki değerleri (parite) arasında meydana gelen değişimler neticesinde uğranılacak zarar olasılığıdır.³⁶

Kur riski, literatürde "Kambiyo Riski" olarak da adlandırılmaktadır. Aslında kambiyo riski tanımı, kur riskini de içine alacak şekilde bankaların yabancı para cinsinden tüm muamelelerini kapsamaktadır. Ancak, kambiyo riskinde pek çok defa riskin ana unsurunun kur değişimleri olduğu gözönüne alındığında, kur riski ile kambiyo riskini aynı anlamda kullanmak yanlış olmayacaktır.

³⁶ Kaval, "Banka...", s. 312

Milli paranın yabancı bir ülke parası karşısındaki değerine döviz kuru, milli paranın gelecekte yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesine ise döviz kuru tahmini denilmektedir. Yani döviz kuru iki farklı para arasındaki değişim oranıdır.

Bankaların yabancı para cinsinden varlıkları ve yükümlülükleri arasındaki fark ise döviz pozisyonu olarak adlandırılmaktadır. Bu fark sifıra eşit olduğunda, yani bankanın aynı yabancı para cinsinden varlık ve yükümlülüklerinin eşit olması durumuna denk pozisyon denilmektedir. Aynı döviz cinsinden yükümlülüklerinin varlıklarından fazla olması, yani aradaki farkın sıfırdan küçük olması durumunda ise açık pozisyon söz konusu olmaktadır.

1970'li yılların öncesinde ülkemizde, kambiyo denetimi rejimi benimsenmiş ve bu doğrultuda ithalat ile ihracat işlemleri Merkez Bankası üzerinden gerçekleştirilmesi uygulanmaktaydı. Bankaların ise bağımsız olarak döviz alım satımına, dış ticaret işlemlerine aracılık etmelerine ve bu amaçla Türk Lirası'nın yanında döviz varlıkları bulundurmalarına izin verilmemekteydi.

20.09.1974 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 17 sayılı karara ilişkin bir tebliğ ile bankalar satın aldıkları dövizlerin belirli bir oranını Merkez Bankası'na devretmeleri şartı ile döviz pozisyonu tutabilme imkanına kavuşmuşlardır. Böylece döviz pozisyonu tutmaya yetkili bankar, satın aldıkları dövizler ile pozisyon dışındaki döviz tevdiat hesaplarında biriken dövizleri kullanırken depo hesabı açabilecek, kurye kredisi kullanabilecekler, kendileri ya da müşterileri adına arbitraj yapabileceklerdir. Bankalar ayrıca kendi aralarında yapacakları döviz alım satımlarında kurları serbestçe belirleyeceklerdir. Ülkemizde bankaların, 1980 yılından sonra döviz pozisyonu tutma yetkileri daha da esnek hale getirilmiş, bu sayede bankaların yabancı para ile işlemlerinde büyük artışlar olmuştur.³⁷

Bankalar yabancı para cinsinden kayıt yaratabilmeye başladıkları andan itibaren, pozisyon takip etmeye başlamışlardır. Bir yabancı paraya göre pozisyon almak, yukarıda

³⁷ Takan "Banka...", s. 691

anlatıldığı gibi o para cinsinden borçlar ve alacaklar arasındaki dengeyi gözetmek demektir.

Diğer taraftan kur değişimlerinin banka pozisyonları üzerine etkilerini incelemeyen önce kur değişimlerini açıklamaya yönelik teorilere göz atmak yerinde olacaktır. Temel olarak dört tane teori mevcuttur:

- 1. Satınalma Gücü Paritesi Yaklaşımı:** Satınalma gücü paritesi yaklaşımı, ünlü “tek fiyat kanunu”nun döviz piyasalarına uygulanmış şeklidir.³⁸ Döviz kurlarının fiyatlar üzerindeki etkisini ve fiyatların döviz kurlarını nasıl etkileyeceğini gösteren bu kuram 1920’li yıllarda İsveçli ekonomist Gustav Cassel tarafından ileri sürülmüştür.³⁹ Paranın satın alabileceği mal ve hizmet miktarlarını satın alma gücü olarak adlandıran teoriye göre, kısaca ülkeler arasındaki enflasyon oranı farklarının, ülkelerin ihracat ve ithalat işlemlerini etkilediğini ve bunun sonucu bir ülkede ortaya çıkacak dış ticaret açığının, ülke parasının spot döviz kuruna baskı oluşturularak, diğer ülke para birimi karşısında değişmeye zorladığını ifade etmektedir.
- 2. Kur Beklentileri Yaklaşımı:** En basit ve dünyada da en çok destekleyiciye sahip kuramlardan biri olan bu teoriye göre, gelecekteki kur, insanların beklentileri dahilinde oluşmaktadır. Döviz kurunun artması beklentisi varsa, döviz talebi artmakta, dolayısıyla arz ve talebin işlediği piyasa kurallarına göre döviz kuru artmakta, tersi durumunda ise döviz kuru düşmektedir.
- 3. Faiz Oranı Paritesi Yaklaşımı:** Bu teoride iki ülke faiz oranları farkının gelecekte döviz kuru tahminine yardımcı olduğu ve Uluslararası Fisher Etkisine göre reel faiz oranı ile enflasyonun kombinasyonu olan nominal faiz oranlarının, enflasyondan arındırıldıktan sonra yüksek reel faize sahip olanının finansal yatırımları cezbedtiğini ve yüksek faize sahip ülke parası değerinin aradaki reel faiz farkı kadar düşeceğini öngörmektedir.

³⁸ Halil Seyidoğlu “Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama”, Geliştirilmiş 12. baskı, İstanbul : Güzem Yayınları, 1998, s. 440

³⁹ Takan “Banka...”, s. 693

4. **Ödemeler Dengesi Yaklaşımı** : Kurların belirlenmesinde ödemeler dengesi yaklaşımına (balance of payments approach) göre, döviz geliri ve gideri doğuran tüm işlemler, ülkelerin belirli bir zaman dilimi içerisinde birbirleriyle gerçekleştirdikleri ekonomik işlemlerin sistematik bir kaydı olarak tanımlanabilecek ödemeler bilançosuna kaydedilirler.

Bu bakımdan döviz arz ve talebini oluşturan bu işlemlerin yapılış nedenleri ve etkileri gözden geçirilerek kur değişimleri hakkında tahminler yapılabilir. Bu yaklaşım açısından ödemeler dengesi açık veren ülkelerin ulusal paraları döviz piyasasında değer kaybeder, fazla veren ülkelerin ulusal paraları da değer kazanır.⁴⁰ Diğer taraftan cari işlemlerin açık vermesi, dış borçların artış göstermesi ve sermaye girişinin azalma eğilimi gibi gelişmeler de ülke parasını olumsuz yönde etkilemektedir.⁴¹

Kurların değişimini açıklamaya yönelik teorilere değindikten sonra, ayrıntılı olarak kur riski, Bankaların, döviz kurlarında ortaya çıkabilecek değişiklikler nedeniyle maruz kalabilecekleri gelir kaybı, gelir kaybına bağlı olarak oluşabilecek öz varlığın piyasa değeri kaybı, piyasa fiyatlarından özvarlık/aktif büyüklüğü oranı (ekonomik özvarlık oranı) kaybı, nakit akımlarının zamanlamasında ve net bugünkü değerinde ortaya çıkabilecek olumsuz değişiklikler, aktif kalitesinde ortaya çıkabilecek bozulmalar veya bunların birinden ya da bir kaçından kaynaklanabilecek taahhütlerini karşılayamama tehlikesi⁴² olarak tanımlanabilir. Pozisyon taşıma tercihi nedeniyle kurların istendiği yönde gitmesi durumunda ise, tanımdaki durumun tersi gerçekleşecek, gelir ve karlılık istendiği yönde ve tutarda sağlanmış olacaktır.

Kur riskini bilanço içi yöntemlerle gidermenin tek yolu, TL kaynak yaratarak uygun döviz cinsinden plasman yaratmaktır ki bu da zaten pozisyonun kapatılması anlamına geleceğinden bankanın hedeflediği karlılığın düşmesi demektir.

⁴⁰ Seyidoğlu, "Uluslar...", s. 440

⁴¹ Takan "Banka...", s. 695

⁴² Şakar, "Risk Yön...", s. 148

Bunun dışında türev enstrümanlar kullanılarak kur değişimlerine karşı hedging işlemi yapılabilir. Belirli bir prim ödemek kaydıyla yapılan opsiyonlu işlemler aracılığıyla, pozisyon kapatmadan daha düşük feragatla öngörülen karlılığı yakalamak mümkün olacaktır.

2001 yılında Türk Bankacılık Sisteminin toplam kambiyo zararlarının 7 Katrilyon TL olarak gerçekleştiği göz önüne alındığında, kur riskinin uygun tasarlanmamış banka bilançoları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olabileceği daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle ülke parasının diğer bir döviz karşısında değer kazanacağı tahmin edildiği durumlarda, kambiyo karı elde etmek veya yerli para cinsinin sağladığı yüksek getiri olanaklarından faydalanmak amacıyla, yabancı para yükümlülükler yaratılarak ülke parasından yatırımlara yönlendirilmektedir. 1994, 2000 ve 2001 krizlerinde ülkemizde olduğu gibi kurların devalüe edilmesi gibi beklenmeyen bir kur hareketine, hedging yapılarak riski azaltılmamış açık pozisyonla yakalanan bankalar büyük zararlarla karşılaşabilmektedirler. Aslında ülkemizde söz konusu krizler öncesinde türev ürünler, ilgili piyasalardaki alt yapının oluşmaması nedeniyle bu ürünlerle ilgili mevzuatın eksikliğinden faydalanılarak, risklerin giderilmesi için değil, daha fazla yabancı para yükümlülüğü yaratabilmek ve yabancı para pozisyon limitlerinin tutrulabilmesi için kullanılmışlardır. Göstermelik olarak yapılan işlemler bilanço tarihlerinin ertesi günü iptal edilerek ya da ters yönde işlemler yapılarak denetim mekanizmasının yanıltılmasında kullanılmışlardır.

3.3.4. Menkul Kıymet Riski :

Menkul kıymet riski bankaların menkul kıymetler şeklindeki kamu veya özel kesim borçlanma araçlarına ya da hisse senetlerine yatırım yapmalarından kaynaklanmaktadır.

Hisse senetlerinin fiyatları borsalarda büyük dalgalanmalar gösterdiği için bankalar bu yatırımlardan zarar görebileceği gibi, bunları satmak istediklerinde ya büyük zararlarla karşılaşabilirler ya da satma güçlüğü çekebilirler. Diğer yandan faiz riskinin bir uzantısı

olarak borçlanma araçlarına yapılan yatırımlardan bankaların büyük zararlar görmeleri olasıdır.⁴³ Ülkemizde kamu finansman açıklarının görece büyüklüğü nedeniyle uygulanmasına pek rastlanılmayan özel kesim tahvilleri, ABD gibi ülkelerde bankalar ve hayat sigorta şirketleri başta olmak üzere mali kesim üzerinde çok önemli sorunlar doğurmuştur. Bununla birlikte bazı ülkelerde kamu kesimi borçlanma araçlarının itfasında, içine düşülen durumun zorunluluğu nedeniyle veya borç ödememe konusunda yaşanmış tecrübeler ve geliştirilmiş geleneklerle aksamalar yaşanmıştır. Vadelerin tek taraflı olarak uzatılması veya tahvil sahiplerinin alacaklarının bir kısmından feragat edilmeye zorlanması gibi uygulamalar, yabancı bankaların bu ülkelerde büyük zararlar açıklamasına yol açmıştır. Ülkemizde zaman zaman piyasa faizlerinin düştüğü ortamlarda hazine bonusu ve devlet tahvillerinin değer kazanmasından faydalanmak için, kısa vadeli piyasalardan toplanan kaynaklar, menkul kıymet portföyünün büyütülmesi için kullanılmıştır. Ancak faizlerin yukarı doğru hareketi karşısında bu durum büyük zararlara yol açmış, ülkemizin en büyük bankalarından birinin fona devredilmesine neden olmuştur.

3.4. Kredi Riski :

Bankacılığın en temel işlevi olan kredi, aynı zamanda borçluların, borçlarının ana parasını ve faizlerini söz verdikleri tarihlerde ödememeleri riski sebebiyle bir bankanın en çok zararla karşılaştığı durumdur.

Bankaların kredilerine ilişkin bu riske müşteri riski denilebileceği gibi aynı zamanda gecikme ya da temerrüt (default) riski de denilebilir.⁴⁴

“Tüm borçların geri ödenmemesi” ya da “kredi servisinin gecikme riski” veya “ödücünün geri dönmeme riski” şeklinde de tanımlanabilecek kredi riskinin gerçekleşmesi halinde, banka aktifinin şimdiki değerinde düşüş söz konusu olduğu için bir bankanın borç ödeyebilirliği azalmaktadır. Eğer anlaşma iki taraf arasında yapılan bir finansal sözleşme ise karşı taraf riski söz konusudur. Bu ise karşı tarafın sözleşme koşullarını yerine getirmekten vazgeçmesi demektir. Karşı taraf riski normal olarak finansal araçların

⁴³ Karacan, “ Banka..., s. 29

⁴⁴ Karacan, “ Banka..., s. 25

ticaretinde görülür. Oysa kredi riski bir kredi anlaşmasının geri ödenmeme olasılığı üzerinde durmaktadır.⁴⁵

Kredi riski, bankaların müşterilerine nakit olarak kullandırdıkları kredilerden kaynaklanabildiği gibi, müşterileri namına yükledikleri gayrinakdi taahhütlerden de kaynaklanabilmektedir. Teminat mekupları, dış garanti mektupları, kredili akreditifler ya da bankanın müşterisi lehine aval vermesi, söz konusu işlemlerin bazen tek bir müşteri bazında bile çok yüksek rakamlara ulaşmasından dolayı büyük bir risk teşkil edebilmektedir.

Aslında bir banka, çeşitlendirilmiş bir portföye sahip olmazsa bankanın iflası ile sonuçlanacak temerrüt riski çok yüksektir. Tek bir kişiye ya da endüstriye görel olarak büyük miktarlarda kredi açılması banka iflaslarının önemli bir nedenidir ve yasal düzenlemelerin de ilk konularından birisidir.⁴⁶ Ayrıca aynı aile ya da grup tarafından kontrol edilen şirketlere verilen krediler de bağlantılı krediler olarak kabul edilirler. Bu ve benzeri durumlarda banka ile ödünç alan arasındaki ilişki kredi işlemlerinde özel bir muameleyi gerektirebilir ve böylece kredi riskini artırabilir.⁴⁷

Ödenmeyen alacakların artması ya da gerçekte ödenmeyecek olmasına rağmen alacak vadelerinin bazı yöntemlerle uzatılması veya yenilenmesi hallerinde, pasifde fonlanması gereken alacakların belli bir büyüklüğe ulaşmaları halinde, likidite riskini doğurması mümkündür. Her ne pahasına olursa olsun borçlanma zorunluluğu ise hem bankanın risk priminin artması hem de piyasa koşullarında ortaya çıkabilecek belirsizlikler nedeniyle yüksek faiz oranlarına, dolayısıyla faiz riskinden kaynaklanan piyasa riskine yol açabilmektedir.⁴⁸

Bankalar maruz kalabilecekleri kredi riskini giderebilmek için, daha krediyi kullandırmadan tedbir alma yoluna giderler. Bu amaçla bankalarda, müşterilerine kredi limiti tahsis etmeden önce, onun hesap durumunu, bilanço ve gelir tablosu gibi mali

⁴⁵ Parasız, "Modern Banka...", s. 183

⁴⁶ Karacan, "Banka...", s. 25

⁴⁷ Bolgün, "Risk Yön...", s. 148

⁴⁸ Şakar, "Risk Yön...", s. 263

tablolarını inceleyip, borç ödeme kabiliyetini belirlemek üzere Mali Tahlil ve İstihbarat Birimleri kurulmuştur. Söz konusu birimler, kredili müşteri olmaya aday firmaların mali durumlarını ortaya koyabilmek için bahsedilen tabloların analizlerini yaptıkları gibi, firma sahiplerinin moralite yani ahlaki durumlarını, borç ödeme alışkanlıklarını ve yaptıkları işle ilgili piyasalardaki itibarlarını da değerlendirirler. Böylelikle bankanın aradığı kriterlere uymayan müşteriler elenir veya öngörülen ödeme kabiliyetleri ile uyumlu bir limit tahsis edilir.

Burada önemli olan diğer bir nokta ise, müşteriye açılacak kredi için, bankanın önerdiği ve müşterilerinin de kabul ettiği teminat, vade ve ödeme koşullarına uygun kredi tesis edilir.⁴⁹ Alınan teminatlar ile kredinin geri ödenmemesi durumu da gözetilmiş olur.

Diğer taraftan risk oluştuğundan sonra, zararın tanzim edilebilmesi için kanuni takip yoluna gidilir. Müşterinin taşınır ve taşınmaz mallarından oluşan kredi teminatları satılarak veya kefillere müracaat ederek borcun tahsiline çalışılır.

İzlenebilecek diğer bir yol ise müşteri alacağına, sorunlu alacakların tahsili konusunda uzmanlaşmış bir kuruma devridir. Alacak iskonto ettirilerek, kanuni takibin çeşitli zorluklarından kurtulunmuş ve alacağın mali tablolarda donuk olarak görülmesinin önüne geçilmiş olur.

Bunun yanında riski alan kurum, riski yeniden yapılandırarak ucuza elde edilmiş bir aktif haline de getirebilir.⁵⁰

Türev araçlar da, söz konusu riskin oluşmadan önce önlenmesinde kullanılabilirler. Temerrüt riskinin (default risk) transfer edilmesini sağlayan bir sözleşme olan "kredi temerrüt swapları" aracılığıyla, belli bir risk primi ödenerek sözleşmeye konu olan kredi işleminde, herhangi bir temerrüt durumunun gerçekleşmesi halinde kredi alacağı tazmin edilmiş olur.

⁴⁹ Şakar, "Bankalarda Kredilendirme Teknikleri", 1. baskı, İstanbul: Strata Yayıncılık, 2001, s. 112

⁵⁰ Şakar, "Risk Yön...", s. 275

3.5. Operasyon Riski :

Operasyon riski, bir bankanın maliyetlerinin gelirlerini aşan bir biçimde faaliyette bulunması ve bu nedenle özkaynaklarını yitirmesi anlamına gelmektedir.⁵¹

Burada gelirleri aşan maliyetler olağandışı operasyon maliyetleridir. Yani bankacılık işlemlerinin operasyonu esnasında öngörülümeyen veya düzeltilemeyen bazı yanlışlıklar, bankanın tüm benzer işlemlerinden elde ettiği karı geçecek düzeye ulaşabilmektedir.

Aslında tüm bankacılık riskleri de, risklere karşı yeterli düzenleme ve gözetimin yapılmadığı bankacılık sistemlerinde operasyon riski olarak sayılabilir.

Örnek verilecek olursa suistimal genel olarak kötü yönetim ve iç kontrol sisteminin yetersizliğinin veya etkin bir şekilde korunmayan ve gözetimi yapılmayan bir sistemin sonucu olarak ortaya çıkabilir.⁵² Bunun yanında, özellikle dış ticaretle ilgili işlemlerin operasyonu esnasında veya kredi sözleşmelerinde banka lehine uygun düzenlemelerin yapılmaması halinde de operasyon riski söz konusu olmaktadır.

Operasyon riskinin diğer bir önemli özelliği ise, en kolay tanımlanabilen ancak, en zor ölçülebilen risk olmasıdır. Bankacılık faaliyetlerini yerine getirmek için oluşturulan ve uygulanan tüm süreçlerde, çok çeşitli nedenlerle, amaçlanan sonuçla gerçekleştirilen sonuç arasındaki farklılıklar operasyon riski sebebiyle oluşmaktadır. Söz konusu olası sonuç bazen çalışanların, bazen müşterinin bazen de otomasyon sistemlerinin hatalarından kaynaklanabilir.⁵³

Bankacılık işlemlerinin operasyonu esnasında yapılan hatalar, genellikle bankaların karşılayamayacakları tutarlara ulaşmamaktadır. Ancak bankaların otomasyon sistemlerinden kaynaklanan hatalar büyük itibar ve prestij kayıplarına neden olabilmektedir. Büyük bankaların otomasyon sistemlerindeki arızalar nedeniyle,

⁵¹ Karacan, " Banka..., s. 27

⁵² Karacan, " Banka..., s. 27

⁵³ Şakar, "Risk Yön..., s.279

müşterilerine ihtiyaç duydukları bankacılık hizmetlerini verememeleri uzun vadede bankaya maliyetler doğurabilmektedir.

Operasyonel hatalar bazen yapıldığı anda hiç bir sonuç doğurmamakla birlikte, ileriki aşamalarda maddi kayıplara neden olmakta ya da yasadışı işlem yapma nedeni olabilmektedir. Kimi zaman bazı kambiyo muamelelerinden kaynaklanan hatalarda olduğu gibi bankaların büyük zararlarla karşılaşmalarına da neden olabilmektedir.

3.6. Yasal Düzenleme ve Politik Risk :

Yasal risk, bankaların yetersiz ya da yanlış yasal bilgi ve döküman nedeniyle, alacakların değer kaybederek geri dönmesi ya da yükümlülüklerin beklenenin üzerinde gerçekleşmesi durumlarını ifade etmektedir.⁵⁴ Bunun yanında öngörülemez yasal düzenlemeler, mevcut yasal ortama veya beklentilere göre alınan karlılıkla ilgili kararların istenilenin dışında sonuçlar doğurmasına yol açmaktadır. Politik risk ise hükümetlerin siyasi tercihlerle, bankaların faaliyet gösterdikleri piyasalara müdahale etmesi ve zaman zaman rekabet olgusunu belirli bir banka grubu veya tek bir bankaya çıkar sağlayacak şekilde değiştirmesini ifade etmektedir.

Zaman zaman mevcut yasal düzenlemeler, bankaların karlılığını ve ayakta kalma yeteneklerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bankaların varlıklarını ve yükümlülüklerini etkin bir biçimde çeşitlendirmelerini önleyen düzenlemelerin ABD'de banka iflaslarının önemli bir nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin ürün konusundaki kısıtlamalar (ticari bankaların yatırım bankacılığı faaliyetlerinin yasaklanması gibi), bankaların portföylerini çeşitlendirmelerini önleyerek, iflas riskini artırmaktadır.⁵⁵ Ülkemizde de benzer kısıtlamalar olmakla birlikte, en önemli sorunun, yüksek kaynak maliyetlerine yolaçan mevduatla ilgili zorunlu karşılıklar olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu düzenlemeler, kredi faiz oranlarını yükseltmekte ve bankaların kar marjlarının da daralmasına yol açmaktadır.

⁵⁴ Bolgün, "Risk Yön...", s. 147-148

⁵⁵ Karacan, " Banka...", s. 28

Ekonomiyle ilgili tüm sektörler de olduğu gibi, bankalar için de iyi bir faaliyet ortamı, kurallarının sıkı bir şekilde belirlendiği ve yapılacak yasal düzenlemelerin alınmış yatırım kararlarını etkilemediği piyasalarda mevcuttur. Aslında piyasalarla ilgili yapılacak yasal düzenlemelerin etkileri ülkelerin hukuk gelenekleriyle de yakından ilgilidir.

Örneğin İngiliz common law hukuk sistemi, (örf adet hukuku) toprak sahibi aristokratlarla tüccarların, mülkiyetleri ve sözleşme haklarını güçlü bir biçimde koruyan ve Kralın piyasalara müdahale etme gücünü sınırlayan bir hukuk sistemi istekleri doğrultusunda gelişmiştir. Buna karşılık Fransız civil law sistemi, devrimci bir neslin ve onun ardından Napolyon'un devlet gücünü mülkiyet haklarını değiştirmede kullanma ve yargıçların da müdahale etmemesini sağlama arzuları doğrultusunda gelişmiştir.⁵⁶ Belikide ülkemizde de sık sık yapılan ve zaman zaman rekabet olgusunu sakatlayan yasal düzenlemelere ve hükümetlerin piyasalarla ilgili politik kararlarına, merkezîyetçi ve aktivist hükümetler için uygun bir ortam sağlayan Fransız hukuk sistemini temel alan hukuk geleneğimiz neden olmaktadır.

Bunun yanında politik risk, özel sektör bankacılığı işlemlerine politik müdahaleleri de kapsamaktadır. Bu tür bir müdahale, faiz oranı ya da döviz kuru kontrollerinden bir bankanın millileştirilmesine kadar uzanmaktadır. Örneğin 1999 banka krizinde devletin bir bankanın bağlı olduğu holdinge borcunu ödememesi, holdingin bankasından para çekmesi sonucunu doğurmuş ve bankanın mevduat sigorta fonuna devredilmesiyle sonuçlanmıştır.⁵⁷

Aslında devletin ekonomi içerisinde KİT'ler aracılığıyla en büyük üreticilerden biri olmasının, geçmişte bu tür müdahalelere uygun bir ortam sağladığı ve devletin söz konusu faaliyetlerden çekilmesiyle bu tür doğrudan müdahalelerin azalacağı söylenebilir.

3.7. Bilanço Dışı İşlemler Riski :

Bilanço dışı işlemler riski, genellikle bankaların müşterileri lehine verdikleri garantiler ve bu çalışmanın da konusu türev finansal araçların doğurduğu risklerden oluşmaktadır. Bankaların müşterileri için verdikleri garantiler, kredi riskinde değinildiği gibi

⁵⁶ Ali İhsan Karacan, " Mali Piyasalar Üzerine Denemeler", 1. baskı, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2002, s. 15

⁵⁷ Parasız, "Modern Banka...", s. 186

özellikle yurtiçi ve yurtdışı teminat mektupları, kredili akreditif işlemleri ile aval ve benzeri kefaletlerden oluşmaktadır.

“Akreditif işlemlerinde amir bankanın, akreditif şartlarına uygun vesaiki getiren lehdara ödeme yapan bankayı ramburse etmek zorunda olması”,⁵⁸ bankaya komisyon geliri kazandıran bu işlemlerin aynı zamanda bir risk kalemi olmasına yolaçmaktadır.

Ayrıca bankanın dış kredi işlemleri ya da dış ticaret işlemleri için keşide edilmiş poliçelere kabul veya aval vermesi; “günümüzde kredi vasıtası, kısa vadeli yatırım vasıtası ya da teminat vasıtası olarak kullanılan bu senetlerin”⁵⁹ sahip oldukları uluslararası tedavül kabiliyeti ve alacağın tahsilindeki kolaylıklar nedeniyle, önemli bir risk kalemi haline gelebilmektedir. “Kambiyo senetlerinde tanımını bulan bir alacak hakkını kısmen veya tümünden önelinde ödeneceğini senet hamiline taahhüt eden ve senetteki borçlulardan herhangi birinin yanında yerel olarak şahsi bir teminat olan aval işlemi”,⁶⁰ geçmişte kamu bankalarımızdan birinin bilançosunun önemli ölçüde bozulmasına yolaçmıştır.

Bunun yanında finansal türev enstrümanlar da, bankacılık risklerini azaltılma konusunda sundukları yararların yanında; kredi riski, kur riski, karşı taraf riski, likidite riski, yasal risk, fiyatlama riski gibi alt gruplara bölünebilecek risklere yolaçabilmektedir.

Nitekim 1995 yılının en önemli münferit banka krizlerinden birisi olan Barings Bank’ın ödeyebilirliğini yitirmesinin temel nedeni future sözleşmelerden bankanın karşı karşıya kaldığı riskler olmuştur.⁶¹

⁵⁸ Atilla Bağrıaçık, Seyfettin Kantekin, “İhracat – İthalatda Akreditif İşlemleri”, 1. baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998, s. 108

⁵⁹ Fırat Öztan, “Kıymetli Evrak Hukuku”, 3. baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2001, s. 76

⁶⁰ Nizam İpekçi, Nedret İlbuldu, “Türk Ticaret Yasasında Aval”, 1. baskı, İstanbul:İpekçi Yayıncılık, 2000, s. 1

⁶¹ Karacan, “ Banka..., s. 30

3.8. Suistimal Riski :

Bankaların, paranın ticaretini yapmaları nedeniyle suistimal bankacılıkta sık rastlanılan bir durumdur.

Suistimalin çok çeşitli biçimleri ve yolları vardır. Bunlar evrensel bir biçimde tekrar tekrar denenmektedir. Çalmanın daha karlı ve daha az riskli yollarının olduğu bankacılıkta kasalardan para yürütmek nadirdir. Suistimalin en popüler yöntemlerinden birisi, işbirliği yapılan bazı kimselere ülkemizde olduğu gibi kredi açmaktır.⁶² Türk bankacılık sisteminde, bankaların sorunlu hale gelmesi ile suistimal arasındaki ilişki, son yıllarda Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devir ile sonuçlanmış pek çok vaka ile kendini göstermektedir. Banka fonlarını, sahiplerinin kendi nam ve hesaplarına kişisel menfaat sağlayacak şekilde kullanılmaları, yaygın tabirle hortumlanmaları için en çok, evrensel bankacılık kriterlerine göre düşük kredibiliteye sahip grup şirketlerine usulsüz kredi plasesi yöntemi kullanılmıştır. Fona devredilen bankalar içerisinde Demirbank, Yaşarbank ile bir kaç diğer bankanın haricindeki tüm bankalarda, el konulma gerekçeleri içerisinde, Bankalar Kanunu'nun 14-4 maddesinin de yeralan, "Kurum bir bankanın yönetim ve denetimini doğrudan ya da dolaylı olarak, tek başına veya birlikte elinde bulunduran ortakların, banka kaynaklarını bankanın emin şekilde çalışmasını tehlikeye düşürecek biçimde doğrudan veya dolaylı olarak kendi lehlerine kullandıkları veya bankayı bu suretle zarara uğrattıklarını tesbit ettiği takdirde Kurul en az beş üyesinin aynı yöndeki oyuyla alınan kararla bunların temettü hariç ortaklık hakları ile bankanın yönetim ve denetimini Fona devretmeye yetkilidir" gerekçesinin bulunması dikkat çekicidir.

⁶² Karacan, " Banka...", s. 22

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜREV ARAÇLAR VE TÜRK BANKACILIK SİSTEMİNDE KULLANIMI

4.1. Türev Araç Kavramı:

Genel bir tanım içerisinde, finansal ürün, "bir girişimin finansal varlıklarında (kayıtlara geçirilmiş olsun veya olmasın), hem de diğer bir girişimin finansal yükümlülüklerinde (kayıtlara geçirilmiş olsun veya olmasın) ve öz sermaye araçlarında bir hak doğuran kontratlar"⁶³ olarak tanımlanabilir. Yani bir sözleşmenin, var olan iki işletmenin birinin varlıklarını, diğerinin ise yükümlülüklerini etkilemesi söz konusudur. Bu tanımı sözleşmeye taraf olan her bir işletme açısından ele alırsak, herhangi bir işletmenin varlıklarında veya yükümlülüklerinde herhangi bir hak doğuran bir sözleşme, "finansal ürün" olarak görülebilir.

Finansal araç ise, finansal ürün deyimini kapsamakla birlikte, nakit mevcudu da dahil olmak üzere, bir işletmenin finansla ilgili tüm varlıklarını içermektedir.

Finansal ürünleri, ya da aynı anlamda kullanılacak finansal araçları, asıl (temel) finansal araçlar ve türev finansal araçlar olmak üzere iki bölüme ayırmak mümkündür.⁶⁴

Asıl finansal araçlar, geleneksel olarak finansal işlemlerde kullanılan, işletmelerin bilançolarında rastlanılan ve uzun yıllardır Borçlar Kanunu veya Ticaret Kanunları'nda tanımları yapılmış finansal araçlardır.

⁶³ Saime Önce, " Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar İçin Muhasebeleştirme Şekilleri", Yayın No: 192, Eskişehir: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 1995, s. 11

⁶⁴ Remzi Örtten, İpek Örtten, " Türev Finansal Araçlar ve Muhasebe Uygulamaları", 1. baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2001, s. 3

“Finansal Türev Ürünü” ya da “türev” deyimleri ise, bir temel (birincil) üründen türetilmiş, bütün araçlar için kullanılan genel bir deyimdir.⁶⁵

Yani türev ürün deyimleriyle, yukarıda tanımı yapılmış geleneksel bir finansal üründen, yeni bir ürünün türetilmesi söz konusudur. Bu yeni ürünün ise kendi kuru, faizi ya da fiyatı yoktur. Bu öğeler, piyasaların organize olup olmamasıyla da ilgili olarak, sözleşme taraflarının risk, vade ve beklentilerine göre serbestçe belirlenmektedir.

Asıl finansal araçlar nakit mevcudu, alacaklar, borçlar, hisse senetleri ve diğer özsermaye ürünleri olurken, finansal türev araçlar ise “Forward, Future, Opsiyon, Swap ve diğer türev finansal araçları”⁶⁶ kapsamaktadır.

Türev finansal araçlar (ya da diğer isimleriyle, “türev araçlar”, “finansal türev enstrümanlar”, “türevler” vb.) doğuşlarından itibaren sağladıkları finansal faydalar sebebiyle o kadar yayılmışlardır ki, bir görüşe göre bu araçlar “ödemeler sisteminin bir parçası olmuş ve bunlarla ilgili sözleşmeler, muhabir bankaların ikili ilişkilerinde parayı ikame etmektedirler.”⁶⁷

Bu araçların faydaları ise şöyle sıralanabilir:⁶⁸

1. “Çoğu zaman geleneksel fon sağlama araçlarından daha ucuzdurlar.” (Örneğin pek çok ülkede bu işlemleri desteklemek amacıyla uygulanan vergi istisnaları fonlama açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır.)
2. “Müşterilere daha geniş finansal kaynaklardan yararlanma fırsatı verirler.” (Yukarıda değinildiği şekilde sözleşme fiyatı, oranı vb. özellikler ihtiyaçlara göre serbestçe belirlenebilmektedir.)

⁶⁵ Yüksel, “ Banka Yön..., s. 501

⁶⁶ Örtün, “ Türev Fin..., s. 3

⁶⁷ Martin Mayer, ç.: Zülfü Dicleli, “ Yeni Kuşak Bankacılık”, 1. baskı, İstanbul: Yaşarbank Yayınları, 1997, s. 300

⁶⁸ Önce, “ Türev Ürün..., s. 12

3. "Risklen korunma araçları sağlarlar."
4. "Vade dönüşümünü içerebilirler. Böylece maliyetin karışımı ve fonların elde edilebilirliğini geliştirirler." (Böylelikle geleneksel finansal araçlarda vade dönüşümünü yapıp, bu konudaki riski üstlenen banka vb. kurumlar, bu dönüşümü daha kısıtlı bir riskle türev sözleşmeler aracılığıyla gerçekleştirmiş olur.)
5. "Yeni teknikler finansal ürünlerin likiditesini artırabilir ve böylece finansman kaynaklarının türünü genişletmiş olurlar." (Likit varlıklar, bankacılık riskleri açısından banka vb. kurumlar için tercih sebebidir.)

Diğer taraftan, günümüzde firamalar ve finansal kurumlar⁶⁹,

1. "Dünyadaki çeşitli finans pazarları arasında çekici arbitraj fırsatlarından yararlanarak kaynak maliyetlerini düşürmek" ve böylelikle eş zamanlı olarak spekülasyon kar elde edebilmek,
2. "Faiz ve döviz kurlarında beklenmeyen büyük boyutlu değişikliklerin doğurduğu riski önlemek ya da azaltmak için" bu araçları daha yaygın olarak kullanmaya başlamışlardır.

Finansal türev araçlar repo gibi değerli kağıt öduncünü içeren işlemlerden, Caps, Floor, Collar gibi işlemlere kadar çok çeşitli olmakla birlikte, bu çalışmada sadece dördüncü bölümde bankalarca kullanım miktarları incelenen Swap, Forward, Opsiyon ve Future gibi temel işlemler tanıtılacaktır.

⁶⁹ Akgüç, "Finans...", s. 696

4.1.1. Swap:

Swap, "en genel anlamda iki tarafın, ödemelerini önceden belirlenmiş esas ve kurallar çerçevesinde karşılıklı olarak değiştirmeleridir."⁷⁰ Kelime anlamı olarak da "trampa, değiş-tokuş, takas, değiştirme anlamına gelen İngilizce kökenli bir kelimedir."⁷¹

Döviz swap işlemleri, herhangi bir para cinsinden fonlanma ihtiyacının, kur riskinden arındırılması amacıyla yapılmakta ve "iki taraf arasında belirli bir yabancı paranın, diğer bir para karşılığında taraflarca anlaşılan swap kuru üzerinden ve anlaşma dönemi sonunda aynen geri ödeme koşulu ile değiştirilmesi anlamına gelmektedir".⁷² Böylelikle taraflar kur riski üstlenmeden ihtiyaçları olan para cinslerinden likidite sağlama imkanına kavuşmaktadırlar. Döviz swap işlemleri, Para swapı, Döviz swapı, Kur swapı, Döviz kuru swapı olarak da adlandırılmaktadırlar. Döviz swapı işlemlerinde bir vade söz konusu olduğuna ve piyasalarda farklı para cinsleri değişik faiz oranlarına sahip olduklarına göre, vadeye bağlı olarak, değişilen para cinslerinin faizleri de gündeme gelebilecektir. Bu durumda vade sonunda ana paralar karşılıklı olarak ödenirken, tarafların ilgili para cinslerinden faizleri de birbirlerine ödemeleri gerekecektir.

Faiz swaplarında ise, tarafların kredibiliteleri ile bağlantılı olarak değişik faiz oranı özelliklerine sahip (sabit faizli, değişken faizli veya herhangi bir endekse bağlı faizli) yükümlülüklerinin veya varlıklarının değişimi söz konusudur. Faiz swaplarının, "cayılabılır faiz swapları, katlamalı etkili faiz swapları, kaldıraç etkili faiz swapları, hisse senedine endeksli faiz swapları, ülke faiz farklarına endeksli faiz swapları"⁷³ vb. pek çok uygulama yöntemi bulunmaktadır.

Swap işlemlerinin özelliği, organize olmayan piyasalarda işlem görmelerinden dolayı standart teminat aranmaksızın tarafların ihtiyaçlarına göre faiz oranı, döviz kuru vb. sözleşme unsurlarının serbestçe kararlaştırılabilmesidir.

⁷⁰ Akgüç, "Finans...", s. 696

⁷¹ Örtten, " Türev Fin...", s. 311

⁷² Sadi Uzunoğlu, " Para ve Döviz Piyasaları", 1. baskı, İstanbul: Strata Yayıncılık, 2000, s. 67

⁷³ Örtten, " Türev Fin...", s. 313

Bankaların swap işlemlerinde taraf olmalarının nedenleri ise,

1. İşlemler sırasında arbitraj karı sağlamak,
2. Fonlanma maliyetlerini düşürmek,
3. Riskten korunmak amacıyla; bilanço içerisinde daha önce belirledikleri pozisyonlarını tamamlamak veya değiştirmek,
4. Müşterilerin finansal ihtiyaçlarını gidermek ve bunun karşılığında komisyon geliri elde etmek olarak sıralanabilir.

Bu sayılanlarla birlikte, bankalarla hangi kurumların swap sözleşmeleri yaptıkları ve bankaların konuları dördüncü bölümde anlatılacaktır.

4.1.2. Forward:

Forward sözleşmeleri, belirli bir miktar para veya herhangi bir finansal varlığın, önceden belirlenen bir fiyatla, gelecekteki bir tarihte alımı veya satımının öngörüldüğü cayılamaz sözleşmelerdir.

Forward işlemlerine, döviz, altın, mal, hatta diğer türev araçlar bile konu olabilmektedir.⁷⁴ İşlemlerin bir diğer özelliği ise, tezgah üstü olmalarıdır. Bu nedenle standart kontrat büyüklükleri, işlem teminatları ve fiyat adımlarının olmaması, sözleşme taraflarına ihtiyaca göre hareket serbestisi sağlamaktadır. Bu işlemlerde, "vade, miktar, ödemenin tarihi, yeri, ödenecek fiyat vb. tüm koşullar anlaşmanın yapıldığı tarihte taraflarca saptanmaktadır."⁷⁵ Finansal forward işlemlerin, Future işlemlerden tek farkları da budur. Diğer taraftan Forward sözleşmeler, bir malın veya finansal varlığın ileride

⁷⁴ Örtün, "Türev Fin...", s. 39

⁷⁵ Uzunoğlu, "Para ve Döviz...", s. 33

teslimini öngörmesine rağmen, bu işlemler, peşin piyasa işlemi sayılmaktadırlar.⁷⁶ Oysa fiziki teslimin yanında ödeme de, ilerideki bir vadede gerçekleşmektedir.

Forward işlemlerin amacı, leasing, factoring, forfaiting, barterde olduğu gibi fon temin etmek değil, fiyat değişmelerinden kaynaklanan riski emniyet altına almaktır.⁷⁷ Yani Forward işlemler, fiyatlarda oluşabilecek dalgalanmaların doğurabileceği belirsizliklere karşı, riskten kaçınma ve korunma amacıyla kullanılmaktadırlar.⁷⁸ Diğer taraftan bankalar bu işlemleri spekülasyon amacıyla da kullanılmaktadırlar.⁷⁹

Forward döviz işlemleri, (sözleşmeleri) belirli bir miktar dövizin, sözleşmenin taraflarınca alımı ve satımının yapılacağı döviz kurunun önceden belirlenmesi yani sabitlemesi işlemidir. Bu özellikleriyle sözleşme taraflarını kur riskine karşı korumaktadırlar.

Forward faiz işlemlerinde ise, (FRA) belirli bir anapara üzerine uygulanacak faiz oranının sözleşmenin taraflarınca önceden belirlendiği işlemlerdir. Bu işlemler tarafları faiz riskine karşı korumaktadırlar. "Bu sözleşmelerin taraflarından biri ise mutlaka banka olmaktadır."⁸⁰

4.1.3. Future:

Future sözleşmeleri, belirli bir miktar para veya herhangi bir finansal varlığın, önceden belirlenen bir fiyatla, gelecekteki bir tarihte, standart sözleşme büyüklükleri, para birimi, vade ve fiyat adımları ile alımı veya satımının öngörüldüğü sözleşmelerdir.

⁷⁶ Fulya Alpan, " Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar", 1. baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1999, s. 2

⁷⁷ Örtün, " Türev Fin..., s. 39

⁷⁸ Akgüç, "Finans..., s. 719

⁷⁹ Kaval "Banka..., s. 141

⁸⁰ Uzunoğlu, " Para ve Döviz..., s. 97

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, Future işlemlerde sözleşmenin unsurları Forward işlemlerde olduğu gibi serbestçe belirlenmemektedir. "Bu işlemler genel yasalara göre de yapılamazlar. Aksine Future işlemler için özel yasal düzenlemeler gerekmektedir."⁸¹

Future işlemlerin organize piyasalarda yapılmasının faydalarından biri, işlem yapacak tarafların, işlemin yapılacağı borsaya teminat yatırma zorunluluğudur. Böylelikle yukarıda tanıtılan Swap ve Forward işlemlerinden farklı olarak, sözleşme tarafları, işlemde kaynaklanan kredi riskinden korunmaktadırlar.

Future işlemlerin diğer bir önemli faydası ise, vade sonu beklenmeden bir üçüncü kişiye devirlerinin mümkün olmasıdır. Örneğin Forward işlemlerin devir özellikleri ise yoktur.

Future işlemler, döviz, faiz, hisse senedi, indeks sözleşmeleri vb. olmak üzere çeşitli türlerde yapılabilmektedirler.⁸² Future opsiyonları ise diğer bir Future türünü oluşturmaktadır.

Future sözleşmeleri de, Forward işlemler gibi riski devretmek amacıyla yapılmaktadırlar.⁸³ Diğer taraftan bankalarca spekülasyon ve arbitraj amacıyla da yapılmaktadırlar.

4.1.4. Opsiyon:

Opsiyon, bir finansal varlığın, gelecekte belirlenen bir tarihte veya belirli bir zaman süresi içinde, prim karşılığında önceden belirlenmiş bir fiyattan satma veya satın alma hakkını veren bir anlaşmadır.⁸⁴

⁸¹ Örtten, "Türev Fin...", s. 169

⁸² Akgüç, "Finans...", s. 725

⁸³ Örtten, "Türev Fin...", s. 169

⁸⁴ Alpan, "Örneklerle Futures...", s. 4

Opsiyon sözleşmelerinin özelliği, taraflardan birine seçme hakkı, diğerine ise yükümlölük doğuran bir işlem olmasıdır. Bunun yanında Future işlemlerden farklı olarak, organize piyasalar dışında tezgah üstü de işlem görebilmektedirler.

Opsiyon işlemleri, sözleşmeyle tanınan hakkın türüne göre ikiye ayrılırlar. Sözleşmeye konu olan finansal varlığı veya finansal aracı satın alma hakkı veren opsiyonlar call opsiyonu, satma hakkını verenler ise put opsiyonu olarak adlandırılırlar.

Opsiyon sözleşmelerinde, hak vadeye kadar herhangi bir tarihte kullanılabiliriyorsa, Amerikan tipi opsiyon; sadece vade tarihinde kullanılabiliriyorsa da, Avrupa tipi opsiyon söz konusudur. “Hiç kuşkusuz Amerikan tipi opsiyonların, Avrupa tipine kıyasla daha esnek bir yapıları olduğu için bu tip opsiyon sahipleri daha yüksek bir opsiyon primi ödemek zorunda kalmaktadırlar.”⁸⁵ Bunun yanında opsiyon vadesi ne kadar uzunsa, karşı karşıya kalınabilecek riskler de o kadar artacağından, prim miktarının da artması söz konusu olacaktır.

Opsiyon sözleşmeleri, döviz, faiz ya da indeks opsiyon sözleşmeleri olmak üzere çeşitli türlere sahiptirler.⁸⁶ Türkiye’de de hisse senedi ve Euro Bond’lar üzerine yazılan opsiyonlar oldukça yaygın bir kullanım alanı bulmuşlardır.

Opsiyon işlemleri de, diğer türev işlemler gibi spekülasyon, arbitraj ya da riskten korunma amacıyla kullanılabiliriyektedirler. Bu işlemler istikrarlı piyasalarda yüksek kazançlar da sağlamaktadırlar. Ancak, opsiyon işlemlerinin, “hiç bir şekilde varolan bir döviz pozisyonu riskinin karşılanması olarak görülmemesi gerekir. Tam aksine bu işlemler, pozisyonun sürekli olarak denetlenmesi gereğini ortaya koyar; çünkü şiddetli bir kur gelişmesinin yaşanması durumunda, kaybolma potansiyeli sınırsızdır.”⁸⁷

⁸⁵ Uzunoğlu, “ Para ve Döviz....”, s. 97

⁸⁶ Akgüç, “Finans....”, s. 725

⁸⁷ Yüksel, “ Banka Yön....”, s. 536

olarak görülmemesi gerekir. Tam aksine bu işlemler, pozisyonun sürekli olarak denetlenmesi gereğini ortaya koyar; çünkü şiddetli bir kur gelişmesinin yaşanması durumunda, kaybolma potansiyeli sınırsızdır.”⁸⁷

4.2. Dünyada Türev Araçların Tarihsel Gelişimi ve Genel Görünüm:

Türev araçların ilk kullanımı, 17.yy’ın sonlarına doğru Japonya’da gerçekleşmiştir. Toprak sahiplerinin pirinç üretimlerini teminat göstererek çıkardıkları sertifikalar, ekonomide para gibi kabul görerek değerleri, pirinç fiyatlarındaki değişime göre artıp azalınca, “Dojima Pirinç Piyasası”adı altında ilk vadeli işlem piyasası kurulmuştur.

Diğer taraftan ABD’de de 19.yy’ın ortalarında, hasat zamanı ürünlerini ticaret ve taşımacılık merkezi Chicago şehrine getiren çiftçiler, alt yapı yetersizliklerinden dolayı sık sık arz fazlasından kaynaklanan fiyat değişimlerinin ortaya çıkması üzerine ürünlerini önceden satmaya başlamışlardır. Bir süre sonra, fiyat değişimlerinden yararlanmak isteyen spekülâtorlerin de ortaya çıkmasıyla, taraflardan birinin taahhüdünü yerine getirememesi ve ürün kalitesinin standart olmamasından kaynaklanan sorunları çözmek amacıyla 1848 yılında Chicago Ticaret Kurulu (CBOT) kurulmuş ve kayıtlara geçen ilk vadeli işlem sözleşmesi söz konusu organize borsada buğday üzerine gerçekleştirilmiştir.

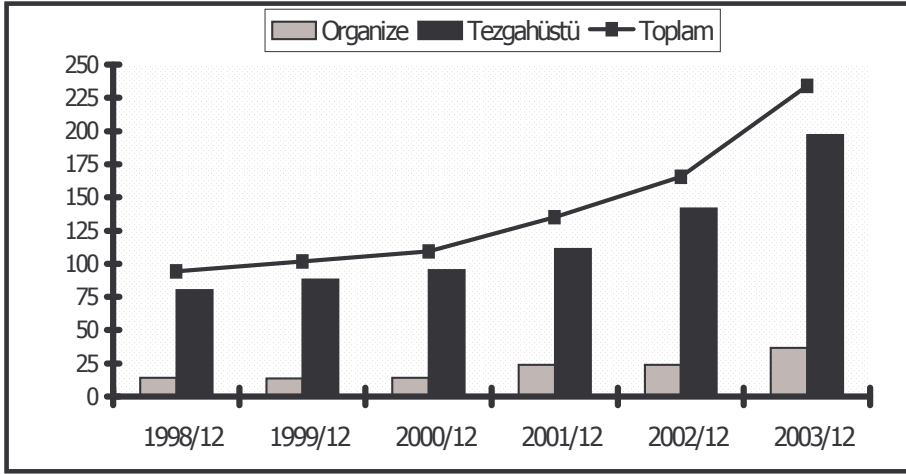
1970’lere kadar vadeli işlemler daha çok tarım ürünleri üzerine gerçekleştirilmiştir. 1972’de ilk finansal sözleşme olarak döviz vadeli işlem sözleşmeleri alınıp satılmaya başlanmış, 1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesi üzerine finansal piyasalarda meydana gelen fiyat, faiz oranı ve döviz kuru dalgalanmaları finansla ilgili kişileri yeni finansal araçlar aramaya yönlendirmiştir. 1973 yılında kurulan Chicago Opsiyon Borsası’nda (CBOE), aynı yıl ilk hisse senedi opsiyon alım sözleşmesi ertesi yıl da satım sözleşmesi işleme sunulmuştur. Faiz oranına dayalı vadeli işlem sözleşmeleri ise 1975 yılında Chicago Ticaret Kurulu’nda işlem görmeye başlamıştır.

2000’li yıllara gelindiğinde, dünya üzerinde organize ve tezgah üstü piyasalarda işlem gören türev araçların sözleşme büyüklükleri 100 Trilyon USD’yi aşmış, 2003 yılsonu itibariyle 234 Trilyon USD olarak gerçekleşmiştir.

⁸⁷ Yüksel, “ Banka Yön...., s. 536

GRAFİK 4.1.
DÜNYADA TÜREV ARAÇLARIN
İŞLEM BÜYÜKLÜKLERİ

TRİLYON USD

(Kaynak: Aydın s. 10)

Türev araçlarla ilgili Basel Bankacılık Gözetim Komitesi ve IOSCO (International Organisation of Securities Commissions) tarafından ortaklaşa hazırlanan bir raporda, G10 ülkelerinde faaliyet gösteren belli başlı 71 adet banka ve aracı kurumun 1998 yılsonu itibariyle türev araçlarla işlem hacimleri ve aktif büyüklükleri ortaya konulmuştur.

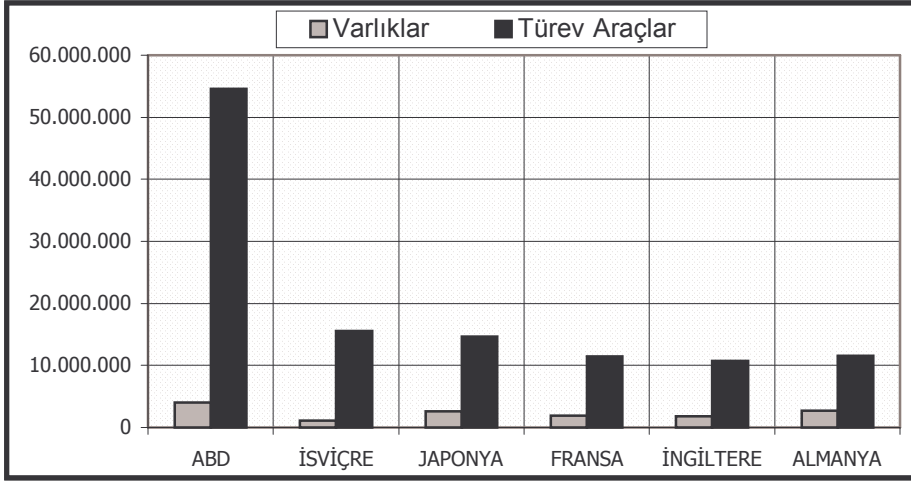
Söz konusu raporda, ABD’de seçilmiş 18 banka ve aracı kurum için, Türev Araç/Aktif Büyüklüğü oranı 13,7, Japonya’da 8 banka ve aracı kurum için, 5,5, Almanya’da 6 banka ve aracı kurum için 4,2 katı olarak açıklanmıştır. Sadece banka bazında ise seçilmiş 58 bankanın toplam türev işlemleri, varlıklarının 7 katı olarak ortaya çıkmıştır.

Münferit banka bazında ise, Credit Suisse Group’unki 12,1, Chase Manhattan’ın 28,3 ve JP Morgan’ın ise 33,9 katı olduğu görülmektedir.⁸⁸

GRAFİK 4.2.
BANKA VE ARACI KURUM
VARLIKLAR-TÜREV ARAÇLAR

MİLYON USD

⁸⁸ Aydan Aydın, “Bilanço Dışı İşlemler” : Bankacılar Dergisi, 2000, sayı: 34 s. 68

(Kaynak: Miktarlar Aydın s. 68'den elde edilmiştir.-Trading and Derivatives Disclosures of Banks and Securities Firms-)

4.3. Türkiye'de Türev Araçlar ve İlgili Mevzuatın Gelişimi:

Dünyada son yirmi yıldır oldukça önemli bir konuma gelen türev araçları, Türkiye'de bankalar özellikle 1995 yılından itibaren yoğun olarak kullanmaya başlamışlardır. 2001 yılına kadar sürekli artarak gelişen kullanım miktarları, bu yıldan itibaren yaşanan krizler ve yapılan yeni düzenlemelerle dalgalı bir gelişim göstermiş, 2004 yılına gelindiğinde ise çok çeşitli kullanım amaçlarıyla, bankacılık setörümüzün vazgeçilmez bir finansal enstrümanı olarak yerini almıştır.

Türk finans sektöründe türev araçların kullanılmaya başlanması, liberalleşme ve dışa açılma sürecinin yaşandığı 1980'li yıllarda olmuştur. Türkiye'de sıkı para politikasından finansal liberalleşmeye geçiş döneminde oluşturulan yapısal değişimin, türev ürünlerin Türkiye'deki gelişimi üzerinde çok önemli etkisi vardır. Bu dönemde ilk gündeme gelen ürün forward sözleşmeleridir. Vadeli döviz alım-satımı ile ilgili ilk yasal düzenlemeler 29.12.1983 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 28 sayılı Karara ilişkin 2 sayılı T.C. Merkez Bankası genelgesi ile yapılmıştır. 28 sayılı Karar'da, bankaların T.C. Merkez Bankası tarafından belirlenen esaslar dahilinde vadeli döviz alım satımı yapabilecekleri öngörülmüştür. 1984 yılında 28 sayılı Kararı yürürlükten kaldıran 30 sayılı kararda da önceki düzenlemedeki esaslar korunmuştur. 30 sayılı Karar ve bu karara ilişkin ek kararlar, 11.08.1989 tarihinde

yürürlüğe giren ve halen yürürlükte bulunan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar'ın "Döviz İlişkin İşlemler" başlıklı 6. maddesinde, bankaların, TCMB tarafından belirlenen esaslar dahilinde vadeli döviz alım satımı yapabileceklerini öngörülmüştür. Söz konusu düzenlemeler ile bankalar vadeli döviz alım satım yapma olanağına sahip olmuşlardır.

Türkiye'de swap işlemleri ise TCMB'nin, 16.07.1985 tarihli Kararı ile kullanılmaya başlanmıştır. Bu Karar ile TCMB, kendisi ile ticari bankalar arasında belirli koşullar dahilinde döviz swap sözleşmesi yapılmasına olanak tanımıştır. Bu tarihten sonra bankalar yurt dışından borçlandıkları dövizleri TL'ye çevirmek için swap sözleşmeleri yapmaya başlamışlardır. Konuyla ilgili ilk uygulamalardan biri Türkiye Sınai Bankası'nın, 1989 yılında Japonya'da gerçekleştirdiği on yıl vadeli tahvil ihracı sonunda, borçlandığı on milyar Japon Yeni'ni TL'ye çevirmek için T.C. Merkez Bankası ile yaptığı on yıl vadeli swap anlaşmasıdır. Döviz swapının bir diğer kullanım örneği ise 1990'lı yılların başında Ankara Büyükşehir Belediyesi ile T.C. Ziraat Bankası ve Ankara Büyükşehir Belediyesi ile Japon Mitsui Taiyo Kobe Bank arasında gerçekleştirilmiştir.

1992 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile bu Kanun'un, Sermaye Piyasası Kurulu'nu, "finansal göstergeler, sermaye piyasası araçlarına dayalı vadeli işlem sözleşmeleri ile bu sözleşmelerin işlem göreceği borsalarda çalışacak kurumların kuruluş, faaliyet, ilke ve esasları ile yükümlülüklerini düzenlemek, izlemek ve denetlemek" ile yetkili kılması, forward tabanlı işlemlerin yasal dayanak kazanması yolunda ilk adımı oluşturmuş; bu doğrultuda İzmir'de mal ve finansal araçlar üzerine vadeli işlem sözleşmelerinin işlem göreceği futures borsasının kurulma çalışmaları başlatılmıştır. Sermaye Piyasası Kurulu'nun 23.07.1995 tarih ve 22352 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren "Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Genel Yönetmelik" ile Türkiye'de türev ürünlerin alınıp satılabileceği organize bir borsa oluşumunun yolu açılmıştır.

Sonuçta, İzmir'de açılması öngörülen vadeli işlemler ve opsiyon borsası açılmadan, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası nezdinde Vadeli İşlemler Piyasası

kurulmuş ve söz konusu piyasanın işleyişine ilişkin hükümler 18.10.1996 tarih ve 22791 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “İstanbul Altın Borsası Vadeli İşlemler ve Opsiyon Piyasası Yönetmeliği”, 29.01.1997 tarih ve 22892 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Vadeli İşlemler Piyasası İşlem ve Üyeliğine İlişkin Yönetmelik” ve 29.01.1997 tarih ve 22892 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Vadeli İşlemler Piyasası Takas Merkezi Üyeliği ve İşlemlerine İlişkin Yönetmelik” ile düzenlenmiştir.

Sermaye Piyasası Kurulu’nun önerisi ve Bakanlar Kurulu’nun 2001/3025 sayılı kararı ile Vadeli İşlem Borsası oluşturmak üzere Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan “Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarının Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkındaki Yönetmelik” ile 15.12.1999 tarihli ve 4487 sayılı Kanunla değişik 28.07.1981 tarih ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nun 40. maddesi uyarınca, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinin güven ve istikrar içinde işlem görmesini sağlamak üzere vadeli işlem ve opsiyon borsalarının kuruluş, teşkilat, faaliyet, denetim, üyelik ilke ve esaslarının düzenlenmesi amaçlanmıştır.

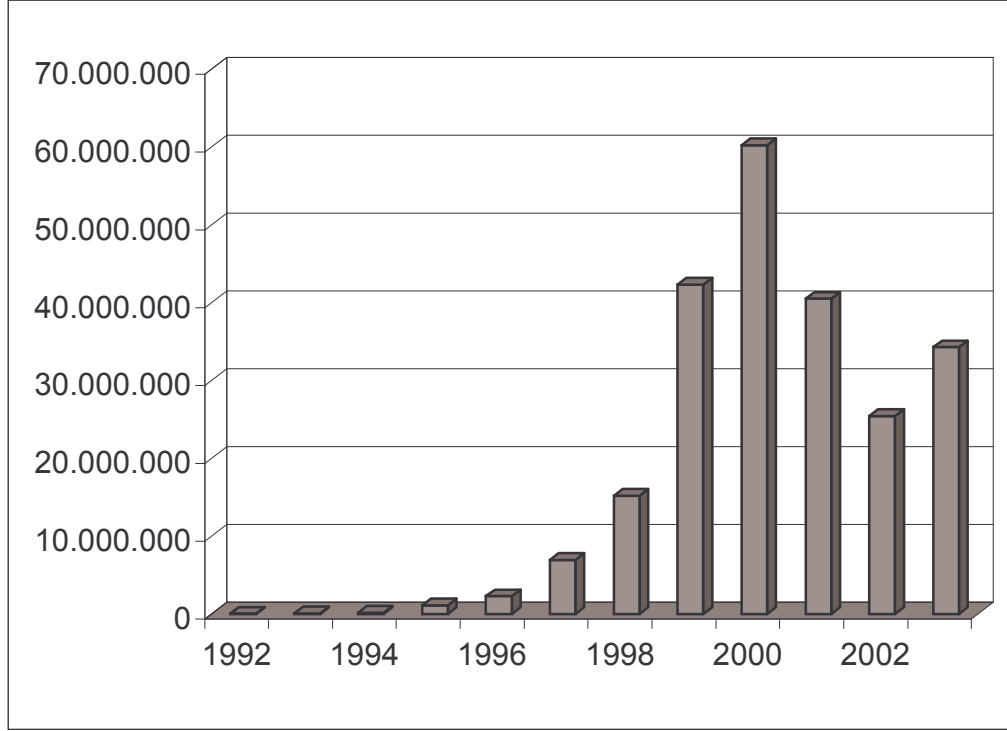
Türkiye’de yukarıda anlatılan hukuki çerçevede, türev araçların ilk olarak kullanımı, yabancı orijinli bankalar (Türkiye’de kurulmuş yabancı bankalar ve Türkiye’de şube açan yabancı bankalar) ile bazı ihtisas bankalarının, gerek fon yönetimi gerekse de müşteri hizmetlerinde risk yönetimi amacı ile olmuş, son yıllarda ise sektör genelinde yaygınlık kazanmıştır.

İlk bölümlerde de değinildiği şekilde, Türkiye’deki hukuk geleneğinin ve buna uygun yapılandırılan mevzuatın, Anglo-Amerikan geleneğinin tam karşıtı olan Klasik Kıta Avrupa Mevzuatından esinlenmesi ve bu yüzden finansal yeniliklere karşı fazla elastik olmayan yapısı, toplumun devletçi geleneği nedeniyle, finansal reformların gerçekleşmesinde devletten öncü rol oynamasının beklenmesi, bu ürünlerin bankalarımızca geç kullanılmaya başlanmasının temel nedenlerini oluşturmuştur.

4.4. İşlem Miktarlarının Gelişimi:

Türk Finans Sektörü'nde 1980'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanan Türev enstrümanlar, 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'deki bankaların nazım hesaplarında yaygın olarak görülmeye başlamış, zamanla işlem miktarları gelişerek artmıştır.

GRAFİK 4.3.
TÜREV ARAÇLARIN
YILLARA GÖRE İŞLEM BÜYÜKLÜKLERİ

(Milyar TL)

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılısonu Nazım Hesapları)

İncelemeye esas yılların başlangıcı olan 31.12.1992 tarihi itibarıyla banka bilançolarında Türev araçlarla ilgili açık olan sözleşmelerin büyüklüğü 25,5 Trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bunun 12,8 Trilyon TL özel sermayeli ticaret bankalarınca, 6,8 Trilyon TL ise mevduat kabul etmeyen kalkınma ve yatırım bankaları tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl yabancı bankaların toplam işlem hacmi ise 3,7 Trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Yapılan sözleşmeler ise, vadeli döviz alım-satım, para ve faiz swap işlemleri ve Futures para işlemlerinden oluşmaktadır.

1993 ve 1994 yıllarında yüksek enflasyonun etkisiyle bilanço büyüklükleri katlanarak büyümüş, türev finansal araçlar ise 1994 krizi öncesinde üç katından fazla artarak, 76.9 Trilyon TL'ye ulaşmıştır. Kriz yılında bu ürünlerin kullanımının artışı %70 civarında gerçekleşmiştir.

Tablo 4.1’de görülebileceği üzere, 1994 yılına kadar olan dönemde, türev işlemlerin banka aktif büyüklükleri toplamına oranları %10’un altındaki değerlerde seyrederken, özellikle 1994 krizi sonrasında, 1995 yılında kullanılan işlem miktarları bankacılık sektörü konsolide aktif büyüklüğünün %27’si oranına ulaşmıştır. 1995 yılında söz konusu işlemlerin hacmi ise yedi katından fazla artmıştır.

1996 yılında türev araçların işlem miktarı iki katına çıkmış fakat bankaların konsolide aktif büyüklüğüne oranı değişmemiştir. (1996 yıl sonunda yıllık TEFE: %84,9 ; TÜFE: %79,8 ; TCMB USD döviz alış kurunun bir yıllık artışı ise %54,7 olarak gerçekleşmiştir.) Bunun yanında 1996 yılı, opsiyon işlemlerinin ilk defa banka nazım hesaplarında görüldüğü yıl olarak gerçekleşmiştir.

1997 yılından itibaren türev işlemlerin bankacılık sektörü konsolide aktif büyüklüğüne oranları artış trendine girmiş, 1999 ve 2000 yıllarına gelindiğinde gerek toplam nominal işlem tutarları, gerekse de sektörün aktif büyüklüğüne oransal olarak da en yüksek düzeye ulaşmıştır. 2000 yıl sonu itibariyle açık olan sözleşme büyüklüğü 60,2 Katrilyon TL olarak gerçekleşmiştir. 1999 ve 2000 yıllarında türev araçların miktarı, bankacılık sektörü konsolide aktif büyüklüğünün yarısından fazlasına ulaşmıştır.

2000 yılından itibaren ise işlemlerin büyüklüğü ve toplam aktiflere oranı hızla düşmüştür. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ve bunların neticesinde sektörde el konulmalar, tasfiyeler ve BDDK’nın yaptığı düzenlemeler ile sektörün yeniden yapılandırılması, ilgili risk ve sınırların yeniden tanımlanmasının bu işlemlerin miktarlarındaki azalmada çok önemli etkileri olmuştur.

Türev işlemlerin 2000 yılına kadarki gelişimi ve toplam işlem miktarları ile banka aktiflerine oranının, 2001 krizi ertesinde hızla düşmesi, bu araçların kullanım amaçları ile ilgili önemli çok önemli ipuçları vermektedir. Bu durum bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değerlendirilecek olmakla birlikte, 2001 yılına kadar yapılan bir çok işlemin, uygulanmakta olan kur-faiz rejimlerine bağlı olarak, bilanço içinde YP yükümlülüklerle TL varlıklar

yaratırken, bir taraftan da bu işlemler aracılığıyla, ilgili kanun ve yönetmeliklerle düzenlenmiş sınırlamaları tutturmak amacıyla fiktif vadeli yapıldığı tahmin edilmektedir.

TABLO 4.1
İŞLEM HACİMLERİNDEKİ GELİŞİM

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılısonu Nazım Hesapları)

MİLYAR TL	TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ				
	AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ	AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ YÜZDE DEĞİŞİM	TÜREV ARAÇLAR	TÜREV ARAÇLAR (%) DEĞİŞİM	TÜREV ARAÇLAR/ AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ (%)
ARALIK 2003	249.749.773	17,43%	34.279.858	34,83%	13,73%
ARALIK 2002	212.675.488	-1,77%	25.423.868	-37,26%	11,95%
ARALIK 2001	216.507.617	107,62%	40.519.446	-32,73%	18,72%
ARALIK 2000	104.283.106	44,59%	60.235.429	42,33%	57,76%
ARALIK 1999	72.120.858	95,83%	42.321.941	178,66%	58,68%
ARALIK 1998	36.827.949	90,04%	15.187.830	118,77%	41,24%
ARALIK 1997	19.378.544	116,30%	6.942.269	207,77%	35,82%
ARALIK 1996	8.959.111	118,39%	2.255.697	105,64%	25,18%
ARALIK 1995	4.102.384	103,20%	1.096.915	734,16%	26,74%
ARALIK 1994	2.018.938	92,65%	131.499	70,98%	6,51%
ARALIK 1993	1.047.988	89,19%	76.907	201,53%	7,34%
ARALIK 1992	553.929		25.506		4,60%

4

.5.
Türev Araçların Banka Grupl

arına Göre Dağılımı:

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren, yabancı bankalar ile mevduat kabul etmeyen ihtisas bankalarının kullanılmaya başlanan türev enstrümanlar, 1990’lı yıllara gelindiğinde özel sermayeli ticaret bankaları tarafından da yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yıllar itibariyle toplam nominal işlem bazında en fazla işlem özel sermayeli ticaret bankaları tarafından yapılmıştır. Söz konusu bankaların, işlem hacimlerinin aktif büyüklüklerine oranı yıllar itibariyle değişkenlik gösterse de, 1995-2000 yılları arasında sürekli artan bir eğilim göstermiş, 2000 yıl sonu itibariyle %95’e ulaşmıştır. 2001 yılı ile birlikte yapılan düzenlemeler sonucunda bu rakamın hızla düşmeye başladığı görülmektedir.

Aktif büyüklüklerine oranlandığında ise yabancı bankaların birinci sırada olduğu görülmektedir. Yabancı bankaların işlem hacimleri bazı yıllarda aktif büyüklüklerinin iki katına ulaşmıştır.

1999, 2000 ve 2001 yıllarında Bankacılık sektöründeki TMSF'ye devirler sonucu, söz konusu yıllarda TMSF bankalarının nazım hesaplarındaki türev işlem taahhütlerinin artmış olduğu görülmektedir. Ancak bu bankaların bazılarının tasfiye edilmesi veya elden çıkarılarak satılması ya da mevcut taahhütler tasfiye edildikten sonra yeniden işlem yapılmaması, 2002 yılından itibaren bu banka grubunun söz konusu işlem hacmini yeniden düşürmüştür.

Mevduat kabul etmeyen yatırım ve kalkınma bankalarının işlem hacimleri ise yıllar itibariyle aktif büyüklüklerinin %15-20'si arasında gerçekleşmiştir. İşlemler başlangıçta özel sermayeli mevduat kabul etmeyen bankalar tarafından yoğun olarak yapılsa da 2001 yılından itibaren işlemlerin tamamına yakını Eximbank, Deutsche Bank ve Credit Agricole üçlüsü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kamu sektörü, yukarıda değinildiği şekilde başlangıçta türev enstrüman kullanımında öncü rol oynamıştır. Fakat sonraki yıllarda işlem hacimleri aktif büyüklüklerine oranla çok düşük olarak gerçekleşmiştir.

Tüm bunların sonucunda yıllar itibariyle tüm işlemlerin %70-75'lik kısmı özel sermayeli ticaret bankaları tarafından gerçekleştirilmiştir. TMSF bankaları işlemlerinin, bankaların ilk sahipleri tarafından yapıldığı dikkate alınarak bu rakama söz konusu banka grubu da dahil edilmiştir. İşlemlerin ortalama %20'lik kısmı yabancı bankalar, geri kalan kısmı ise mevduat kabul etmeyen bankalar ve kamu ticaret bankaları tarafından gerçekleştirilmiştir.

TABLO 4.2.
İŞLEMLERİN BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

MİLYAR TL	BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIM					TOPLAM
	KAMUSAL SERMAYELİ	ÖZEL SERMAYELİ	T.M.S.F.'YE DEVREDİLEN	YABANCI	MEVDUAT KABUL ETMEYEN	
AR ARALIK 2003	961.505	23.867.061	680	7.696.267	1.754.345	34.279.858
ARALIK 2002	363.175	15.901.654	232.916	7.243.868	1.682.255	25.423.868
ARALIK 2001	1.103.880	23.910.638	5.544.906	9.073.974	886.048	40.519.446
ARALIK 2000	1.469.190	46.512.940	2.082.624	8.687.235	1.483.440	60.235.429
ARALIK 1999	871.362	25.453.351	8.556.328	6.745.500	695.400	42.321.941
ARALIK 1998	349.415	10.070.817	1.881.107	2.548.976	337.515	15.187.830
ARALIK 1997	148.238	4.505.248	0	1.979.823	308.960	6.942.269
ARALIK 1996	41.328	1.751.905	0	323.093	139.371	2.255.697
ARALIK 1995	85.885	777.924	0	174.967	58.139	1.096.915
ARALIK 1994	2.950	69.267	0	17.345	41.937	131.499
ARALIK 1993	4.126	46.231	0	13.425	13.125	76.907
ARALIK 1992	2.074	12.816	0	3.726	6.889	25.506

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılı Sonu Nazım Hesapları)

TABLO 4.3.
ÖZEL SERMAYELİ TİCARET BANKALARININ İŞLEM HACİMLERİ

MİLYAR TL	ÖZEL SERMAYELİ TİCARET BANKALARI				
	AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ	AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ (%) DEĞİŞİM	TÜREV ARAÇLAR	TÜREV ARAÇLAR (%) DEĞİŞİM	TÜREV ARAÇLAR/ AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ (%)
ARALIK 2003	142.270.851	19,08%	23.867.061	50,09%	16,78%
ARALIK 2002	119.471.361	1,11%	15.901.654	-33,50%	13,31%
ARALIK 2001	118.162.959	139,03%	23.910.638	-48,59%	20,24%
ARALIK 2000	49.434.115	38,55%	46.512.940	82,74%	94,09%
ARALIK 1999	35.679.111	81,70%	25.453.351	152,74%	71,34%
ARALIK 1998	19.636.349	83,05%	10.070.817	123,54%	51,29%
ARALIK 1997	10.727.069	127,21%	4.505.248	157,16%	42,00%
ARALIK 1996	4.721.312	121,20%	1.751.905	125,20%	37,11%
ARALIK 1995	2.134.420	114,93%	777.924	1023,08%	36,45%
ARALIK 1994	993.071	81,31%	69.267	49,83%	6,98%
ARALIK 1993	547.730	115,15%	46.231	260,73%	8,44%
ARALIK 1992	254.575		12.816		5,03%

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılısonu Nazım Hesapları)

TABLO 4.4.
YABANCI BANKALARIN İŞLEM HACİMLERİ

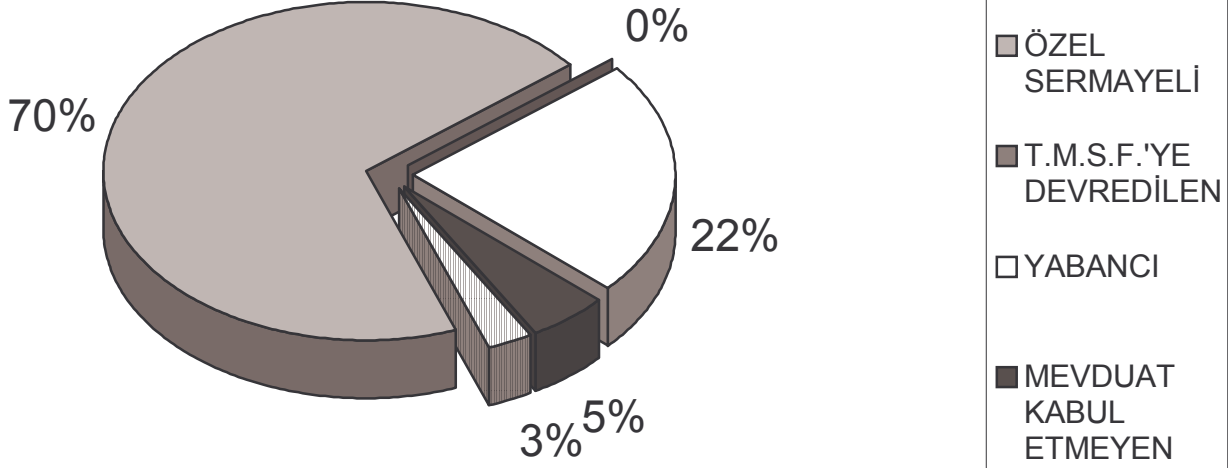
MİLYAR TL	YABANCI BANKALAR				
	AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ	AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ (%) DEĞİŞİM	TÜREV ARAÇLAR	TÜREV ARAÇLAR (%) DEĞİŞİM	TÜREV ARAÇLAR/ AKTİF BÜYÜKLÜĞÜ (%)
ARALIK 2003	6.943.398	4,82%	7.696.267	6,25%	110,84%
ARALIK 2002	6.624.348	-2,44%	7.243.868	-20,17%	109,35%
ARALIK 2001	6.789.914	20,29%	9.073.974	4,45%	133,64%
ARALIK 2000	5.644.828	49,89%	8.687.235	28,79%	153,90%
ARALIK 1999	3.765.998	133,41%	6.745.500	164,64%	179,12%
ARALIK 1998	1.613.497	76,97%	2.548.976	28,75%	157,98%
ARALIK 1997	911.713	241,03%	1.979.823	512,77%	217,15%
ARALIK 1996	267.343	125,38%	323.093	84,66%	120,85%
ARALIK 1995	118.620	94,50%	174.967	908,75%	147,50%
ARALIK 1994	60.987	54,45%	17.345	29,20%	28,44%
ARALIK 1993	39.487	93,32%	13.425	260,31%	34,00%
ARALIK 1992	20.426		3.726		18,24%

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılısonu Nazım Hesapları)

GRAFİK 4.4.

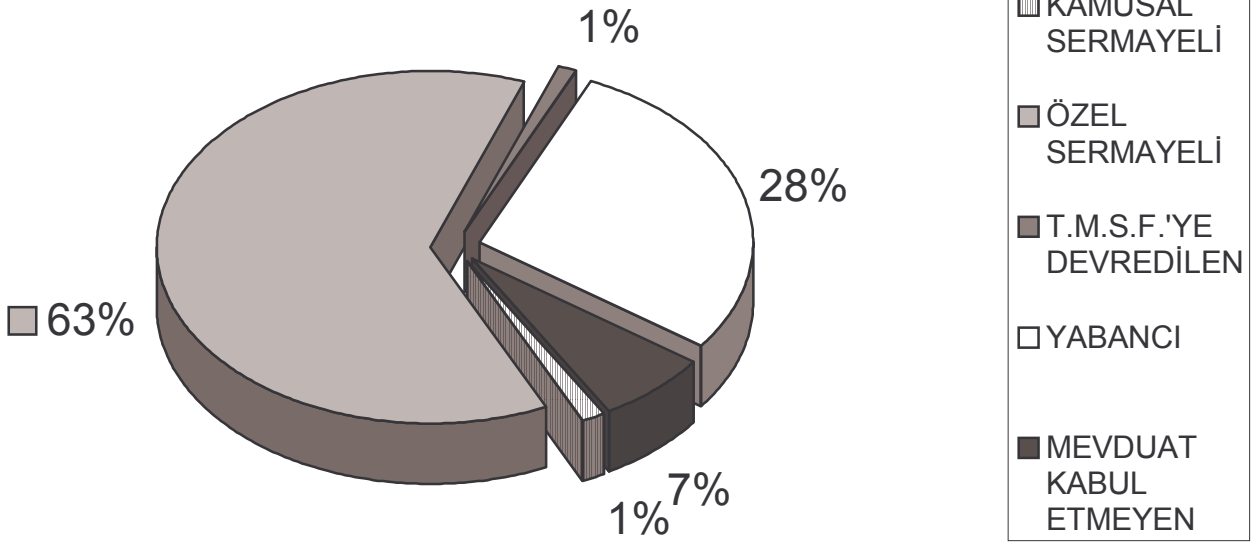
BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIM-2003

ARALIK-2003

GRAFİK 4.5.
BANKA GRUPLARINA GÖRE DAĞILIM-2002

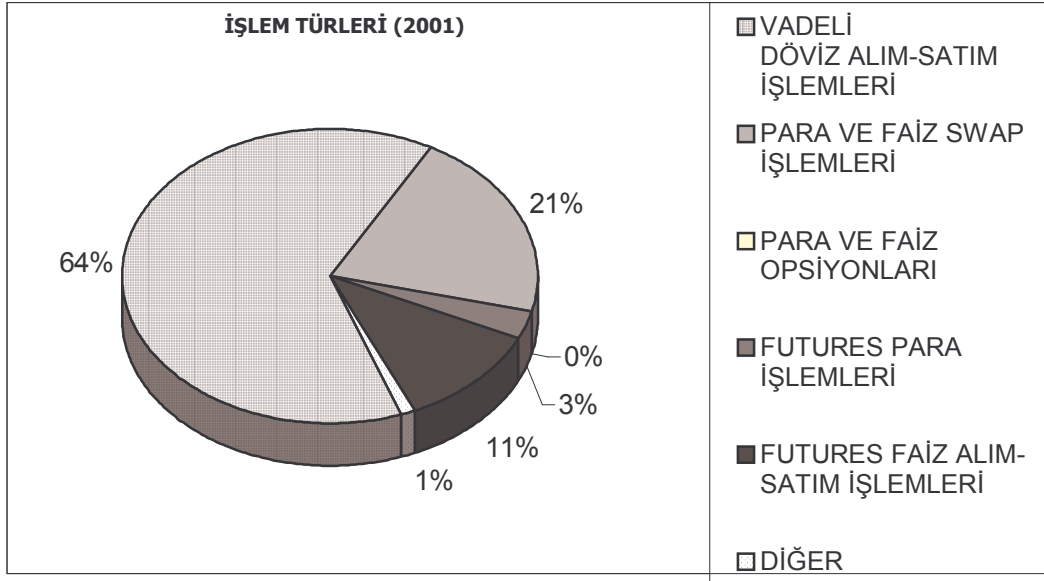
ARALIK-2002

(Kayn

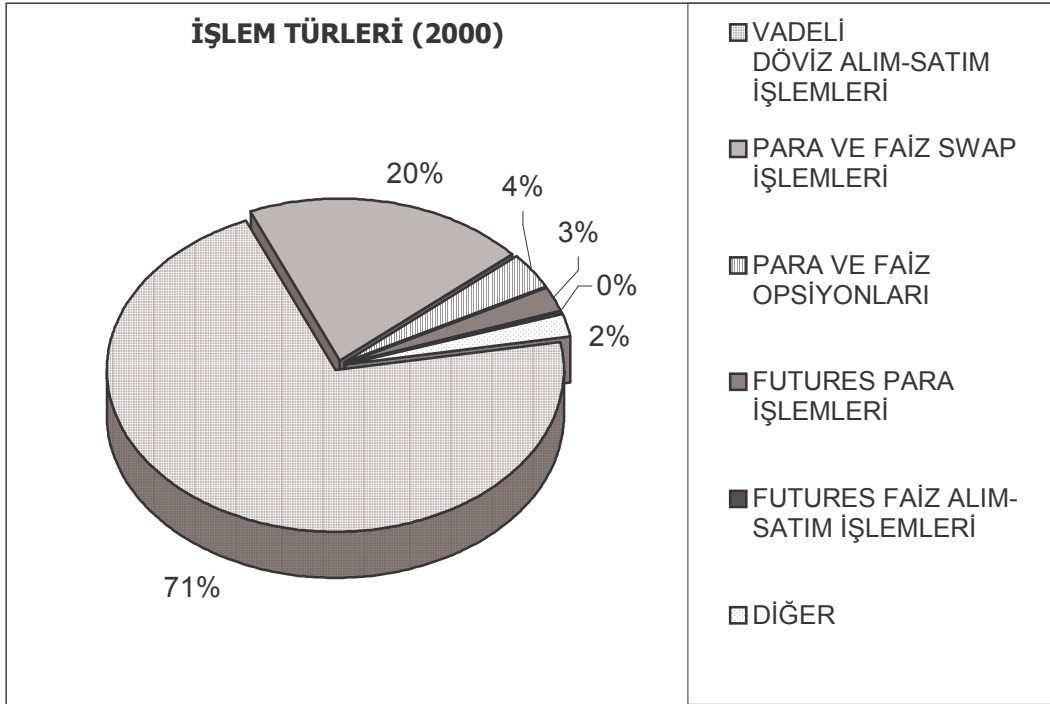
ak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılısonu Nazım Hesapları)

GRAFİK 4.9.
2001 YILINDA YAPILAN İŞLEMLERİN TÜRLERİ

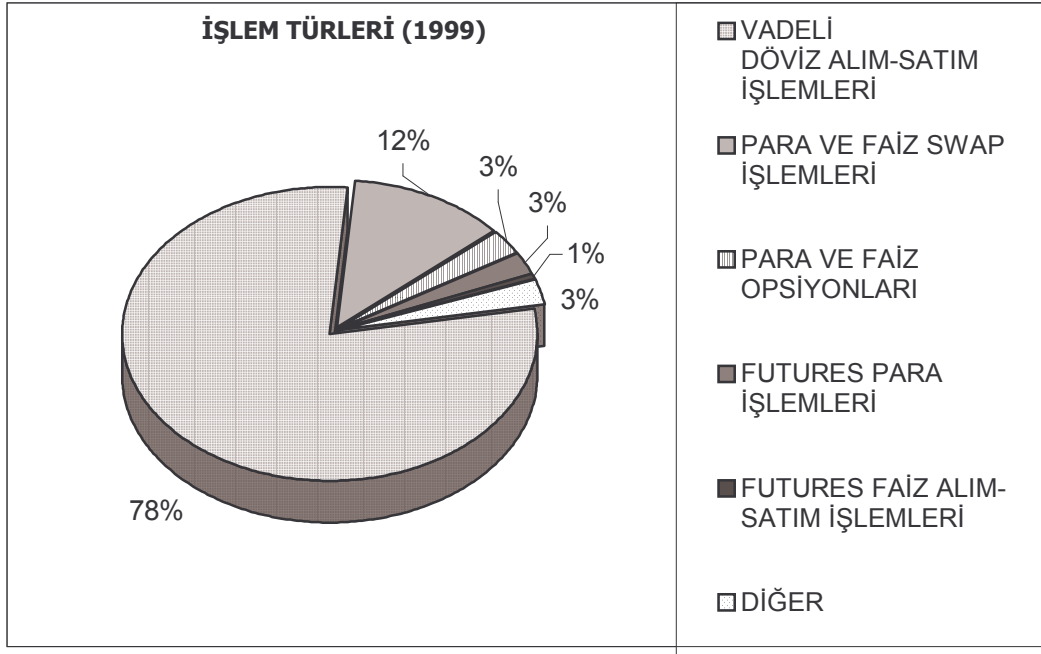

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yıllık Nazım Hesapları)

GRAFİK 4.10.
2000 YILINDA YAPILAN İŞLEMLERİN TÜRLERİ

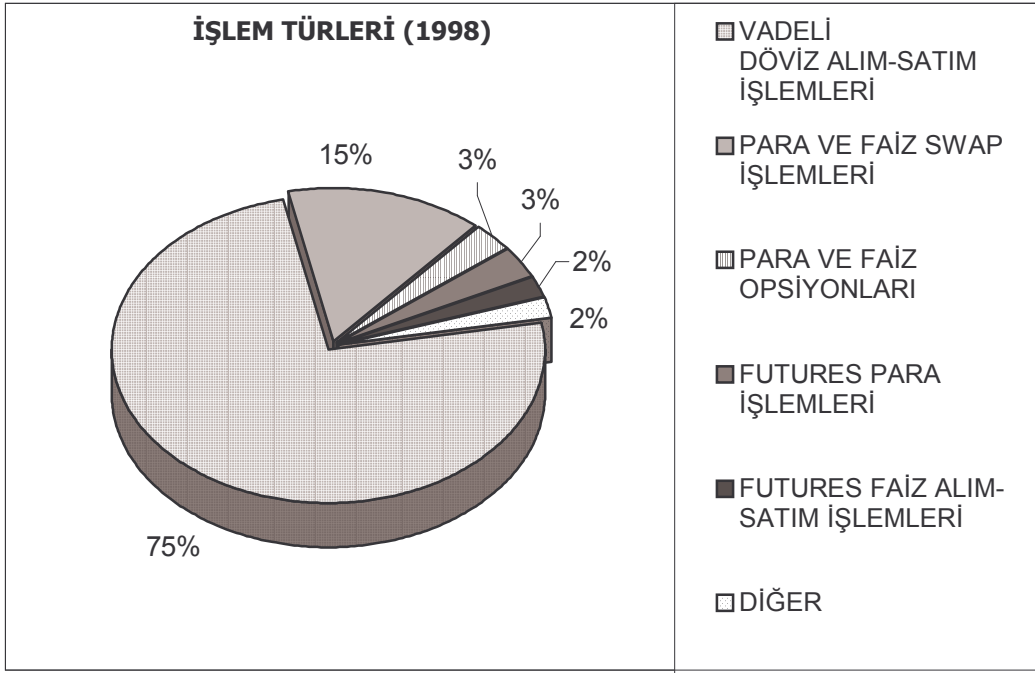

GRAFİK 4.11.
1999 YILINDA YAPILAN İŞLEMLERİN TÜRLERİ

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yıllık Nazım Hesapları)

**GRAFİK 4.12.
1998 YILINDA YAPILAN İŞLEMLERİN TÜRLERİ**

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yıllık Nazım Hesapları)

TABLO 4.5.
İŞLEM TÜRLERİNİN GELİŞİMİ

MİLYAR TL

NAZIM HESAPLAR
DÖVİZ VE FAİZ HADDİ İLE İLGİLİ İŞLEMLER

	VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ	PARA VE FAİZ SWAPLARI	PARA VE FAİZ OPSİYONLARI	FUTURES PARA İŞLEMLERİ	FUTURES FAİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ	DİĞER
ARALIK 2003	8.762.692	17.895.806	2.130.990	565.315	4.357.024	568.031
ARALIK 2002	9.777.715	10.555.121	69.676	419.072	4.358.443	243.841
ARALIK 2001	25.816.496	8.380.683	31.240	1.208.591	4.641.013	441.423
ARALIK 2000	43.026.160	12.011.367	2.119.648	1.542.737	199.068	1.336.449
ARALIK 1999	33.556.910	5.083.976	1.193.829	1.070.519	218.793	1.197.914
ARALIK 1998	11.321.969	2.214.376	480.334	501.105	352.832	317.214
ARALIK 1997	5.370.823	1.052.230	56.302	45.227	209.298	208.389
ARALIK 1996	1.442.804	534.782	33.386	31.081	88.665	124.979
ARALIK 1995	867.324	206.967	0	14.224	0	8.400
ARALIK 1994	78.105	33.110	0	12.805	831	6.648
ARALIK 1993	18.090	35.191	0	14.452	298	8.876
ARALIK 1992	10.288	6.978	0	8.055	0	185

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılısonu Nazım Hesapları)

TABLO 4.6.
İŞLEM TÜRLERİNİN GELİŞİMİ

NAZIM HESAPLAR
İŞLEM TÜRLERİNİN TOPLAM
DÖVİZ VE FAİZ HADDİ İLE İLGİLİ İŞLEMLER
İÇERİSİNDEKİ ORANLARI

	VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ	PARA VE FAİZ SWAPLARI	PARA VE FAİZ OPSİYONLARI	FUTURES PARA İŞLEMLERİ	FUTURES FAİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ	DİĞER
ARALIK 2003	%25,56	%52,21	%6,22	%1,65	%12,71	%1,65
ARALIK 2002	%38,46	%41,52	%0,27	%1,65	%17,14	%0,96
ARALIK 2001	%63,71	%20,68	%0,08	%2,98	%11,45	%1,10
ARALIK 2000	%71,43	%19,94	%3,52	%2,56	%0,33	%2,22
ARALIK 1999	%79,29	%12,01	%2,82	%2,53	%0,52	%2,83
ARALIK 1998	%74,55	%14,58	%3,16	%3,30	%2,32	%2,09
ARALIK 1997	%77,36	%15,16	%0,81	%0,65	%3,01	%3,01
ARALIK 1996	%63,96	%23,71	%1,48	%1,38	%3,93	%5,54
ARALIK 1995	%79,07	%18,87	%0	%1,30	%0	%0,76
ARALIK 1994	%59,40	%25,18	%0	%9,74	%0,63	%5,05
ARALIK 1993	%23,52	%45,76	%0	%18,79	%0,39	%11,54
ARALIK 1992	%40,34	%27,36	%0	%31,58	%0	%0,72

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yılsonu Nazım Hesapları)

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK BANKALARININ

TÜREV ARAÇLARI KULLANIM AMAÇLARI

5.1. Riskten Korunma İşlemi-Spekülasyon İşlemi :

Bir önceki bölümde de değinildiği üzere, türev araçlar riskten korunma ve riski devretmede güçlü enstrümanlardır. Söz konusu ürünler risk yönetimi açısından bankalara, ayrı ayrı tanımlanmış piyasa risklerinin birbirlerinden izole edilmesi ve yönetilmesi olanağını sağlamaktadırlar. Türev işlemler aracılığıyla fiyat, faiz oranı ve kur riskleri, bu risklerden kaçınmak isteyen bankalardan, kabul etmek isteyenlere transfer edilmektedir.

Genel bir tanım olarak türev araçlarla riskten korunma işlemi, ‘riske maruz kalan gerçek bir pozisyona karşı vadeli, gelecek, opsiyon veya swap piyasalarındaki bir riskten korunma aracında karşı pozisyon alma eylemidir.’⁸⁸ Bankalar açısından ise türev araçlarla riskten korunma, bilanço içi riske maruz varlık ve kaynak kalemlerinin değerinin, beklentilerin aksi yönde oluşacak fiyat, faiz ve kur dalgalanmalarına karşı banka açısından olumsuz gelişmesini dengeleyecek şekilde bilanço dışı bir pozisyon almaktır. Örneğin bilanço içinde herhangi bir para cinsinden açık pozisyona sahip olan bir banka, bilanço dışında yaptığı vadeli döviz alım işlemi aracılığıyla söz konusu açık pozisyonunu dengelemekte ve net genel pozisyonunu denkleştirebilmektedir.

Diğer taraftan türev araçlar kullanıcılarına bilanço dışı pozisyon olarak hızlı ve ucuz bir şekilde spekülatif risk almalarını sağlamakta, ileriki vadelerde bankaların beklentileri yönünde fiyat ve oran değişimlerinden kar elde etmelerine olanak sağlamaktadır. (İleri vadede oluşacak fiyat veya oranın beklentinin aksi yönünde oluşması durumunda ise hiç kuşkusuz zararla karşılaşılacaktır.) Örneğin vadeli döviz alım-satım işlemleri aracılığıyla pozisyon alan bir banka kur hareketlerinden spekülatif kazançlar elde edebilmektedir.

⁸⁸ Önce, “Türev Ürünlerin...”, s. 46

Esasında türev araçların risk amacıyla mı, yoksa spekülasyon amaçlarla mı kullanılması, ilk olarak bu ürünlerin muhasebeleştirilmeleri ve değerlemeleri konusunda sorun yaratmıştır.

Riskten korunma işleminin amacı ile ekonomik etkileri ile spekülasyon işleminin amacı ve ekonomik etkilerinin birbirinden farklı olmasından yola çıkarak, “işletmenin bu araçları kullanım amacına bağlı olarak bu işlemlerden sağlanan kar veya zararın hesaplanması, raporlanış şekli ve muhasebeleştirilmesinin de farklılıklar göstereceği savunulmuş”⁸⁹ ve işlemlerin temel muhasebe kavramlarından “özün önceliği kavramı” aracılığıyla ayrıştırılmasına çalışılmıştır. Bunun yanında uluslararası tebliğ ve standartlarda, bir işlemin riskten korunma işlemi sayılabilmesi için değişik yaklaşımlar ele alınmıştır. Türev araçlarla yapılan bilanço dışı bir işlemin, riskten korunma işlemi sayılabilmesi için, korunan bilanço içi varlıklarla ilgili olarak azaltılması gereken risk pozisyonunun belirlenmesinde “işlem esası” ve “teşebbüs esası” olarak adlandırılabilir iki ayrı yaklaşım söz konusudur. İşlem esasına ait kriterler şöyle sıralanabilir:⁹⁰ (FASB-52, SFAS-20, IAS-21 No’lu Standartları)

1. Riskten korunan işlem, işletmenin döviz veya faiz riskine maruz kalmasına neden olmalıdır. Potansiyel faiz oranı ve döviz kuru değişikliklerinden dolayı işletmenin zarar riskiyle karşılaşacağı belirlenmelidir. Döviz işlemleri için döviz kurlarında meydana gelen değişimler nedeniyle ortaya çıkan riskin belirlenmesi, tek tek işlem bazında (item by item) olmalıdır.
2. Koruma işlemine bu riskleri azaltmak üzere girilmelidir. Yani bu koruma eylemi, belirli bir işlemi riskten korumak için ayrılmış olmalıdır.
3. İşlemin başlangıç noktasında ve riskten korunma döneminin tümü için, riskten korunma aracına ilişkin fiyat hareketleri, riskten korunmak istenen varlık veya yükümlülüklerdeki faiz veya döviz kuru hareketleriyle yakından ilişkili olmalıdır. Örneğin her ikisi de aynı kritere göre, aynı yönde ve aynı büyüklükte hareket etmelidir.
4. Eğer beklenen bir işlem riskten korunuyorsa, bu işlemin gerçekleşeceğine ilişkin kesin kanıtlar olmalıdır. Yani korunma, gerçekleşeceği kesin olan

⁸⁹ Önce, “Türev Ürünlerin...”, s. 45

⁹⁰ Önce, “Türev Ürünlerin...”, s. 46

taahhütlere ilişkin olarak yapıldığında korunma işlemi sayılır. Gerçekleşeceği kesin olan taahhüt, yerine getirilmediğinde büyük cezaları ve yaptırımları olması nedeniyle gerçekleşme olasılığı yüksek olan ve genellikle yasal olarak uygulanabilir olan bir anlaşmadır. Korunma işlemi, gerçekleşeceği kesin olmayan beklenen işlemler için yapıldığında ise spekülatif amaçlı bir işlem niteliği taşımaktadır.

Bu kriterlerin ayırıcı özelliği, herhangi bir türev işlemin riskten korunma işlemi sayılabilmesi için, söz konusu işlemin sadece belirli bir işlemi riskten korumak amacıyla yapılması gerektiğidir. Yani işletmenin farklı işlemleri birbirlerinin risklerini dengeleseler bile, bu durum dikkate alınmamakta, sadece söz konusu korunmaya esas işlemin işletmeye yarattığı risk göz önünde bulundurulmaktadır. Diğer taraftan teşebbüs esasında ise işlemlerin herbirinin kendi başlarına risk unsurları dikkate alınmaz. Risk pozisyonunu belirlemede işletmenin bütünü netleştirilmiş riski esas alınır.

Günümüzde ise teknoloji ve iletişim olanaklarındaki hızlı gelişmeler sonucunda türev araç çeşitlerindeki karmaşıklık, çeşitlilik ve değişik yönlerdeki sözleşme büyüklüklerinden kaynaklanan büyük işlem hacimleri, işlemlerin amaçlarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Türev işlemlerin değerlemeleri ve muhasebesi açısından yapılan işlemlerin riskten korunma veya spekülatif amaçları dikkate alınsa da, bankaların risk pozisyonlarını belirleyen ve sınırlandıran ilgili yönetmeliklerle tanımlanmış rasyolarda, işlemlerin amaçlarına bakılmaksızın bilanço içi ve bilanço dışı tüm işlemlerden oluşan bankaların genel risk alanı dikkate alınmaktadır. Sonraki bölümlerde de anlatılacağı üzere özellikle Türkiye’de, işlemlerin riskten korunma amacıyla mı, spekülatif amaçla mı yapılmasının belirlenmesinden daha çok, işlemlerin fiktif vadeli olup olmadıklarının belirlenmesi önem kazanmıştır.

Bankaların türev araçları kullanım amaçlarında diğer bir önemli nokta ise işlemleri müşteri ihtiyaçları için mi yoksa kendi ihtiyaçları için mi yapmaları ile ilgilidir. Bankaların işlem yapmadaki amaçları aşağıda bu çerçevede anlatılacaktır.

5.2. Bankaların Aracı Konumunda İşlem Yapmaları (Intermediars) :

Bankalar, tezgah üstü türev piyasalarında piyasa yapıcılığı yoluyla son kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılamakta, işlem komisyonlarından, alım/satım fiyatları farklarından ve kendi ticari pozisyonlarından yararlanarak gelir elde etmeyi amaçlayan dealerlar olarak çalışmaktadırlar.⁹¹

Bankalar müşterilerine türev ürünler sağlamak suretiyle, döviz ve faiz oranı risklerini azaltmalarına olanak sağlamakta ve bu suretle müşterilerinin kredi değerliliklerinin artmasına yardımcı olmaktadır. Aracı bankalar bu yolla yüksek komisyon geliri elde etmektedirler.

Türkiye’de Şubat 2001 krizinden sonra uygulanan dalgalı kur rejimi ve TL’nin değerlendirilerek özellikle USD’nin TL karşısında sürekli değer kaybetmesi, ülke dışına USD karşılığı mal satan ihracatçılarımızı kur riski ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu durumda yaygın olmamakla birlikte, ihracatçılarımız, yaptıkları ticari işlemlerden alacaklarını tahsil edip, ihracat taahhütlerini kapatacakları vadedeki kuru sabitlemekte, böylelikle söz konusu tarihte karşı karşıya kalabilecekleri olumsuz kur hareketlerinden etkilenmemektedirler. Banka, kendi öngörüsü dahilinde zarar etmeyeceği bir kurla müşterilerine hizmet vermekte, ayrıca bu işlemde komisyon geliri elde etmektedir. Bazı özel sermayeli ticari bankalar ile Türkiye’de kurulmuş veya şube açan yabancı bankalardan bir kısmı, kurumsal müşterilerinin yanında, bireysel müşterilerine de miktar gözetmeksizin forward kur hizmeti vermektedirler.

Diğer yandan enflasyonun düşme eğilimi ile birlikte, bir süredir piyasa faiz oranlarının da düşmesi, bankaların müşterilerine kur üzerinden olduğu gibi faiz oranı üzerinden de hizmet vermesini sağlamıştır. Bankalar swap, forward ve opsiyon işlemleri yoluyla müşterilerine faiz konusunda hizmet vermektedirler.

Bununla beraber BDDK verilerine göre, 2004 yılının ilk çeyreği itibariyle Türkiye’de bankaların mali olmayan kesimle yaptıkları işlemler, türev finansal işlemler

⁹¹ Aydın, “Bilanço Dışı... s. 67

toplamının ancak %18'ini kapsamaktadır. 2001 krizinin öncesi yıllarda ise bu oran daha da düşüktür. Yani bankaların müşteri ihtiyaçları yaptıkları işlemler kendi aralarında veya diğer finansal kurumlarla yaptıkları işlemlerin yanında oldukça düşük bir paya sahiptir. Bununla birlikte banka mali olmayan kesimle yaptığı bir işlemi, mali kesimle ters yönde yaptığı bir işlemle dengeleme yoluna gidebilmektedir.

Diğer taraftan banka müşterisine hizmet verirken işlemlerden yüksek karlar elde etmese bile komisyon geliri kazanmakta, aynı anda müşterilerinin tüm finansal işlemlerinde ihtiyaç duyduğu bankacılık hizmetini vermek suretiyle, müşteri sadakati ve bağlılığını artırmaktadır. Söz konusu işlemler esnasında banka, olası fiyat değişikliklerinden yüksek kar elde etmek için spekülasyon amaçlı ya da sadece kendi riskleri yönetmek amacıyla da işlem yapabilmektedir. Yani, yeni ihtiyaçlara uygun hizmet sağlayan yeni ürünle hizmet vererek müşteri talebini karşılarken, aynı anda pozisyonlarından kaynaklanan riskleri de azaltıyor veya komisyon geliri elde ederken, döviz kuru veya faiz oranı değişimlerinden faydalanarak spekülasyon yollarla karlılığını artırmayı amaçlıyor da olabilir.

5.3. Bankaların Son Kullanıcı Konumunda İşlem Yapmaları (End Users) :

Türkiye'de bankalar dünyada olduğu gibi gelirlerini artırmak veya özellikle faiz oranı riski ve döviz kuru riski gibi piyasa risklerinden korunmak, bu riskleri yönetmek için türev ürünlerin son kullanıcıları olmaktadır. Özellikle 1994 yılında ülkemizde mali piyasalarda meydana gelen krize, bankalarımızın yüksek düzeyde açık pozisyonlarla yakalanmış olmaları nedeniyle, krizle birlikte gelen TL'nin devalüasyonu, bankalarımızın yüksek tutarlarda kambiyo zararına maruz kalmalarına sebep olmuştur. Bu durum ise bankaları döviz kuru ve faiz oranı riskinden korunmaya yönelik teknikleri kullanmaya yöneltmiştir. Yukarıda değinildiği üzere ilerleyen yıllarda da bu durum artarak devam etmiştir. Ancak bunun yanında bankalar son kullanıcı olarak riskten korunmayı amaçlamaksızın yeni riskler alacak şekilde spekülasyon amaçlı da işlemler yapmaktadırlar.

5.4. Bankaların Mevzuatı Dolanmak Amacıyla Türev Araçlar Kullanması :

Türk Ekonomisinde özellikle 1994 yılı sonrasında hakim olan düşük kur yüksek faiz politikası nedeniyle bankalar, TL varlıklarının getirisi ile YP yükümlülüklerinin maliyeti arasındaki olumlu marjdan yararlanmak amacıyla pozisyon açıp, bu yolla karlarını artırmaya çalışmışlardır. Bankaların taşıyacakları açık pozisyon tutarlarının Kamu Otoritesi tarafından sınırlandırılmasına karşın, açık pozisyonun sağladığı gelir avantajı nedeniyle, bankalar açık pozisyon tutarlarını bir dizi işlem yaparak görünürde kapatma yoluna gitmişlerdir. Geçmişte bankaların pozisyonlarını görünürde kapatmak amacıyla başvurdukları yöntemler arasında türev işlemler yoğun olarak kullanılmıştır.

5.4.1. Bankaları Mevzuatı Dolanmaya İten Sebepler :

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren iç borç stoğunun hızla artması, banka bilançolarında varlık kompozisyonu üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. 1990’lı yıllardan itibaren kamu harcamalarındaki artışın vergi gelirlerindeki artışın çok üzerinde gerçekleşmesi ve sürekli artan finansman açıkları kamu kesiminin aşırı kaynak talebini doğurmuş, kamu açıklarının finansmanı için gerekli kaynak sadece yurtiçi tasarruf fazlası ile karşılanamadığından uluslararası kısa vadeli sermaye girişleri ile kamu finansman açıklarının kapatılması yoluna gidilmiştir. Bu durum ise bankaların yurtdışı borçlanma ile pozisyon açarak kamuyu fonlamalarına neden olmuştur.

Oluşan ekonomik yapının gereği, kamunun finansman açıklarını kapatabilmek amacıyla bir taraftan bankaların açık pozisyonlar vererek kendisini fonlamasını teşvik etmesi, diğer taraftan ise açık pozisyonları sınırlayan düzenlemeler yapması, bankaların söz konusu sınırlamaları türev araçlarla aşması sonucunu doğurmuştur.

6.4.1.1. Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Yapısı :

Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarında, iç borçlanma bir politika aracı olarak 1984 yılına kadar geçen sürede hemen hemen hiç kullanılmamış aletlerden biridir.⁹² İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1950-1960 yılları arasındaki dönemde, kamu harcamalarının kaynaklarını, mali aktarmalar (vergi ve veri benzeri gelirler), dış yardımlar ve kredi fonlarından oluşmaktadır. Kamuya yapılan parasal aktarmalar ise kamu harcamalarının beşte birini finanse etmiştir. O dönemin açık finansman siyasasının ölçüsü ise

⁹² Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, "İktisat Üzerine Yazılar-2 İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar", 1. baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2003, s. 633

işte bu oranla sınırlı kalmıştır.⁹³ 1950-1980 arası dönemde sürekli yaşanan kamu açıklarının finansmanında, DYB kaynakları, SSK-Emekli Sandığı Fonları ve Merkez Bankası imkanları kullanılmıştır. Bu dönem içinde faiz oranlarının, idari kararlara bağlı olarak sürekli negatif düzeyde kalmış olması, bu faiz hadlerine dayalı olarak kamu kesiminin Devlet Yatırım Bankası kanalından, SSK-Emekli Sandığı fonlarından ucuz, ek maliyetler getirmeyen kaynak bulma imkanına sahip olmasını sağlamıştır.⁹⁴ 1980 sonrası ise, Türkiye’de finansal reform süreci “yapısal uyum ve dışa açık, piyasa ekonomisi güdümünde liberalizasyon” programının bir uzantısı olarak gelişim göstermiştir.⁹⁵ 1980 sonrası kamunun yatırım ve tüketim harcamalarına “yapısal uyum” hedefi doğrultusunda sürekli sürekli sınırlamalar getirilip, kaynak tahsisine yeni yön verilmeye çalışılmasına rağmen kamunun iç borçlanma gereği sürekli artış seyrinde olmuştur.⁹⁶ 1985 yılından itibaren ise günümüze kadar iç borçlanma, Türkiye ekonomisinde en fazla kullanılan kamu finansman yöntemi olarak yerini almıştır.

Türkiye’de bütçe açıkları ise 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren sürekli bir artış eğiliminde gelişmiştir. (Tablo 5.1.) Bunun iç borçlanmaya etkileri de 1994 krizi sonrasında gerçekleşmiştir. 1994 sonrası kriz idaresinin finansal piyasalardaki yansıması DİBS’lerin artan faiz yükü ve ve iç borç stokundaki hızlı yükselme olmuştur. DİBS’lerin reel faizleri 1994’de ortalama %20 düzeyine çıktıktan sonra yükselme eğilimini sürdürmüş ve 1995 sonrasında %30’lara 1999’da da %36,8’e ulaşmıştır.⁹⁷ Bu trendin en önemli nedenlerinden biri ise, 1996 yılından itibaren Hazine’nin TCMB kaynaklarını kullanma olanaklarının derece derece azaltılması⁹⁸ ile beraber kamu harcamalarındaki

⁹³ Oktay Yenal, “İktisat Siyaseti Üzerinde İncelemeler”, 1. baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 61

⁹⁴ Köse ve diğerleri, “İktisat Üzerine...”,s. 633

⁹⁵ Erinç Yeldan, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”, 10. baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2001, s.129

⁹⁶ Köse ve diğerleri, “İktisat Üzerine...”,s. 633

⁹⁷ Yeldan, “Küreselleşme Süreci...”, s. 53

⁹⁸ M.Faruk Aydın, “Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Bankacılık Sektörü Bilançolarına ve Risklerine Olan Etkileri”, TCMB, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No: 13, 2002, s. 3

dengelesizliğin devam etmesi ve büyüyen bütçe açıklarının tamamına yakınının iç borçlanma ile finanse edilmesi olmuştur.

TABLO 5.1.
İÇ BORÇLANMA VE BÜTÇE İLE İLGİLİ BÜYÜKLÜKLERİN
GSMH'YE ORANI

	Bütçe açığı/GSMH	Dış Borç Faiz Ödemeleri/GSMH	İç Borç Faiz Ödemeleri/GSMH	İç Borç Stoku/GSMH
1979	3.13	0.17	0.45	
1980	3.13	0.17	0.41	9.92
1981	1.55	0.42	0.51	9.44
1982	1.48	0.50	0.32	10.13
1983	2.25	0.94	0.57	20.34
1984	4.42	1.19	0.80	18.52
1985	2.23	1.21	0.70	19.72
1986	2.75	1.33	1.27	20.54
1987	3.46	1.34	1.68	22.95
1988	2.99	1.41	2.45	22.03
1989	3.26	1.36	2.22	18.20
1990	3.35	1.10	2.42	14.40
1991	5.28	1.12	2.67	15.39
1992	4.30	0.88	2.77	17.60
1993	6.70	1.20	4.63	17.89
1994	3.91	1.67	6.00	20.56
1995	4.03	1.28	6.05	17.33
1996	8.27	1.12	8.87	21.02
1997	7.62	1.02	6.73	21.38
1998	6.91	1.02	10.52	21.70
1999	11.55	1.14	12.55	29.28
2000	10.23	1.31	14.96	29.00
2001	15.92	1.99	20.89	68.06

(Kaynak: TCMB, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No: 13)

5.4.1.2. İç Borçlanma-Bankacılık Sektörü İlişkisi :

Diğer taraftan DİBS'lerin reel faizlerinin anıldığı şekilde hızla yükselmesi ve risksiz yüksek getirisi, kamunun ihtiyacı olan fonları toplamak üzere mali piyasalar üzerindeki baskısı ve bunun neticesinde piyasalardaki dışlama etkisi (crowding-out etkisi/

Grafik 5.1) ile birleşince, bankaların varlıklarındaki DİBS'lerin banka aktiflerine oranı hızla yükselmeye başlamıştır.

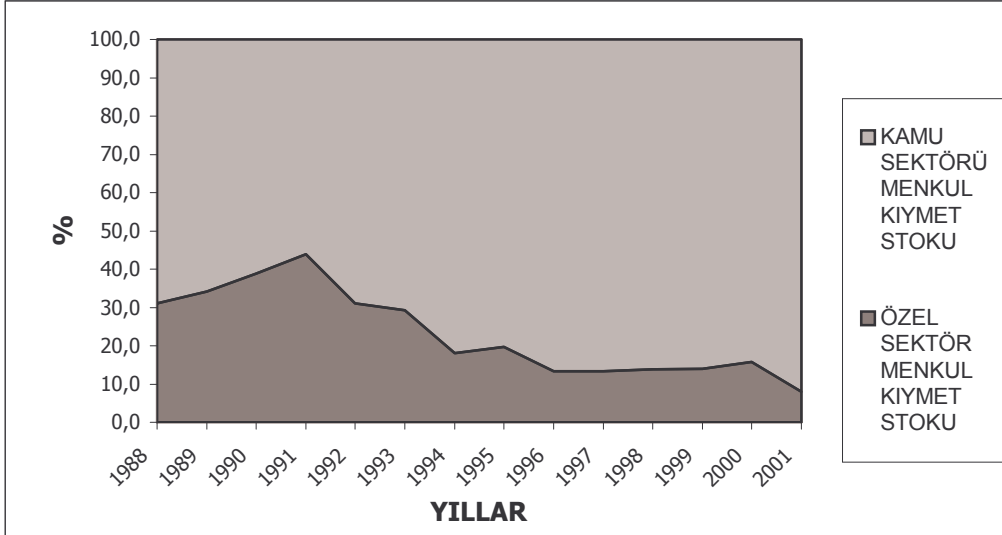
Bu durumla bağlantılı olarak 1987-2001 döneminde bankaların iç borç senetlerindeki payının ise %72 ile %93 arasında değiştiği görülmektedir.

Aslında bankacılık kesimi devlet iç borçlanma senetlerinin neredeyse monopsonist bir tarzda biricik alıcısı haline gelmiş ve toplam DİBS ihraçları içindeki payı 1993 ve 1994 yılları haricinde %85'in altına düşmemiştir.⁹⁹

Tablo 5.2'den de anlaşılacağı üzere 1986 yılında Bankacılık Sektörü tarafından kullanılan krediler, Devlet iç borçlanma senetlerinin 6,8 katı iken 1995 yılına dek genel bir düşüş eğiliminde olmuş; 1995 yılında sıçrama gösterse de takip eden yıllardan 2001 yılına kadar sürekli gerilemiş ve 2001 yılında DİBS'lerin miktarı kullanılan kredilerin üzerine çıkmıştır.

GRAFİK 6.1.
EKONOMİDEKİ TOPLAM MEN. KIYMET STOKU

⁹⁹ Yeldan, "Küreselleşme Süreci...", s. 149

(Kaynak: SPK verileri)

TABLO 5.2.
BANKACILIK SEKTÖRÜ VERİLEN KREDİLER / DİBS
PORTFÖYÜ

<u>YILLAR</u>	<u>ORAN*</u>
1986	6,8
1987	4,5
1988	3,7
1989	3,5
1990	4,3
1991	3,5
1992	3,7
1993	3,9
1994	3,9
1995	5,2
1996	3,5
1997	4,0
1998	3,1
1999	1,6
2000	1,8
2001	0,6

(Kaynak: TCMB, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No: 13)

(*) Verilen Krediler/DİBS Portföyü

Bankaların plasman kararlarında, Devlet iç borçlanma senetlerinin kredilere karşı tercih edilmesinin başlıca iki temel sebebinden söz edilebilir:

1. Devlet İç Borçlanma Senetlerinin avantajları:

1. Devlet iç borçlanma senetleri, menkul kıymet olduklarından likiditesi yüksek varlıklardır.
2. Devlet iç borçlanma senetlerinin reel getirileri, kredilerden daha fazladır. Kredi faiz gelirlerinden alınan BSMV ve kredi kullandırım miktarı üzerinden kesilen KKDF vb. maliyet unsurları, DİBS'lere getirilen vergi avantajları sebebiyle söz konusu kamu kağıtlarının tercih sebebi olmasına yol açmıştır.
3. Kullandırılan kredinin geri dönmeme riski her zaman mevcutken, DİBS'lerde böyle bir risk söz konusu olmamaktadır. Diğer taraftan DİBS'lerin tahsilinin gecikmesi veya şüpheli duruma düşmesi söz konusu olmayacağından bunlara karşılık ayırmak da gerekmeyecektir.
4. Bankaların sermaye yeterliliği standart rasyosunun hesaplanmasında, DİBS'lerin risk ağırlığı sıfır olarak hesaplanmaktadır.

2. 32 Sayılı karar ile 1989 yılından itibaren yurt içine sermaye akımlarının serbestleşmesi ve Kamu finansmanında kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı finansman yolunun tercihi ile TL varlıkların reel getirisinin kur artışlarının oldukça üzerinde kalmasıdır. (Sıcak paraya dayalı büyüme politikasının doğal sonucu olarak faiz lehine oluşan kur-faiz makasıdır.¹⁰⁰) Aslında 1991 yılı ortalarında kamu tasarruflarının negatif (-) olmaya başlamasıyla birlikte yurtiçi mali fonların hızla kamuya doğra akmaya başladığı bir dönem başlamıştır. Bunu takip eden süreç ise, i borç-kısa vadeli sermaye girişi kısır döngüsünü ortaya çıkarmıştır.¹⁰¹ Bu durum DİBS'lerin yukarıda sayılan avantajları ve söz konusu kur-faiz rejimi tercihleri ile birleşince aşağıda anlatılacağı şekilde bankaların açık pozisyonlarla çalışmalarına neden olmuştur.

¹⁰⁰ Aydın, "Türkiye'de Kamu Kesimi...", s. 8

¹⁰¹ Köse ve diğerleri, "İktisat Üzerine...",s. 642

5.4.1.3. İç Borçlanma-Dış Sermaye Hareketleri-Bankacılık Sektörü Açık Pozisyonu İlişkisi :

Türkiye, 1989 yılında kabul edilen 32 Sayılı Karar ile sermaye hareketlerini serbest bırakmıştır. “Böylelikle dış sermaye hareketleri üzerindeki bütün kontroller ve denetim kaldırılmış ve Türk finans piyasaları kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmıştır.”¹⁰² 32 Sayılı Karar, iç borçlanmanın büyüttüğü kamu açıklarının yarattığı iç borç stokunun, yurtiçi mali sistemdeki giderek tükettiği fonlarına yurt dışından kaynak aktarma imkanını da yaratması nedeniyle iç borçlanma da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.¹⁰³ Bu dönemde makro-finansal dengelerin sağlanmasının gerekli koşulu, yurtiçi faiz getirisinin, dövize bağlı spekülatif getiriden yüksek olması, yani reel faiz haddinin aşırı yüksek tutulmasıdır.¹⁰⁴ Nitekim 1992 yılından itibaren aşırı değerlendirilmiş TL politikalarından vazgeçilerek, yurt dışından borçlanılan kısa vadeli fonların gelişini devam ettirebilmek için reel faiz oranları giderek yükseltilmiştir.¹⁰⁵

Diğer taraftan sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, bankaların varlıklarını uluslararası piyasalardan sağladıkları düşük maliyetli dış kredilerle fonlamalarını sağlamıştır.

Sıcak para akımlarının en önemli göstergelerinden birisi olarak değerlendirilebilecek bankacılık kesimi dış kredileri, genelde sıcak paranın yurt içi getirisine bağlı olarak hareket etmişlerdir.¹⁰⁶

Böylelikle bankaların kaynakları içerisinde gitgide yabancı para yükümlülüklerin arttığı bir dönem başlamıştır.

GRAFİK 6.2 BANKACILIK KESİMİ DIŞ KREDİLERİ

(MİLYON USD)

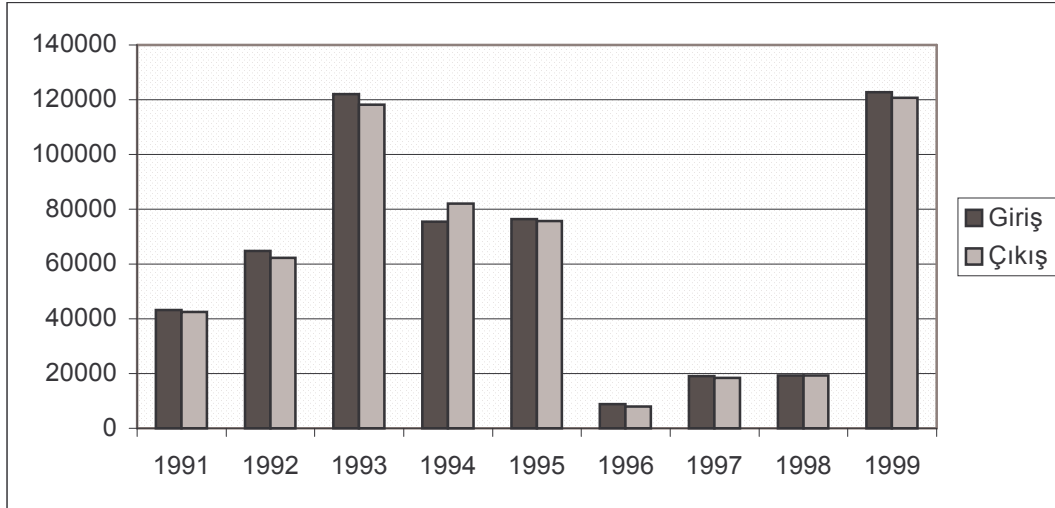
¹⁰² Yeldan, “Küreselleşme Süreci...”, s. 135

¹⁰³ Köse ve diğerleri, “İktisat Üzerine...”,s. 650

¹⁰⁴ Yeldan, “Küreselleşme Süreci...”, s. 135

¹⁰⁵ İlker Parasız, “Kriz Ekonomisi”, 2. baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996, s. 242

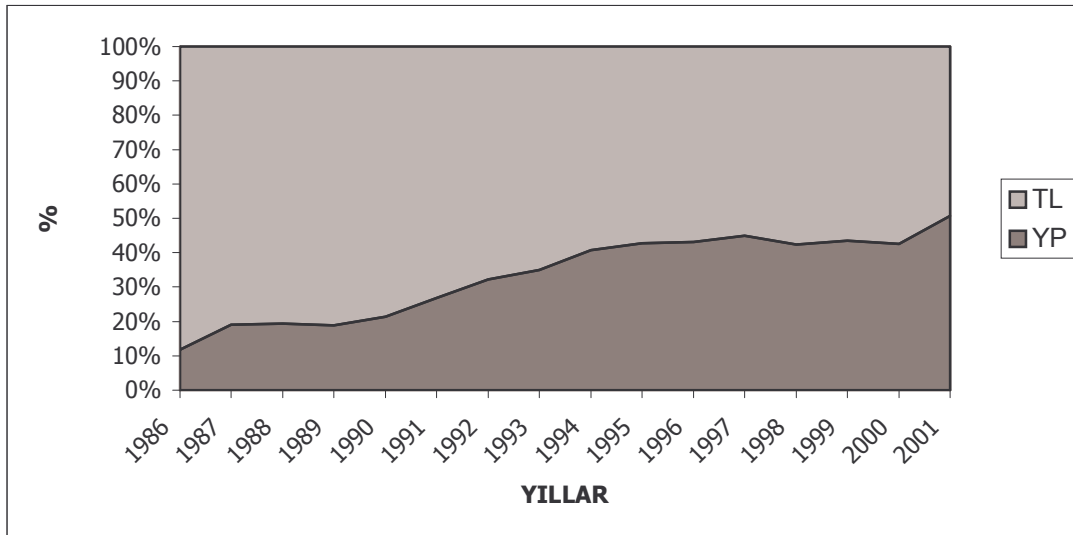
¹⁰⁶ Yeldan, “Küreselleşme Süreci...”, s. 136

(Kaynak:

Yeldan, s.137 -TCMB Ödemeler Dengesi Bilançosu İstatistikleri; DPT Temel Ekonomik Göstergeler-)

GRAFİK 6.3.
BANKALARIN TL-YP YÜKÜMLÜKLERİ

(Kaynak:

TCMB ve TBB verileri)

Anılan genel konjonktür içerisinde, yurtiçi kaynakların kamu finansman açıklarını ve borç stokunu (özellikle iç borçları) fonlamaya yetmemesi, dış kaynakların kamu finansmanında kullanılabilmesi için reel faizlerin yüksek tutulması, bankaların söz konusu yurtdışından sağladıkları fonları yüksek getirili TL varlıklara plase etmesini gündeme getirmiştir. TL varlıklar içerisinde ise DİBS'lerin payı ilerleyen yıllarda artma eğiliminde olmuştur.

Uluslararası finansal piyasalardan uygun koşullarda sağlanan borçlarla TL varlıklar aracılığıyla yüksek getiriler sağlamak ise Türkiye’de iki önemli sonuca neden olmuştur:

1. Bir çok yeni bankanın kurulmasına ortam hazırlaması,¹⁰⁷
2. Bankalarda açık pozisyonların oluşması.

Bir çok yeni bankanın kurulması, zamanla Türkiye açısından düşünülebilecek optimum banka sayısını zorlamasından dolayı bankacılık sektöründe riskliliği artırmıştır.¹⁰⁸ Bu durumun sonuçları ise sonraki bölümde değerlendirilecektir.

Diğer taraftan açık pozisyon, üçüncü bölümde de anlatıldığı üzere, bir bankanın herhangi bir döviz cinsinden yükümlülüklerinin, o döviz cinsinden varlıklarından fazla olması durumudur. Söz konusu durumda banka, döviz kurunda yukarı doğru bir hareket karşısında kur riskiyle karşı karşıya olduğundan kambiyo zararına maruz kalmaktadır.

Türkiye’de bankaların döviz açık pozisyonlarının iç borç stokuyla ilişkisine değinmeden önce, yabancı para pozisyonlarının hesaplama yöntemlerine değinmek yerinde olacaktır. Bankaların yabancı para pozisyonlarıyla ilgili olarak uygulamada üç ayrı hesaplama yöntemi mevcuttur:

1. DEK hariç bilanço içi pozisyon (= döviz pozisyonu)¹⁰⁹,
2. Bilanço içi pozisyon (=döviz pozisyonu-DEK)
3. Net genel pozisyon. (=bilanço içi pozisyon+vadeli işlemler)

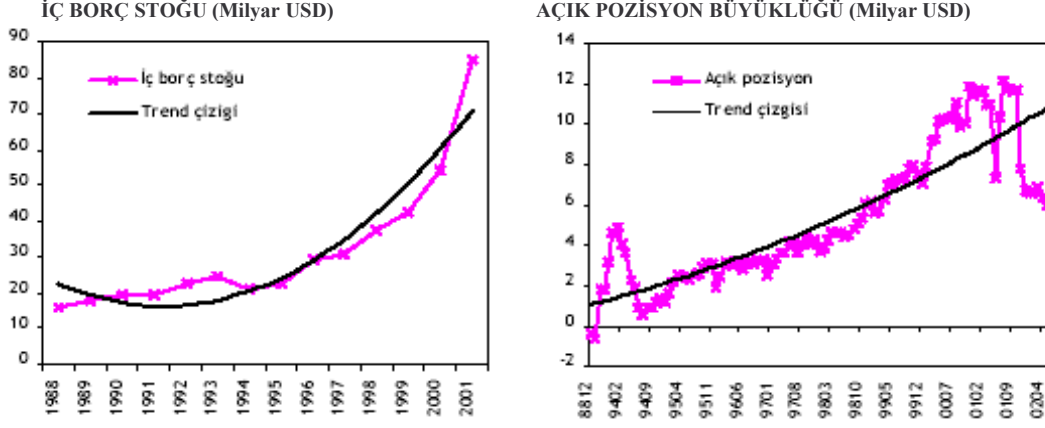
Kamu kesiminin finansmanı amacıyla yüksek reel faiz politikalarının ve bankaların YP yükümlülüklerle TL varlıklar yaratarak “özellikle kamu kesimini fonlamalarının maliyeti ise Grafik 5.4.’de görülmektedir.”¹¹⁰

¹⁰⁷ Parasız, “Kriz Ekonomisi..., s. 246

¹⁰⁸ Parasız, “Kriz Ekonomisi..., s. 246

¹⁰⁹ TBB’nin Bankalarımız adlı yıllık yayınında Banka pozisyonları hesaplamalarına, 2002 yılına kadar DEK dahil edilmemiş, bu yıldan itibaren ise BDDK verileri esas alınarak , bilanço içi pozisyon hesaplamalarında döviz endeksli krediler de dikkate alınmıştır.

GRAFİK 5.4.
İÇ BORÇ STOĞU-AÇIK POZİSYON BÜYÜKLÜĞÜ

(Kaynak: TCMB, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No: 13)

Grafiklerdeki iç borç stokunun artış eğiliminin, döviz açık pozisyonunun gösterdiği artış eğilimiyle hemen hemen eşit olduğu dikkat çekici bir olgudur.¹¹¹

Kamu borç stokunun genel yapısına bağlı olarak kamu kesiminin mali piyasalardan durmadan kaynak talep etmesi, bankaların ise YP yükümlülükler yaratarak (yurtdışından kullanılan krediler ve DTH'lar) kamu kesimini fonlaması, kamu kesimi ile bankalar arasında Grafik 5.4. 'de açıkça görülen ilişkinin doğmasına neden olmuştur. Kamu kesimi büyük çoğunluğunu bankacılık kesiminin oluşturduğu¹¹² finansal piyasalardan fon talep etmekte, bankalar ise açık pozisyonlarla yarattıkları varlık kalemlerinin ilerleyen yıllarda gitgide daha çoğunu kamu finansmanı için tahsis etmektedirler.

Aslında Türk bankacılık sisteminin 1989-sonrasında finansal serbestleştirme altındaki genel işlevinin, doğrudan dışarıdan borçlanma yetisini kaybetmiş bulunan kamu

¹¹⁰ Aydın, "Türkiye'de Kamu Kesimi...", s. 15

¹¹¹ Aydın, "Türkiye'de Kamu Kesimi...", s. 15

¹¹² İkinci Bölümde de değinildiği üzere bankacılık kesimi finansal sektörün yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. Ayrıca son onbeş yıllık ortalamaya bakıldığında bankaların %83 oranında kamu kağıtlarında ağırlığı olduğu görülmektedir.

kesimine aracılık yaparak, kamu sektörü borçlanma gereğini finanse etmek olduğu şeklinde özetlenebilir.¹¹³

Bunun yanında söz konusu yapının gereği, kamu, bankaların açık pozisyonlarını teşvik ederken, diğer taraftan da getirdiği yasal kısıtlamalarla döviz pozisyon açıklarını engellemek istemiştir. Açık pozisyonlara getirilen kısıtlamalar ise aşağıdaki şekilde gelişmiştir:

5.4.1.4. Açık Pozisyonlara Getirilen Yasal Kısıtlamalar :

Türkiye’de bankacılık kesiminin 1994 krizi ile birlikte yüksek tutarlarda kambiyo zararları açıklamaları, döviz açık pozisyonları ile ilgili varolan kısıtlamaların belirginleştirilmesine ve bunlara yenilerinin eklenmesine yolaçmıştır. Uygulanan rasyoların birkaçı günümüze kadar zaman içinde yeniden tanımlanıp değişikliğe uğratılmış ya da yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’de döviz açık pozisyonlarına çeşitli dönemlerde şu oranlar uygulanmıştır:

I. Likidite Oranı:

Likidite Oranı TCMB’nin I-M sayılı Genelgesi ile uygulamaya konulmuştur. Rasyonun amacı, bankaların müşteri taleplerini karşılayabilecek ölçüde her an nakde dönüştürülebilir döviz varlıklara sahip olmalarıdır.

Likidite Oranı, bir bankanın sahip olduğu döviz mevcutlarının, bankanın döviz yükümlülüklerine oranının en az %10’u olması gerektiğini öngörmektedir. TCMB’nin I-A/H sayılı Genelgesi ile uygulamaya altın mevcut ve taahhütleri de eklenmiştir. Ancak yürürlükte olduğu dönemde söz konusu rasyoya uymamanın herhangi bir cezai müeyyidesi olmadığından, bankalar rasyoya uygulamada uymamışlar ve zaman içerisinde yürürlükten kaldırılmıştır.

¹¹³ Yeldan, “Küreselleşme Süreci..., s. 144

II. Döviz Pozisyon Oranı:

Döviz Pozisyon Oranı, TCMB'nin I-M sayılı Genelgesi ile getirilen Kur Riski Oranı'nın isminin, TCMB'nin I-A/H sayılı Genelgesi ile değiştirilmesinden oluşmuştur.

Gerek Kur Riski Oranı'nda gerekse de Döviz Pozisyon Oranı'nda bankaların yabancı para cinsinden düzenlenmiş borç ve alacakları arasında belirli bir dengenin kurulması ve spekülasyon işlemlerinin engellenerek kurlardaki ani değişimler karşısında bankaların kambiyo zararlarına maruz kalmamaları için açık pozisyonlarının engellenmesi amaçlanmıştır.

Rasyonun hesaplanmasında, döviz endeksli kalemler ve yurtdışı şubeler dikkate alınmamakta, her döviz kategorisi için, asgari %75, azami %115'lik (USD için asgari %80, azami %110) bir oran öngörülmektedir.

Cezai müeyyidesi ise, belirlenen sınırların dışında kalan miktarların TL karşılıkları üzerinden Merkez Bankası kısa vadeli reeskont faiz oranının 2 katı ve zaman içinde değiştirilerek 1,5 katı tutarındaki haftalık cezai faiz olarak uygulanmıştır.

Rasyonun eksik yönü, döviz varlıkları ve yükümlülükleri konusunda bakiyeleri esas alması, söz konusu varlık ve yükümlülüklerin vade uyumunu dikkate almaması olmuştur. Bu nedenle vadeden kaynaklanan riski ölçmemiş, diğer taraftan fiktif vadeli işlemler aracılığıyla kolaylıkla ilgili oranların tutturulabilmesi mümkün olmuştur.

III. YP Net Genel Pozisyon Oranı:

1994 krizinde, bankaların açık pozisyon uygulamaları nedeniyle karşılaştıkları kambiyo zararları, o döneme kadar kur riskini ölçen tek gösterge olan döviz pozisyon oranının yetersiz kalmasını gündeme getirmiş ve TCMB ile Hazine Müsteşarlığı tarafından müştereken hazırlanan 01.03.1995 tarih ve 22217 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan tebliğ ile Yabancı Para Net Genel Pozisyon / Sermaye Tabanı Standart Rasyosu yürürlüğe girmiştir.

Söz konusu rasyo, bankaların yabancı para net genel pozisyonlarının, sermaye tabanlarına oranının azami yarısı (%50) olması gerektiğini öngörmüştür. Bu oran 30.06.1988 tarihinde önce %30'a, 05.08.1999 tarihinde ise %20'ye indirilmiş, bankalara uyum için ise iki aylık süre tanınarak uyulması gereken sınır kademeli olarak düşürülmüştür. 31.01.2002 tarihinde ise rasyonun ismi, Yabancı Para Net Genel Pozisyon / Özkaynak Rasyosu olarak değiştirilmiştir. Yabancı Para Net Genel Pozisyon / Özkaynak Rasyosunun da asgari %20 olması gerekmektedir.

29.08.1998 Tarih ve 23448 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Tebliğ ile değiştirilmiş şekline göre rasyonun hesaplanmasında, bankaların yurtdışı şubeleri de dahil olmak üzere tüm yabancı para aktif hesapları, dövize endeksli varlıkları, yabancı para repo alacakları ve vadeli döviz alım taahhütlerinin toplamından oluşan döviz varlıkları; tüm yabancı para pasifleri, dövize endeksli yükümlülükleri, yabancı para repo borçları ve vadeli döviz satım taahhütlerinin toplamından oluşan döviz yükümlülüklerinin TL karşılıkları arasındaki fark YP Net Genel Pozisyon tutarını oluşturmaktadır. Sermaye tabanı olarak da, Sermaye Tabanı / Risk Ağırlıklı Varlıklar, Gayrinakdi Krediler ve Yükümlülükler Standart Rasyosu'nu düzenleyen Tebliğde yer alan sermaye tabanı tanımı esas alınmıştır.

Sınır aşımaları için uygulanan cezai müeyyide, 05.05.2000 tarihine kadar sınırın aşılma kısmının %8'i, 05.05.2000-02.02.2002 tarihleri arası %100'ü kadar TCMB nezdinde vadesiz serbest tevdiat bulundurulması öngörülmüş, 02.02.2002 tarihinde ise söz konusu dispoizibilite yükümlülüğüne son verilmiştir. Bu tarihten itibaren hesaplama döneminden itibaren altı aydan fazla olmamak, üzere BDDK tarafından belirlenecek bir zaman dilimi içerisinde, sınır aşım tutarını giderme yükümlülüğü getirilmiştir.

IV. Yabancı Para Genel Konsolide Pozisyon / Özkaynak Standart Rasyosu:

Yabancı Para Genel Konsolide Pozisyon / Özkaynak Standart Rasyosu, 2000 yılı Haziran ayından itibaren uygulamaya konmuş olan, Yabancı Para Genel Konsolide Pozisyon / Sermaye Tabanı Rasyosu'nun 31.01.2002 tarihinde yapılan düzenlemeyle isminin değiştirilmesinden oluşmaktadır.

Söz konusu rasyonun asgari sınırı %20 olarak öngörölmüş olup, cezayi müeyyidesi, rasyonun hesaplama tarihini izleyen altı aylık dönem içerisinde özkaynakların aşılın kısma kadar artırılması olarak öngörölmüştür.

Rasyonun amacı, bankaların iştirakleri ile yapacakları işlemler aracılığıyla açık pozisyonlarını gizlemelerine engel olmak şeklinde gelişmiştir.

5.4.2. Bankaların Mevzuatı Dolanmak için Türev Araçları Kullanması :

Kamunun bir taraftan mevcut borç yapısını sürdürebilmek için uyguladığı kur-faiz rejimleriyle bankaların açık pozisyonlarını teşvik etmesi, diğer taraftan döviz açık pozisyonlarına yukarıda sayılan kısıtlamaları getirmesi, bankaları söz konusu sınırlamaları aşabilmek için zamanla yeni arayışlara yönlendirmiştir.

Aslında bankaların 1990'lı yıllardan 2001 Krizine kadar olan dönemde risk algılayışlarının zayıflamasının ve daha fazla risk alabilmek için arayışlara girmelerinin bazı temel nedenleri bulunduğu söylenebilir. Önceki bölümde, bankaların uluslararası finansal piyasalardan uygun koşullarda sağlanan borçlarla TL varlıklar yaratarak yüksek getiriler sağlarnasının, iki önemli sonucu olduğuna değinilmişti. Bunlardan biri; bir çok yeni bankanın kurulmasına olanak sağlayarak, Türkiye açısından düşünölebilecek optimum banka sayısını zorlanmasından dolayı bankacılık sektöründe riskliliğın artması şeklinde özetlenmişti. Gerçekten de zaman içerisinde bir çok yeni bankanın kurulması, bankalar arasındaki rekabeti artırarak kar marjlarının daralmasına neden olmuştur. Söz konusu marjların daralması, kar maksimizasyonu için bankaların daha agresif bir davranış şeklini benimsemelerini beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan sisteme yeni katılmalarda banka sahipliğinin etkin bir şekilde izlenmemiş olması ve İkinci Bölüm'de anlatılan, istismara ve diğer risklere karşı duyarlı yapısı ile adeta bir kamusal mal olmasından dolayı

banka sahipliğiyle ilgili aranan pek çok kritere riayet edilmemesi, Türk bankalarında ahlaki rizikonun boyutlarını artıran en önemli etken olmuştur.

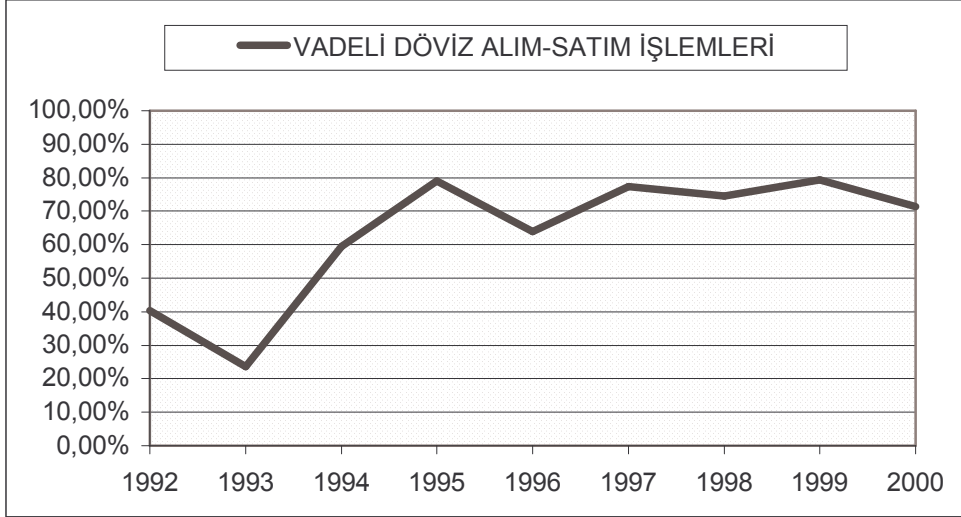
Bir görüşe göre, yolsuzluğun bulunduğu ortamlar, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde caydırıcı bir etki yaratırken, dış borçlanma olanaklarını ise cazip hale getirmektedir. Bunun temel nedeni ise IMF ve G7 hükümetlerinin bu borçlar için garanti vermelerinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁴ Bunun yanında 1994 yılı sonrasında mevduata getirilen sınırsız garanti ve Türkiye’de hükümetlerin geleneksel olarak bankacılık sistemleriyle ilgili olan tüm maliyetleri üstlenmeleri, bankaların sınırsız risk arayışlarında önemli bir etken olmuştur.

Önceki bölümde türev araçların, riskten korunma ve riski devretmede güçlü enstrümanlar oldukları, bankaların türev araçlar aracılığıyla piyasa risklerini yönetme imkanına sahip olduklarına değinilmişti. Ancak 2001 krizi ertesinde bankaların açıkladıkları yüksek oranlarda kambiyo zararları, Haziran 2001’de yapılan borç takasının beklenenden çok daha yüksek maliyetleri ve BDDK’nın fiktif işlemlerle ilgili dolaylı açıklamaları ile konuyla ilgili uygulamaya konulan pek çok yeni mevzuat hükmü, Türkiye’de bankaların türev araçları riskten korunmak amacıyla değil; risklere karşı getirilen yasal sınırlamaları aşp, daha çok risk alabilmek için kullandıklarını göstermektedir.

Grafik 5.5’de Türkiye’de 1992-2000 yılları arasındaki dönemde, kullanılan toplam türev araçların içinde vadeli döviz alım-satım işlemlerinin payı görülmektedir. 1994 yılından sonra yapılan işlemlerin %70-80’ini vadeli döviz alım-satım işlemleri oluşturmuştur. (Para Swapları, Para Futures işlemleri ve Para Opsiyonları bu rakama dahil değildir.)

¹¹⁴ Aydan Kansu, “Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri”, 1. baskı, İstanbul: Derin Yayınevi, 2004, s.184

GRAFİK 5.5.
VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİNİN
GELİŞİMİ

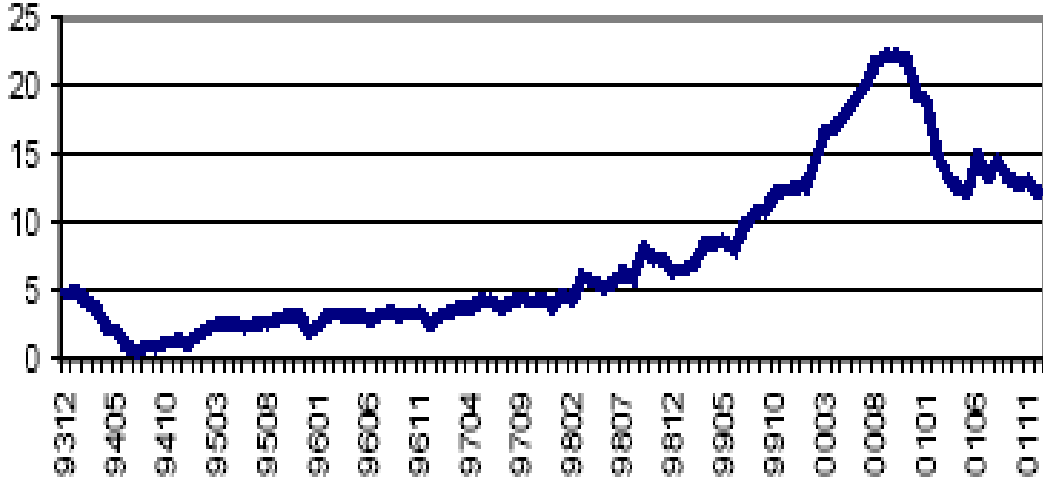

(Kaynak: TBB Bankalarımız; Bankacılık Sektörü Yıllık Nazım Hesapları)

Grafik 5.6. ve Grafik 5.7’de ise bilanço içi açık pozisyonlar ile vadeli döviz alım-satım işlemlerinin gelişimleri görülmektedir. Bilanço içi açık pozisyonlar 1994 yılının ortalarında sıfır açık pozisyondan başlayarak 2000 yılı ortalarına kadar aşama aşama 20 Milyar USD’nin üzerine kadar yükselmiş, aynı zaman zarfında vadeli döviz alım-satım işlemleri ise (yıllıkları itibariyle) 1,25 Milyar USD’den, 64,05 Milyar USD’ye yükselmiştir.

GRAFİK 5.6.
BİLANÇO İÇİ AÇIK POZİSYONLAR
(DEK HARİÇ)

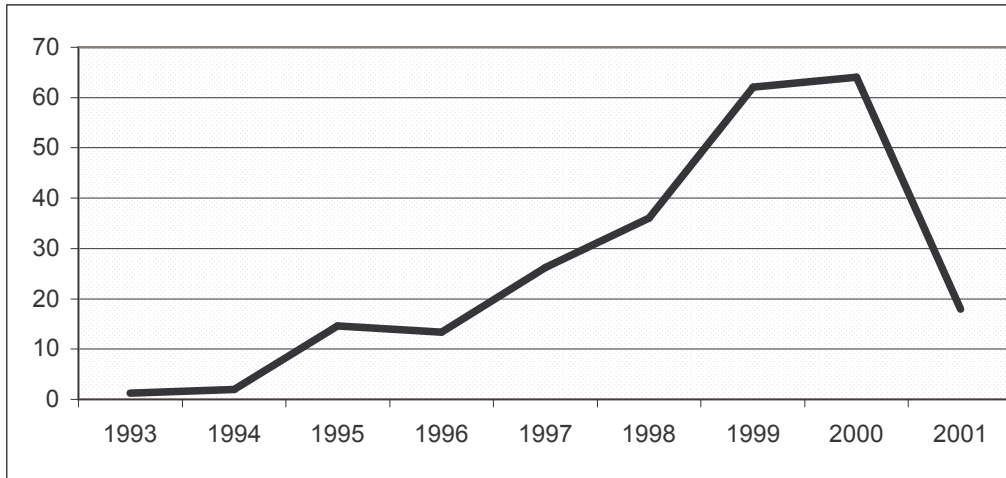
(MİLYAR USD)

(Kaynak: TCMB, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No: 1)

GRAFİK 5.7.
VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ

(MİLYAR USD)

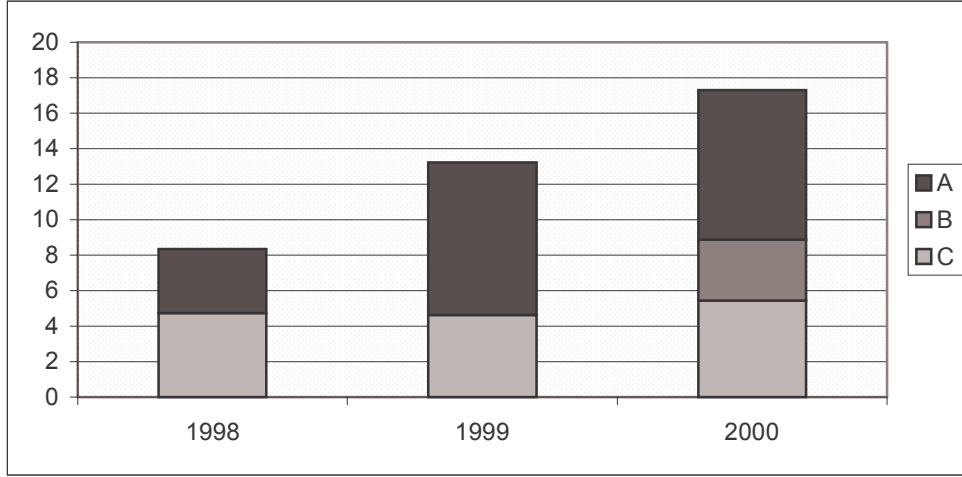

TBB Bankacılık Sektörü Yıl Sonu Nazım Hesapları; Yıl Sonu TCMB Alış Kurlarıyla)

(Kaynak:

GRAFİK 5.8.
BİLANÇO İÇİ AÇIK POZİSYON-DEK POZİSYONU-NET GENEL POZİSYON

(MİLYAR USD)

(Kaynak: Yeldan s.153 -OECD, Hazine Müs.- TBB, BDDK Yıllık Rapor 2002)

Grafik 5.8.'de ise vadeli döviz alım-satım işlemlerinin, en çok kullanıldığı yıllar olan 1998, 1999 ve 2000 yıllarına ait açık pozisyon tutarları görülmektedir.¹¹⁵ 'C' ile gösterilen seri (-) Net Genel Pozisyon tutarlarını, 'B' serisi DEK ile kapatılan açık pozisyon tutarını, 'A' serisi ise vadeli döviz alım taahhütleri ile hedge edilen açık pozisyon tutarını göstermektedir.¹¹⁶

1998 yılında 8,35 Milyar USD olan bilanço içi açık pozisyon tutarının 3,62 Milyar USD'si, 1999 yılında 13,22 Milyar USD olan bilanço içi açık pozisyon tutarının 8,58 Milyar USD'si vadeli döviz alım-satım işlemleri ile hedge edilmiş görülmektedir. 2000 yılında ise 17,30 Milyar USD'lik bilanço içi açık pozisyon tutarından 3,44 Milyar USD DEK pozisyonu düşüldüğünde, kalan 13,86 Milyar USD'nin 8,42 Milyar USD'si vadeli döviz alım

¹¹⁵ Bankaların vadeli döviz alım-satım işlemleri ile ilgili kısıtlamalar 01.01.1998 tarihinden itibaren serbest bırakılmıştır. Bankalar bu tarihten itibaren vadeli döviz alım-satım işlemlerini pozisyon ayarlamak için kullanmaya başlamışlardır.

¹¹⁶ 1998 ve 1999 yıllarına ait Net Genel Pozisyon miktarları için Yeldan s. 153'den yararlanılmıştır. 2000 yılına ait Net Genel Pozisyon miktarı ile DEK miktarı BDDK Yıllık Rapor 2002 s. 39'dan elde edilmiş, bu değerlerin toplamına eşit olan Bilanço içi Açık Pozisyon miktarları ise TBB Bankalarımız yayınlarından elde edilmiştir. 2000 yılı öncesine ait DEK tutarlarına ulaşamamıştır. Ancak dövizde endeksli krediler 1998 yılından itibaren kademeli olarak döviz varlık ve yükümlülükleri hesabında dikkate alınmaya başladığından verilerin birbirleriyle uyumlu olduğundan söz edilebilir. (Ayrıca Grafik 5.8 ile Grafik 5.6'daki miktarlar birbirleriyle uyumludur.)

taahhütleri ile hedge edilmiş görülmektedir. BDDK verilerine göre ise 2000 yılı bilanço içi açık pozisyon tutarı 17,99 Milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Bu tutardan DEK pozisyon fazlası 3,44 Milyar USD ve BDDK'nın açıkladığı vadeli döviz alım taahhütlerinin miktarı 38,09 Milyar USD ile vadeli döviz satım taahhütlerinin miktarı 28,98 Milyar USD arasındaki fark olan Net vadeli işlem pozisyon fazlası 9,11 Milyar USD düşüldüğünde, Net Genel Pozisyon açığı 5,44 Milyar USD olarak bulunmaktadır.¹¹⁷

Diğer taraftan bankaların söz konusu pozisyon açıkları, teknik olarak kolay ölçülebilir bir kalem olmasına karşın, sistemdeki verilerin güvenilirliği bu rakamların gerçek değerinin hesaplanmasını güçleştirmektedir. Resmi rakamlar bankacılık kesiminin yabancı para yükümlülüklerini tam olarak yansıtmadığından açık pozisyon hesabının gerçekçi olarak elde edilmesi mümkün olmamaktadır.¹¹⁸ Sistemdeki verilerin güvenilirliğini bozan en önemli faktör ise, bankaların türev araçları fiktif işlemler yaparak açık pozisyonlarını gizlemek için kullanmaları olmuştur.

Bankacılık sektöründe 1994 yılı sonrasında 2001 krizine kadar en yoğun kullanılan türev işlem çeşidi olan vadeli döviz alım satım işlemleri, 1998 yılından önce TCMB tarafından belirlenen vadeli döviz açık pozisyon limitleri içinde kalmak şartıyla, bankalar arası en az bir gün (diğer müşterileriyle en az onbeş gün) en fazla altı ay vadeli yapılabilmekteydi. 01.01.1998 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 26.11.1997 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan düzenleme ile vadeli döviz alım-satım işlemleriyle ilgili bütün kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren bankalar fiktif olarak gerçekleştirdikleri vadeli döviz alım-satım işlemleri aracılığıyla açık pozisyonlarını gizlemeye çalışmışlardır.

Grafik 5.6.'da 1998 yılının ortalarından itibaren bankaların bilanço içi açık pozisyon tutarının 5 Milyar USD'nin üstüne çıkarak süratle yükselmeye başladığı

¹¹⁷ BDDK'nın Yıllık Raporlarında açıkladığı bilanço içi açık pozisyon tutarı 17,99 Milyar USD, Grafik 5.8.'de gösterilen TBB Bankalarımız'dan elde edilen bilanço içi açık pozisyon tutarı ise 17,30 Milyar USD'dir. BDDK'nın açıkladığı 2000 yılı vadeli döviz alım-satım işlemleri toplamı ile Grafik 5.7'deki TBB Bankalarımız, Bankacılık Sektörü Nazım Hesapları'ndan yıl sonu TCMB USD alış kuru kullanılarak elde edilen vadeli döviz alım-satım işlemleri toplamı ise %4,7 fark ile birbirleriyle uyumludur. BDDK'ya ait bilanço içi açık pozisyon ile ilgili veriler, 2000 yılı öncesini kapsamadığından TBB'ye ait veriler kullanılmıştır. Kullanılan verilerin BDDK verileriyle uyumlu olduğu söylenebilir.

¹¹⁸ Yeldan, "Küreselleşme Süreci...", s. 152

görülmektedir. Grafik 5.7’de ise 1998 yılından itibaren vadeli döviz alım-satım işlemlerinin artışının hızlandığı görülmektedir.

TCMB, 13.04.1999 tarih ve 02-10 sayılı talimatı ile fiktif sayılan işlemleri duyurmuştur. Buna göre vadeli döviz alım-satım işlemlerinin vadesinden önce iptal edilmesi, vadesinde nakit olarak gerçekleştirilmemesi veya bu yolla vadelerinin uzatılması ya da vadesinde ters yönde spot işlemle kapatılması, aynı gün muhasebe kaydına alınmaması, işlemin karşı tarafını oluşturan kişi veya kuruluşların sözleşmedeki taahhüdü yerine getirebilecek mali güce sahip olmamaları, aynı gün yapılan vadeli sözleşmelerin fiyatlarının birbiri ile tutarlı olmamaları durumunda bu işlemler fiktif işlem sayılmaktadırlar. Bunun yanında 2000 yılı Haziran ayında Yabancı Para Genel Konsolide Pozisyon/Özkaynak Standart Rasyosu uygulamaya konulana kadar bankalar, fiktif mahiyetteki vadeli alım-satım işlemlerini iştirakleriyle yapabilmişlerdir. Söz konusu rasyo, bankalara konsolide bazda pozisyon hesaplama yükümlülüğü getirmek suretiyle açık pozisyonlarını iştirakleri üzerine kaydırmalarını önlenmiştir. Zira banka iştirakleri ile vadeli döviz alım anlaşması yaptığı; konsolide bazda rasyo hesaplamasında söz konusu tutarı döviz varlıkları içerisinde dahil edecek, buna karşılık söz konusu tutar iştirak açısından döviz yükümlülüğü ifade ettiğinden dolayı döviz yükümlülükleri arasına da dahil edilmek durumunda kalacaktır. Bu şekildeki düzenleme uygulamada bankalar tarafından fiktif mahiyetteki işlemlerin, iştirakleri yerine kredili müşterileriyle yapılması sonucunu doğurmuştur. Banka müşterisi ile vadeli döviz alım taahhüdüne girmekte, vadede müşterisine kredi açmakta, müşteri ise kredi bedeliyle vadeli döviz satım taahhüdünü yerine getirerek, sattığı dövizin TL karşılığı ile mevcut kredisini kapatmaktadır.

Bankaların 1998 yılından itibaren pozisyonlarını ayarlamak için kullandıkları vadeli döviz alım-satım işlemlerinin ne kadarının fiktif mahiyette olduğu ve açık pozisyonların gizlenmesi amacıyla kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak 2001 krizi sonrasında bankaların açıkladıkları kambiyo zararları, 2001 yılı Haziran ayında yapılan borç takasının büyüklüğü, BDDK’nın konuyla ilgili dolaylı açıklamaları ve konuyla ilgili uygulamaya konulan yeni mevzuat hükümleri işlemlerin azımsanamayacak bir tutarının açık pozisyonların gizlenmesi amacıyla yapıldığını göstermektedir.

5.4.3. Şubat 2001 Krizi ve Etkileri :

Türkiye’de bankaların açık pozisyon miktarı ve kullanılan türev işlemlerin ne kadarının riskten korunma amaçlı kullanıldığı konusunda en somut göstergelerden birisini, 2001 yılının Şubat ayında yaşanan kriz sonrasında bankaların açıkladıkları kambiyo zararları oluşturmuştur.

Şimdiye kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’de bankalar, TL varlıkların faiz getirisi ile YP yükümlülüklerin faiz maliyeti ve kur farkları arasındaki olumlu marjdan faydalanmak amacıyla pozisyon açtıklarından, finansal krizlerin ve büyük kur hareketlerinin yaşanmadığı yıllarda da kambiyo zararlarına katlanmışlardır. Ancak YP yükümlülüklerle finanse ettikleri TL varlıkların getirileri, kambiyo zararlarının üstünde olduğundan, açık pozisyonla çalışmaları yıl sonunda net kar açıklayabilmeleri ya da zararlarının sınırlı kalması sonucunu doğurmuştur.

TABLO 5.3.
BANKACILIK SEKTÖRÜ NET KAMBYO GELİRLERİ

	NET KAMBYO GELİRİ (KAMBYO KARI – KAMBYO ZARARI)
1996	-124.456
1997	-388.676
1998	-890.564
1999	-2.210.444
2000	-2.021.553
2001	-12.337.352

(Kaynak: TBB Bankacılık Sektörü Yıllık Gelir-Gider Tabloları)

Bankalar yıl içerisinde yaptıkları TL ayaklı tüm kambiyo muamelelerinden kar ya da zarar elde ederken, pozisyon açığı olan bir banka, yıl sonunda YP varlık ve yükümlülüklerinin değerlendirilmesinden normal olarak net kambiyo zararı açıklayabilmektedir.

Finansal bir kriz durumunda ise, kurdaki hareket çok fazla olacağından gerek YP taahhütlerinin değeri beklentilerinin çok üstünde artacak, gerekse de TL varlıklarının değeri düşeceğinden kambiyo zararları beklentilerinin çok üzerine çıkacak, TL

varlıklarının faiz getirilerinde de aksamalar görüleceğinden netde çok büyük zararlarla karşılaşabileceklerdir. Nitekim 2001 krizi sonrasında bankaların kambiyo zararı toplamı 12,33 Katrilyon TL'ye yükselmiş, bankacılık sisteminin toplam net zararı ise 12,32 Katrilyon TL olmuştur.

Şubat 2001 Krizi öncesinde Türkiye, 2000 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması sonucu yeni bir ekonomik program uygulamaya başlamıştır. Bu program çerçevesinde önceden belirlenmiş sürünen bir sabit kur (crawling peg) uygulanması ve döviz kurlarının 1 USD ve 0,77 EURO'dan oluşan kur sepeti aracılığıyla önceden belirlenmesi söz konusu olmuştur. Bu kur rejiminden yararlanmak amacıyla bankalar, 1999 yılında 13,2 Milyar USD olarak gerçekleşen bilanço içi döviz açık pozisyonlarını 2000 yılında 17,3 Milyar USD'ye kadar çıkarmışlardır. 1999 yılının Eylül ayında alınan bir kararla, ticari bankaların döviz net genel pozisyon sınırı (bilanço içi ve bilanço dışı pozisyon toplamı) sermayenin %20'sine indirilmiş, bu sınırı aşan bankalar TCMB'ye 2000 yılının Haziran ayına kadar %8, bu tarihten itibaren ise %100 munzam karşılık yatırmak zorunda kalmışlardır.

Bu kurallara uyulduğu takdirde sınırı aşarak açık pozisyon yaratmanın ve dış borçlanmayı artırmanın hiç bir ekonomik mantığı olmamasına rağmen, TCMB kaynaklı açıklamalar, açık pozisyon miktarının olması gereken 2,5 Milyar USD'nin altı yedi katına, 15 Milyar USD'nin üzerine çıktığını göstermiştir.¹¹⁹

Bununla birlikte BDDK verilerine göre, DEK pozisyonu dahil 14,5 Milyar USD'lik bankacılık sektörü bilanço içi açık pozisyon tutarına, 9,1 Milyar USD'lik vadeli döviz alım taahhütü eklendiğinde sektörün -5,4 Milyar USD'lik Net Genel Pozisyon tutarı bulunmaktadır. Yani bankacılık sektörü, Bilanço içi açık pozisyon tutarının 9,1 Milyar USD'lik kısmını, yaptığı bilanço dışı türev işlemler aracılığıyla sözde kapatmış görülmektedir. Bu durumda yaşanacak bir finansal kriz anında, bankaların döviz varlıkları ile döviz yükümlülükleri arasındaki olumsuz fark, türev araçlar aracılığıyla dengelenmiş olduğundan, karşılaşılacak kambiyo zararının nisbeten sınırlı olması gerekecektir. Oysa Şubat 2001 krizinden sonra, 2001 yılı sonunda bankacılık sektörü toplam 12,3

¹¹⁹ Ercan Uygur, "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve Şubat 2001 Krizleri"

Katrilyon TL kambiyo zararı açıklamışlardır. Kabaca bir hesapla 2000 yılı sonu itibariyle 671.765.-TL olan TCMB USD alış kurunun, 2001 yılı sonunda 1.439.567.-TL'ye yükselmesi, bankaların görünürdeki 5,4 Milyar USD'lik açık pozisyon turarını, 3,6 Katrilyon TL'den 7,8 Katrilyon TL'ye yükseltir ki, aradaki devalüasyon ve kur artışından kaynaklanması gereken kambiyo zararı sadece 4,2 Katrilyon TL'dir.

Bu durum 2001 krizinden önce bankaların yaptıkları türev işlemlerin önemli bir kısmını, bankacılık risklerinden korunmak için değil, aslında bilançolarında yarattıkları döviz açık pozisyonlarını gizlemek amacıyla gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Yani türev araçlar Türk bankaları tarafından, önceki bölümde değinilmiş olan, TCMB'nin 13.04.1999 tarih ve 02-10 sayılı talimatıyla fiktif vadeli işlemleri tanımlayan; vadeli döviz alım-satım işlemlerinin vadesinden önce iptal edilmesi, vadesinde nakit olarak gerçekleştirilmemesi veya bu yolla vadelerinin uzatılması ya da vadesinde ters yönde spot işlemle kapatılması vb. yöntemler ile, açık pozisyon konusundaki mevzuattan kaynaklanan sınırlamaları aşmak amacıyla kullanmışlardır.

6.4.4. Haziran 2001 Borç Takası :

Türkiye ekonomisinin 2001 yılının Şubat ayında yaşadığı kriz neticesinde, uygulanmakta olan döviz kuru rejimi terk edilerek Türk Lirası dalgalanmaya bırakılmış, kur rejiminin terk edilmesiyle ortaya çıkan istikrarsızlığı ve güven bunalımını ortadan kaldırıp, ekonomiyi yeniden yapılandırmak amacıyla 15.05.2001 tarihinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konulmuştu.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Proramının temel hedefi, sürdürülemez boyutlara varmış olan kamu iç borçlanma dinamiğinin ortadan kaldırılarak, Türkiye ekonomisini sağlıklı bir yapıya ve sürdürülebilir bir büyümeye kavuşturulması şeklinde oluşturulmuştur.

Programın ana hedefi olan kamu kesimi borçlanma dinamiğinin kırılması için gerekli olan koşul ise bankacılık kesimine yeniden işlerlik kazandırılması şeklinde açıklanmıştır.¹²⁰

¹²⁰ Erinç Yeldan, "Bir Takas İşleminin Ardından", Birikim Dergisi, Temmuz 2001

Bu amaçla uygulamaya konulan, Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programında, kamu bankalarının finansal açıdan yeniden yapılandırılmasına yönelik olarak, söz konusu bankaların yüksek tutarlara ulaşan günlük nakit açıklarını gidermek ve kısa vadeli (günlük) borçlanmalarını azaltmak amacıyla Hazine tarafından bu bankalara, görev zararları ve tahakkuk etmiş faizlere mahsuben, 2001 yılı içerisinde 23 Kartilyon TL tutarında değişken faizli menkul kıymet verilmiştir.

Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı kapsamında özel bankalara yönelik olarak da, bu bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi, yabancı para açık pozisyonlarının daraltılması amacıyla bir takım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Bu düzenlemelerden, Haziran 2001'de gerçekleştirilen iç borç takas işlemi, özel bankaların yabancı para pozisyon açıklarını önemli ölçüde kapatmalarını sağlamıştır.¹²¹

Diğer taraftan söz konusu takas işlemi aracılığıyla Hazine'nin yoğun iç borç geri ödeme takviminde bir rahatlama elde etmesi amaçlanmıştır. Ancak takas işlemi sonrasında ortaya çıkan tablo, Hazine'nin iç borç geri ödemesinde rahatlama elde etmesi düşüncesinin ikinci planda kaldığı, esas amacın bankaların açık pozisyonlarını kapatmak ve yabancı para yükümlülüklerine karşılık aktiflerinde yeterli YP varlığının daha fazla kambiyo zararına yol açmadan bulundurulması şeklinde geliştiği söylenebilir.

Borç takası neticesinde, Hazine'nin iç borç geri ödeme takvimi 5,7 katrilyon TL azaltılmışken, bankacılık kesimine net bazda dövize endeksli olarak 4,8 Milyar USD'lik, TL endeksli olarak da 2,8 Katrilyon TL'lik DİBS ihraç edilmiş ve LIBOR faiz oranı %3,8 olduğu halde, dövize endeksli senetlerin getiri oranları %14,9 ve %14,5 olarak belirlenmiştir.¹²²

¹²¹ BDDK Yıllık Rapor 2001, s. 23

¹²² Erinç Yeldan, "Bir Takas İşleminin Ardından", Birikim Dergisi, Temmuz 2001

Aslında takas operasyonu öncesinde, gerçekleştirilecek işlemin büyüklüğü, daha sınırlı olarak 4-5 Milyar USD olarak planlanmışken¹²³, söz konusu işlem neticesinde takasa konu olan büyüklük 8 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. (4,8 Milyar USD+3,2 Milyar USD (2,8 Katrilyon* Takas Kuru: 1.160.000.-TL)¹²⁴

TABLO 5.4.
ÖZEL BANKALAR (TMSF HARIÇ) POZİSYON TUTARLARI

15.06.2001			28.12.2001		
BİLANÇO İÇİ POZİSYON	NET GENEL POZİSYON	VADELİ DÖVİZ ALIM İŞLEMLERİ	BİLANÇO İÇİ POZİSYON	NET GENEL POZİSYON	VADELİ DÖVİZ ALIM İŞLEMLERİ
-6.131	-374	5.757	-1.487	-110	1.377

	15.06.2001-28.12.2001
BİLANÇO İÇİ POZİSYON FARKI	4.644
NET GENEL POZİSYON FARKI	264
VADELİ DÖVİZ ALIM İŞLEMLERİ FARKI	4.380

(Kaynak: BDDK Yıllık Rapor 2001 s. 23)

(Bilanço İçi Pozisyon= Döviz Pozisyonu + Döviz Endeksli Pozisyon)

(Net Genel Pozisyon=Bilanço İçi Pozisyon + Vadeli İşlemler)

Takas işlemi sonucu, bankacılık kesimi bir yandan açık pozisyon yükümlülüklerini karşılarken, bir yandan da ileriki aylarda doğabilecek bütün kur riskini Hazineye devretmiştir.¹²⁵ Yani takas işlemi tam anlamıyla, bankaların açık pozisyonlarını kapatmak üzerine gelişmiştir.

Diğer taraftan BDDK Yıllık Rapor 2001’de, özel bankaların 19.02.2001 itibariyle 8,96 Milyar USD olan vadeli işlemler hariç pozisyon tutarının, 2,8 Milyar USD’lik bir düşüşle 15.06.2001 tarihinde 6,1 Milyar USD’ye gerilediğinden, 15.06.2001’de yapılan takas işlemi neticesinde daha da gerileyerek 2001 yıl sonunda 1,5 Milyar USD’ye indiği

¹²³ Meral Tamer, “Açık Pozisyonunuz brüt mü, net mi?”, Milliyet Gazetesi, 20.06.2001 (Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş’in muhtelif basın açıklamalarından)

¹²⁴ Takas işlemi neticesinde işlem anında 1.160.000.-TL olan döviz kuru bir hafta sonrasında 1.260.000.-TL’ye, Haziran ayı sonu itibariyle ise 1.267.415 TL’ye ulaşmıştır.

¹²⁵ Erinç Yeldan, “Bir Takas İşleminin Ardından”, Birikim Dergisi, Temmuz 2001

belirtilmektedir.¹²⁶ Ancak söz konusu zaman zarfında bankaların azalan Net Genel Pozisyon tutarı sadece 264 Milyon USD ile sınırlı kalmıştır. (Tablo 5.4.)

Bankaların açık pozisyon tutarlarının hesaplanmasında Net Genel Pozisyon tutarı esas alındığına ve vadeli döviz alım işlemleriyle hedge edilen tutarlar pozisyon açığı sayılmadığına göre, takas işleminin banka döviz açık pozisyonlarının sadece 264 Milyon USD'sini kapatması gerekmektedir. Eğer gerçekten bankaların döviz alım taahhüdüleri dikkate alınıyorsa, söz konusu takas işleminin gerek olmadığı açıkça görülmektedir.

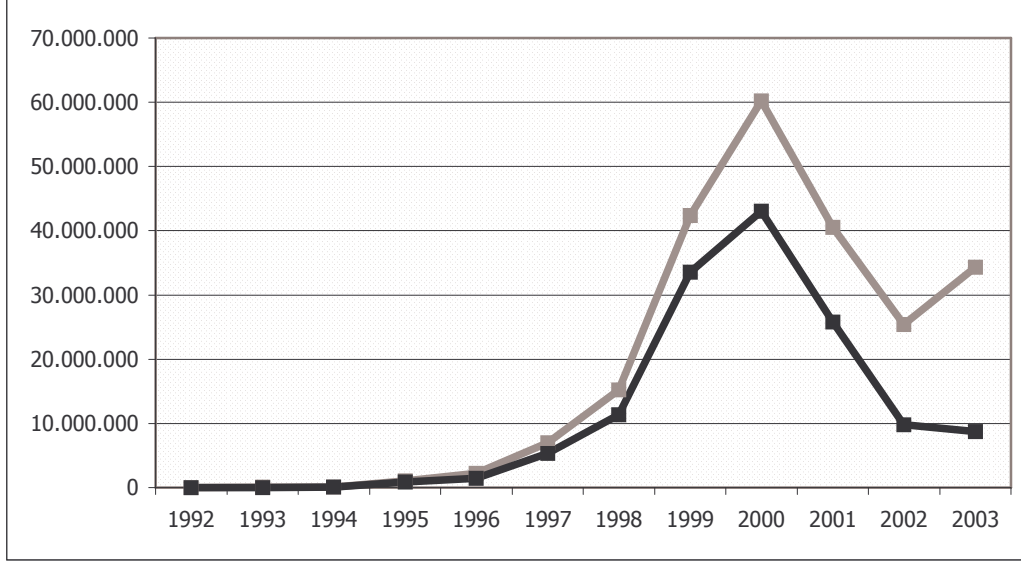
Aslında Hazine'nin takas işlemi aracılığıyla gerçekte, özel bankaların vadeli döviz alım taahhütleri aracılığıyla açık pozisyonlarını hedge ettikleri 4,3 Milyar USD'yi kapattığı anlaşılmaktadır. (Tablo 5.4.) Eğer bu işlemlerin gerçekleşme ihtimalleri olsaydı, 4,8 Milyar USD'lik döviz endeksli menkul kıymet ihracına gerek olmayacağı ortadadır.

Sonuç olarak borç takası sonucunda ortaya çıkan durum da, bankaların gerçekleştirdikleri türev işlemlerin önemli bir kısmını, bankacılık risklerinden korunmak için değil, aslında bilançolarında yarattıkları döviz açık pozisyonlarını gizlemek amacıyla yaptıklarını ve işlemlerin önemli bir kısmının fiktif olma ihtimali olduğunu göstermektedir.

¹²⁶ BDDK Yıllık Rapor 2001, s. 23

GRAFİK 5.9.
TÜREV ARAÇLAR İÇERİSİNDE
VADELİ DÖVİZ ALIM-SATIM İŞLEMLERİ

(Milyar TL)

(Kaynak:

TBB Bankacılık Sektör ü Yıl Sonu Nazım Hesapları)

Nitekim bu durumla bağlantılı olarak Grafik 5.9.'da, 2001 yılında yapılan borç takasından sonra, 2000-2001 yılsonları itibariyle, kullanılan türev araçların ve vadeli döviz alım-satım işlemlerinin düşüşe geçtiği, 2002 yılından sonra türev araçların kullanımı artsa da, vadeli döviz alım-satım işlemlerinin türev araçlar içerisinde eski ağırlığını kaybettiği görülmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Önceki bölümlerde, 1970'li yıllardan itibaren dünyada oldukça önemli bir konuma gelen türev araçları, Türk Bankalarının 1990'lı yıllardan itibaren kullanmaya başladıkları anlatılmış ve 2004 yılına dek işlem miktarlarının değişimi ve hangi tür işlemlerin, hangi vadelerle tercih edildiğine değinilmişti. Bununla birlikte bankaların türev araç kullanım amaçları, sözleşmelerdeki konumlarına ve sözleşmeleri kimlerle yaptıklarına göre sınıflandırılmış; bankaların türev araçları mevzuatı dolanmak amacıyla kullanmalarının sebepleri ve 2001 Krizi sonrasındaki kur hareketinin sonuçlarına değinilmişti. Tüm bu anlatılanlar sonucunda;

1. Türkiye'de bankaların türev araç kullanımı, 1994 yılına kadar olan dönemde, sınırlı miktarda gerçekleşmiş, yıl sonları itibariyle türev işlemlerin bankacılık sektörü aktif büyüklüğüne oranı %10'un altındaki oranlarda seyretmiştir.
2. 1994 Krizi ve takip eden devalüasyona, bankaların açık pozisyonla yakalanmaları ve yüksek miktarlarda kambiyo zararları açıklamaları, takip eden bir kaç yılda bu araçların riskten korunma amaçlı kullanılmasında önemli bir etken olmuştur. Bu yıldan itibaren işlem miktarları gelişim göstermiş, 1995 yılı sonunda yapılan sözleşme büyüklüğü bankacılık sektörü konsolide aktif büyüklüğünün %27'sine ulaşmıştır. 1995 yılındaki türev araç kullanımının 1994 yılına göre %734 artmasında ise, devalüasyon sonrası kurun tam yerleşmemesi ve devam eden yukarı doğru kur hareketinden, bankaların kar elde etme düşüncesi önemli rol oynamıştır. 1995 yılında yapılan tüm işlemlerin %79'unu vadeli döviz alım-satım işlemleri oluşturmuştur.
3. 1995-2001 yılları arasındaki dönemde, 1996 yılı hariç olmak üzere, vadeli döviz alım-satım işlemlerinin miktarı tüm türev işlemlerin %70-80'ini oluşturmuştur. 1997 yılında vadeli döviz alım-satım işlemlerinin türev araçlar içerisinde ağırlığı, %64'den %77'ye çıkarak, 2001 yılına kadar olan dönemde bir daha %70'in altına düşmemiştir.

4. Diğer taraftan 1994 yılından itibaren, kullanılan türev araçların içerisinde vadeli döviz alım-satım işlemlerinin ağırlığının artmasında, Türkiye'deki kamu borç stokunun yapısı ve bunun finanse ediliş biçiminin önemli etkileri vardır.
5. Türkiye'de 1990'lı yıllardan sonra mevcut kamu borç stokunun genel yapısına bağlı olarak kamu kesiminin mali piyasalardan sürekli kaynak talep etmesi, 1995 yılından sonra ekonomideki menkul kıymet stokunun %80'inden fazlasını kamu kesimi menkul kıymetlerinin oluşturması sonucunu doğurmuştur. 1995 yılından sonra bankaların kamu kesimi menkul kıymetlerindeki payı ise %85'in üzerine çıkmıştır. Bankalar, 1994 yılı sonrasında hakim olan düşük kur yüksek faiz politikası nedeniyle TL varlıklarının getirisi ile YP yükümlülüklerinin maliyeti arasındaki olumlu marjdan yararlanmak amacıyla, YP yükümlülükler yaratarak (yurtdışından kullanılan krediler ve DTH'lar) kamu kesimini fonlamaya başlamışlardır.
6. 1994-2001 yılları arasındaki dönemde kamu borç stoğunun artış trendiyle, bankaların bilanço içi açık pozisyonlarının artış trendi aynı olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında 1994-2001 yılları arasında bankaların bilanço içi açık pozisyon miktarlarının artışıyla, vadeli döviz alım satım miktarlarının artışı önemli benzerliklere sahiptir.
7. Bankacılık sektörü bilanço içi açık pozisyon miktarı 1998 yılında 5 Milyar USD'nin üzerine çıkmış ve hızla yükselmeye başlamıştır. Diğer taraftan 1998 yılı öncesinde vadeli döviz alım-satım işlemleri, TCMB tarafından belirlenen pozisyon limitleri ve vade sınırlamaları içerisinde yapılmakta iken, açık pozisyonların artmaya başladığı söz konusu yılın, vadeli döviz alım-satım işlemleri üzerindeki sınırlamaların kalktığı yıl olarak gerçekleşmesi dikkat çekicidir.
8. Bu tarihten itibaren bankalar, vadeli döviz alım-satım işlemlerini açık pozisyonla ilgili sınırlamaları aşmak için kullanmaya başlamışlar, bankaların bilanço içi pozisyon açığı 1999 yılında 10 Milyar USD'nin, 2000 yılı içerisinde

ise 15 Milyar USD'nin üzerine çıkmıştır. Vadeli döviz alım-satım işlemlerinin miktarı ise 1997 yılında 26 Milyar USD'den 1998 yılında 36 Milyar USD'ye, 1999 yılında ise 60 Milyar USD'ye çıkmıştır. 1999 yılında yapılan tüm türev işlemlerin %79'unu vadeli döviz alım-satım işlemleri oluşturmuştur.

9. 1999 yılının Nisan ayında TCMB, vadeli döviz alım-satım işlemlerinin vadesinden önce iptal edilmesi, vadesinde nakit olarak gerçekleştirilmemesi veya bu yolla vadelerinin uzatılması ya da vadesinde ters yönde spot işlemle kapatılması, aynı gün muhasebe kaydına alınmaması, işlemin karşı tarafını oluşturan kişi veya kuruluşların sözleşmedeki taahhüdü yerine getirebilecek mali güce sahip olmamaları, aynı gün yapılan vadeli sözleşmelerin fiyatlarının birbiri ile tutarlı olmamaları durumunda bu işlemleri fiktif işlem sayacağını duyurmuştur.
10. 2000 yılında Türkiye, IMF ile yapılan stand-by anlaşması sonucu yeni bir ekonomik program uygulamaya başlamış ve bu program çerçevesinde döviz kurlarının 1 USD ve 0,77 EURO'dan oluşan kur sepeti aracılığıyla önceden belirlenmesi söz konusu olmuştur. Bu kur rejiminin etkisiyle bankalar, bilanço içi döviz açık pozisyonlarını 2000 yılı içerisinde 20 Milyar USD'nin üzerine çıkarmışlardır. Diğer taraftan 2000 yılı Haziran ayında Yabancı Para Genel Konsolide Pozisyon/Özkaynak Standart Rasyosu uygulamaya konulmuş, söz konusu düzenleme ile bankalara, konsolide bazda pozisyon hesaplama yükümlülüğü getirilmek suretiyle, fiktif mahiyetteki vadeli döviz alım-satım işlemlerini iştirakleriyle yapmalarının önüne geçilmek istenmiştir. Aynı tarihten itibaren Yabancı Para Net Genel Pozisyon/Sermaye Tabanı Standart Rasyosu'ndaki %20'lik sınırın aşılması halinde de bankalara, TCMB nezdinde %100 munzam karşılığı bulundurma zorunluluğu getirilmiştir.
11. BDDK verilerine göre 2000 yılı sonunda, bankaların bilanço içi açık pozisyon tutarı 17,99 Milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Bu tutardan DEK pozisyon fazlası 3,44 Milyar USD çıkarıldığında açık pozisyon miktarı, 14,55 Milyar USD'ye düşmekte; bunun ise 9,11 Milyar USD'si vadeli döviz alım-satım işlemleri ile hedge edilmiş görülmektedir.

12. Ancak Şubat 2001 Krizi sonrasında bankacılık sektörünün Haziran ayında yapılan borç takasına rağmen yılsonunda toplam 12,3 Katrilyon TL kambiyo zararı açıklaması, vadeli döviz alım-satım işlemlerinin önemli bir kısmının fiktif mahiyette olabileceğini göstermiştir.
13. 2001 yılının Haziran ayında yapılan borç takası ile Hazine'nin iç borç geri ödeme takvimindeki sıkışıklığın rahatlatılması ve özel bankaların sahip oldukları TL getirli menkul kıymetlerin dövize endeksli menkul kıymetlerle değiştirilerek söz konusu bankaların döviz pozisyon açıklarının giderilmesi amaçlanmıştır. Ancak takas işleminin gelişimi neticesinde, bankacılık kesimi bir yandan açık pozisyon yükümlülüklerini karşılarken, bir yandan da ileriki aylarda doğabilecek bütün kur riskini Hazineye devretmiştir. Yani takas işlemi tam anlamıyla, bankaların açık pozisyonlarını kapatmak üzerine gelişmiştir.
14. Takas işlemi neticesinde bankaların kapatılan Net Genel Pozisyon tutarı sadece 264 Milyon USD ile sınırlı kalmıştır. Aslında Hazine'nin takas işlemi aracılığıyla gerçekte, özel bankaların vadeli döviz alım taahhütleri aracılığıyla açık pozisyonlarını hedge ettikleri 4,3 Milyar USD'yi kapattığı anlaşılmaktadır. Eğer bu işlemlerin gerçekleşme ihtimalleri olsaydı, 4,8 Milyar USD'lik dövize endeksli menkul kıymet ihracına gerek olmayacağı ortadadır. Yani bu işlemlerin döviz açık pozisyonlarını koruma özelliği taşımadığı düşünüldüğünden yapılan borç takası ile söz konusu işlemlerle hedge edilmiş açık pozisyon tutarının önemli bir kısmı azaltılmıştır.
15. Bu durum 2001 krizinden önce bankacılık sektörünün türev araçları, bankacılık risklerinden korunmak için değil, aslında bilançolarında yarattıkları döviz açık pozisyonlarını gizlemek için kullandıklarını göstermektedir. Yani türev araçları bankalar, TCMB'nin 13.04.1999 tarih ve 02-10 sayılı talimatıyla fiktif vadeli işlemleri tanımlayan; vadeli döviz alım-satım işlemlerinin vadesinden önce iptal edilmesi, vadesinde nakit olarak gerçekleştirilmemesi veya bu yolla vadelerinin uzatılması ya da vadesinde ters yönde spot işlemle kapatılması vb. yöntemler ile, açık pozisyon konusundaki mevzuattan

kaynaklanan sınırlamaları aşmak amacıyla kullanmışlardır. Bankaların iştirakleriyle görünürde işlem yapmaları ya da müşterilerine kredi açıp, müşterilerinin kredi bedeliyle vadeli döviz satım taahhüdünü yerine getirmesi ve sattığı dövizin TL karşılığı ile mevcut kredisini kapatması, kullanılan diğer bir yöntem olmuştur.

16. Tüm bunlardan 2001 krizi öncesinde bankaların türev araçları risklerden korunmak için değil, daha çok risk alabilmek için kullandıkları anlaşılmaktadır.

17. 2001 krizinden sonra bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması, türev enstrümanların denetimi konusunda yapılan düzenlemeler ve bankaların risk algılama ile risk yönetimi konusundaki hassasiyetlerinin artması, türev araçların mevzuatı dolanmaya yönelik veya yeni riskler alacak şekilde kullanımını sınırlandırmıştır.

ÖNERİLER

1. Türev araçlar konusunda ilgili hukuki alt yapının oluşturulması ve ayrıntılı yasal düzenlemelerin yapılması, bu araçların yaygınlaşmasını ve uygun amaçlarla kullanılmasını sağlayacaktır.
2. Türev araçların Türkiye'deki geçmişinin eskiye dayanmaması, bu ürünlerle ilgili bilgi eksikliklerini gündeme getirmektedir. Bu ürünlerin çok iyi tanınması, bu tip sözleşmelerin avantajlarının kavranması, uygulayıcıların uygulama teknikleri konusunda bilgi ve deneyim kazanmaları, muhasebeleştirilmeleri ve diğer mevzuat eksikliklerinin giderilmesi, türev araçların bankalar tarafından risk yönetiminde etkili bir araç olarak kullanılmasını sağlayacaktır.
3. Diğer taraftan bu araçların geçmişte olduğu gibi yeniden, kur riski ve diğer bankacılık riskleri hakkındaki yasal sınırlamaların aşılması ve mevzuatı dolanmak üzere kullanılmasının engellenmesi için, söz konusu sınırlamalarda bu araçların ayrıntılı olarak tanımlanması gerekmektedir. Yapılan işlemlerin değerlendirilmesinde ekonomik amacın ve hukuki durumun göz önünde bulunurulması, muvazaalı işlemlerin ayırt edilmesi sağlayacak ve bankaların riskten korunma görüntüsü altında daha fazla risk almalarının önüne geçilmiş olacaktır.
4. Türev araçların kullanımı çeşitli avantajlar sağlamasına rağmen, bankalar bu işlemler nedeniyle oluşabilecek kredi riski, piyasa riskleri, likidite riski ve operasyonel riskler ile de karşı karşıyadırlar. Söz konusu risklerin gerek banka yönetimleri gerekse de sektör düzenleyicileri tarafından kavranması, faaliyetlerin etkinliğinin sağlanması ve sistemin bütününe güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir.
5. Türkiye'de enflasyonun düşme eğilimi ve ekonomideki iyileşmeyle bağlantılı olarak kamu borçlarının vade yapısının değiştirilmesi, borç vadelerinin uzatılarak YTL ve Yabancı Para cinslerinden uzun vadeli borçlanma

araçlarının piyasalara sunulması, 2003 yılından itibaren Eurobond'lar ve diğer kamu borçlanma araçları üzerine yazılan türev enstrümanların çeşitlerini ve miktarlarını artırmış, türev araçlarla ilgili piyasaların gelişmesine olumlu etki yapmıştır. Kamu borçlarının vadelerinin daha da uzaması, YTL ve Yabancı Para tahvillerin uluslararası piyasalarda itibarının/talebinin artması, yurtiçindeki türev araçlarla ilgili piyasaların gelişmesine katkıda bulunacaktır.

6. Kamu bankaları, başlangıçta türev araçlarla işlem yapılmasında öncü rol oynasalar da, sonraki yıllarda işlem miktarları aktif büyüklüklerine oranla çok düşük olarak gerçekleşmiştir. Her ne kadar devletin düzenleyici ve denetleyici olarak rol oynadığı piyasalarda büyük oranlarda faaliyet göstermesi piyasaların yararına olmasa da; ülkemizin bir gerçeği olan kamu bankalarının söz konusu piyasalarda daha çok işlem yapmaları, piyasaların daha istikrarlı olmasına katkıda bulunacaktır.
7. Bu çalışmanın konusu içerisinde yer alan bankacılık sisteminin türev araçları kullanma amaçları ve geçmişte bankaların söz konusu araçları mevzuatı dolanmak amacıyla kullanmaları hakkında kurulacak modeller ve yapılacak analizler, geçmişte bu işlemlerin ne kadarının fiktif olduğu hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olunmasını sağlayacaktır. Bu konuda yapılacak derinlemesine araştırmalar, söz konusu işlemlerin ulusal ekonomiye yükledikleri maliyetleri gözönüne serecek ve gelecekte benzeri durumlarla bir daha karşı karşıya kalınmamasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Öztin. **Finansal Yönetim**,
İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 1998.
- Akgüç, Öztin. **Yüz Soruda Türkiye’de Bankacılık**,
Ankara: Gerçek Yayınevi, 1987.
- Akgüç, Öztin. **Mali Tablolar Analizi**,
İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2002.
- Alpan, Fulya. **Örneklerle Futures Anlaşmalar ve Opsiyonlar**, Yayın No: 26
İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1999.
- Altan, Mikail. **Fonksiyonlar ve İşlemler Açısından Bankacılık**, Yayın No: 1154
İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2001.
- Aydın, Aydan. **Bilanço Dışı İşlemler**,
Bankacılar Dergisi, Sayı 34, 2000.
- Bağrıaçık, Atila ve Seyfettin Kantekin. **İhracat-İthalatda Akreditif İşlemleri**,
İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998.
- BDDK Yıllık Rapor 2004
BDDK Yıllık Rapor 2003
BDDK Yıllık Rapor 2002
BDDK Yıllık Rapor 2001
BDDK Yıllık Rapor 2000
- Bolgün, K. Evren ve M. Barış Akçay. **Risk Yönetimi**, Yayın No: 34
İstanbul: Scala Yayıncılık, 2003.
- Ceylan, Ali ve Turhan Korkmaz. **Sermaye Piyasası ve Menkul Değer Analizi**,
Bursa: Ekin Kitabevi, 2000.
- Ceylan, Ali ve Turhan Korkmaz. **Borsada Uygulamalı Portföy Yönetimi**,
Bursa: Ekin Kitabevi, 1998.
- Chambers, Nurgül. **Kriz Dönemi ve Sonrasında Bankaların Finansal Yapısının Analizi**,
İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2004.
- Çetiner, Ertuğrul. **İşletmelerde Mali Analiz**,
Ankara: Gazi Kitabevi, 2000.

- Erol, Ümit. **Vadeli İşlem Piyasaları Teori ve Pratik**,
İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999.
- Ertek, Tümay. **Mikro Ekonomiye Giriş**, Yayın No:1372
İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003.
- Goldstein, Morris ve Turner Philip. **Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri**,
çev. (Ali İhsan Karacan).
İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1999.
- Güven, Vedat. **TRL Bacaklı Döviz Gelecek Kontratları ve Borsası**, Yayın No:
183
Ankara: TBB, 1994.
- İpekçi, Nizam ve Nedret İbuldu. **Türk Ticaret Yasasında Aval**,
İstanbul: İpekçi Yayıncılık, 2000.
- İşeri, Müge. **Son Finansal Krizler Ertesinde Türkiye’de Bankacılık**, Yayın No:
263
İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2004
- Kansu, Aydan. **Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri**,
İstanbul: Derin Yayınevi, 2004.
- Karacan, Ali İhsan. **Bankacılık ve Kriz**,
İstanbul: Creative Yayıncılık, 2000.
- Karacan, Ali İhsan. **Mali Piyasalar Üzerine Denemeler**,
İstanbul: Creative Yayıncılık, 2002.
- Karapınar, Aydın. **SPK Lisanslama Sınavlarına Hazırlık**,
Ankara: Gazi Kitabevi, 2003.
- Kaval, Hasan. **Bankalarda Risk Yönetimi**,
Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2000.
- Kaya. Salih. **Uluslararası Bankacılık**, Yayın No: 485
Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- Kayacan, Murat ve Diğerleri. **Faiz Oranına Dayalı Vadeli İşlemler**,
İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1995.
- Kayacan, Murat ve Diğerleri. **Sermaye Piyasası Araçlarına Dayalı Future ve
Option Sözleşmelerinin Fiyatlaması**,
İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1995.
- Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**,

İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1997.

Köse, Ahmet H. ve Diğerleri. **İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar**

İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Küney, Hikmet. **Banka Tekniği**, Yayın No: 190

Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1986.

Mayer, Martin. ç. Zülfü Dicleli **Yeni Kuşak Bankacılık**,

İstanbul: Yaşarbank Yayınları, 1997

Oy, Osman. **Kredi Teminatları ve Kredi Suçları**, Yayın No: 1323

İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003.

Örten, Remzi ve İpek Örten. **Türev Finansal Araçlar ve Muhasebe**

Uygulamaları,

Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.

Öcal, Tezer ve Diğerleri. **Para Banka Teori ve Politika**,

Ankara: Gazi Kitabevi, 1997.

Öcal, Tezer ve Ö. Faruk Çolak. **Finansal Sistem ve Bankalar**, Yayın No: 131

Ankara: Nobel Yayıncılık, 1999.

Önce, Saime. **Türev Ürünlerin Muhasebe Sorunları ve Bankalar için**

Muhasebeleştirme Şekilleri, Yayın No: 192

Eskişehir: TBB, 1995

Öztaş, Fırat. **Kıymetli Evrak Hukuku**,

Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.

Parasız, İlker. **Modern Bankacılık Teori ve Uygulama**,

İstanbul: Kuşak Ofset, 2000.

Parasız, İlker. **Kriz Ekonomisi**,

Bursa: Ezgi Kitabevi, 1996.

Reisoğlu, Seza. **Bankalar Kanunu Şerhi**,

Ankara: 1998

Reisoğlu, Seza. **4491 Sayılı Yasa ile Değişik Bankalar Kanunu Şerhi**,

Ankara: 2000

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**,

İstanbul: Güzem Yayınları, 1998

Sunar, Turgut. **Bankacılar İçin Banka Tekniği (İşlemleri)**, Yayın No:351

Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1999.

Şakar, Hakan. **Banka İşlemleri Muhasebesi**, Yayın No: 3

İstanbul: Strata Yayıncılık, 2000

Şakar, Hakan. **Genel Bankacılık Bilgileri**, Yayın No: 4

İstanbul: Strata Yayıncılık, 2000

Şakar, Hakan. **Bankalarda Kredilendirme Teknikleri**, Yayın No: 5

İstanbul: Strata Yayıncılık, 2001

Şakar, Hakan. **Risk Yönetimi Açısından Bankalarda Aktif Pasif Yönetimi**,

İstanbul: Ölümsüz Öyküler Yayıncılık, 2002

Takan, Memet. **Bankacılık Teori Uygulama ve Yönetim**,

Ankara: Nobel Yayıncılık, 2000.

TBB Bankalarımız-2003

TBB Bankalarımız-2002

TBB Bankalarımız-2000

TBB Bankalarımız-1999

TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No:1 **Bankacılık Sektörünün**

Yabancı Para Pozisyon Açığı: Türkiye Örneği

Ankara: Haziran 2002

TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No:13 **Türkiye’de Kamu**

Kesimi İç Borçlanmasının Bankacılık Sektörü Bilançolarına ve Risklerine Olan Etkileri

Ankara: Kasım 2002

Uludağ, İlhan ve Erişah Arıcan, **Finansal Hizmetler Ekonomisi (Piyasalar-**

Kurumlar Araçları), Yayın No:895

İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1999.

Uygur, Ercan, **Krizden Krize Türkiye 2000 Kasım ve Şubat 2001 Krizleri**

Ankara: 22.03.2001

Uzunoğlu, Sadi. **Para ve Döviz Piyasaları**,

İstanbul: Strata Yayıncılık, 2000.

Oktay, Yenal. **İktisat Siyaseti Üzerine İncelemeler**, Yayın No:425

Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

Yeldan, Erinç. **Bir Takas İşleminin Ardından**,

Ankara: Birikim, Temmuz 2001.

Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme,**

İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Yılmaz, Mustafa Kemal. **Döviz Dayalı Vadeli İşlemler Uygulama Esasları,**

MÖDAV Çalıştayı: 04.02.2005

Yüksel, Ali Sait ve Diğerleri. **Banka Yönetimi El Kitabı,**

İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.